

„DIVO GIULIO”

AZ UTOLSÓ POLITIKUS, AKI VALÓBAN
ISMERTE OLASZORSZÁGOT

Giulio Andreotti politikai pályája

Andreides Gábor

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
BUDAPEST



SZÉCHENYI 2020



MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap



BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

„DIVO GIULIO”

AZ UTOLSÓ POLITIKUS, AKI VALÓBAN ISMERTE
OLASZORSZÁGOT

Giulio Andreotti politikai pályája

Kutatásvezető:

Prof. dr. Paczolay Péter

Alprojekt szakmai vezető:

dr. Auer ádám

Szerző:

Andreides Gábor

A kézirat lezárásának dátuma:

2019. október 28.

Kiadó:

Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Közigazgatási Továbbképzési Intézet
www.uni-nke.hu

Felelős kiadó:

Prof. Dr. Kis Norbert rektorhelyettes
Címe: 1083 Budapest, Üllői út 82.

A kismonográfia megszületését, a szükséges tudományos kutatásokat a Nemzeti Közszerológáti Egyetem KÖFOP-2.1.2.-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt „Az olasz állam modernkori kihívásai” kutatás keretében támogatta 2017-ben.

© Andreides Gábor, 2020

© Nemzeti Közszerológáti Egyetem
Közigazgáti Továbbképzési Intézet, 2020

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

A hatalom elhasználja azokat, akiknek nincs
Giulio Andreotti

TARTALOM

| | |
|---|----|
| BEVEZETÉS | 7 |
| A kutatás háttéréről és módszertanáról | 14 |
| 1. FEJEZET: AMI MINDENT MEGHATÁROZOTT: RÓMA | 16 |
| 1.1 „...ama Rómában fogsz lakni vélem, melynek polgára Krisztus, mindörökre...” | 17 |
| 1.3 Róma-Segni-Ciociaria | 19 |
| 2. FEJEZET: MESTER ÉS TANÍTVÁNY: DE GASPERI ÉS ANDREOTTI | 25 |
| 2.1 A római „think tank” | 26 |
| 2.2 De Gasperi első feladatai Andreotti számára | 29 |
| 2.2.1 <i>Andreotti, a cenzor</i> | 30 |
| 2.2.2 <i>A dél-tiroli optások kérdése</i> | 34 |
| 2.2.3 <i>Friuli-Venezia Giulia területi kérdései</i> | 36 |
| 2.2.4 <i>De Gasperi öröksége</i> | 38 |
| 3. FEJEZET: DEFENSOR ECCLESIAE ET DEFENSOR CHRISTIANAE DEMOCRATIAE | 40 |
| 3.1 Kettős küldetések? | 40 |
| 3.2 Andreotti és a katolikus egyházfők | 42 |
| 3.3 Andreotti, a DC védelmezője | 45 |
| 4. FEJEZET: AZ ELNYŰHETETLEN ANDREOTTI | 47 |
| 4.1 Egy egyedülálló politikai karrier kezdete | 48 |
| 4.2 Andreottival számolni kell | 48 |
| 4.3 Az utolsó politikai megbízatások | 57 |
| 5. FEJEZET: GIULIO ANDREOTTI POLITIKÁJA AZ ÓLOMÉVEK IDEJÉN | 61 |
| 5.1 A történelmi kompromisszum mint megoldás? | 67 |
| 5.2 Aldo Moro elrablása | 73 |
| 5.3 Néhány szó a Vörös Brigádokról | 75 |
| 5.4 Moro fogsága és kivégzése | 76 |
| 5.5 Andreotti érintett az események alakulásában? | 78 |

| | |
|---|-----|
| 6. FEJEZET: SEJTÉSEK ÉS SEJTETÉSEK | 81 |
| 6.1 A DC és a szicíliai maffia | 81 |
| 6.2 A maffiaellenes küzdelmek sikerei | 82 |
| 6.3 Felmerül egy név: Andreotti | 83 |
| 6.4 Andreotti alulmarad az államfőválasztáson | 85 |
| 6.5 Politikus a bíróság előtt | 86 |
| 6.6 A P2 szabadkőműves páholy | 89 |
| 6.7 Az évszázad perei lezárulnak | 91 |
| | |
| ÖSSZEGRZÉS | 94 |
| | |
| Levéltári források | 100 |
| Felhasznált és hivatkozott irodalom | 100 |
| <i>Lexikonok, adattárak:</i> | 104 |
| <i>Újságcikkek, napilapok, újságok:</i> | 104 |
| <i>Internet:</i> | 105 |

BEVEZETÉS

*Az igazi hatalomnak nincs szüksége önhiúsra,
hosszú szakállra, mogorva kiabálásra.
Az igazi hatalom selyemszalagokkal,
udvariassággal, intelligenciával fojt meg téged.¹*
Oriana Fallaci Giulio Andreottiról, 1974

Minden bizonnyal a lényegre tapintott rá az a kritikus, aki a 2008-ban a magyar mozikban is bemutatott *Il Divo – A megfoghatatlan*² című, Giulio Andreotti életéről szóló film kapcsán úgy fogalmazott, hogy „*ha azt mondom, hogy alig tudtam valamit felfogni a Giulio Andreotti egykori olasz miniszterelnököt középpontba állító Il Divo című filmből, akkor félok, hogy ezzel páran még így lesznek. Mindig egyből gyanús egy olyan film, ami háromoldalmi kisbetűs szöveggel kezdődik, ilyenkor jobb lenne, ha kiraknák a honlapra a kötelező irodalom listáját, amiket el kell olvasnunk ahhoz, hogy minimális esélyünk legyen megérteni a történetet [...] az, aki nincs nagyon képben az olasz belpolitika utolsó 20-30 évével kapcsolatban, csak a fejét kapkodhatja.*”³ A kritikának igaza van. Giulio Andreotti életéről szóló könyvünk bevezetőjében ehhez csak egy dolgot szeretnénk hozzátenni. Annyit, hogy még a „*minimálisnál is kevesebb*” esélyünk marad megérteni a történetet – az olasz belpolitikát, Giulio Andreotti életét –, ha nem tekintünk meszebbre. Hiszen röviden, de meg kell vizsgálnunk az elmúlt száz esztendő változásait is, amelyek meghatározták a politikai és társadalmi közeget. Egészen a fasizmusig kell visszaugornunk, és onnan kezdenünk az elbeszélést, mert Mussolini két évtizedes regnálását követően, a második világháború végén egy új fejezet kezdődött Olaszország történetében.

Andreotti neve, politikája, az olasz választókból – akkor és most is – szélsőségesen eltérő reakciókat kiváltó személyisége sajátos, de kulcspozíciót biztosított számára a második világháborút követő olasz történelemben. E név, „Andreotti”, kibogozhatatlanul összeforrt a háború utáni olasz politikával. Giulio Andreotti, minden titkok tudója és megtartója a nagypolitika legelső vonalából, de akár hátrébb lépve, a hátszorból is, ám folyamatosan érezhető befolyással volt a döntésekre. Mindez éppen úgy vonatkozott a pártjára, a Kereszténydemokrata Pártra (Democ-

¹ <http://www.oriانا-fallaci.com/andreotti/intervista.html> (Utolsó letöltés: 2018. június 21.)

² Paolo Sorrentino *Il Divo – la vita spettacolare di Giulio Andreotti* című filmjét, Toni Servillo főszereplésével 2009-ben mutatták be a magyarországi mozikban.

³ <http://www.origo.hu/filmklub/blog/riport/filmfesztival/20080523-cannes-ovon-aluli-virtuozitas-az-il-divo-kritikaja.html> (Utolsó letöltés: 2017. január 25.)

razia Cristiana⁴), mint az országos nagypolitikára. Olyan, a katolikus hitét gyakorló mélyen vallásos politikus volt, aki cselekedeteiben mindvégig országa és a Vatikán érdekeinek egyeztetésére, a különböző felek közötti dialógus fönntartására törekedett. Vallotta a párbeszéd fontosságát.

Politizálásának egyik jellemzője volt, hogy különösen ügyesen bánt a személyes ismeretségeivel. Szoros kapcsolatokat ápolt a legfontosabb és befolyásos szentszéki politikusokkal, vagy akár egyházfőkkel. Fiatalon, a katolikus egyetemisták szövetségében (Federazione Universitaria Cattolica Italiana, a továbbiakban: FUCI) 1937 és 1944 között kifejtett társadalmi-szociális munkája során ismerkedett meg a politikával, majd egy véletlen találkozás végleg eldöntötte sorsát.

Zajlott még a második világháború, amikor az olasz fővárosban, gyakorlatilag még illegalitásban, régi-új politikusok és fiatal katolikus egyetemisták gyülekeztek, olyanok, akik már a háború utáni időszakra, az új Olaszország megszületésére, az új politizálás és keretek kialakítására készültek. Andreotti ebben az intellektuális közegeben kötött ismeretséget többek között azzal az Alcide De Gasperivel⁵, akit a demokratikus Olaszország egyik megteremtőjeként tart számon az olasz történetírás, akiben a mai napig a haza újjáépítőjét tiszteli az olasz közvélemény. Andreotti válaszóthoz érkezett, és a politika irányába indult. Kikből állt ez a huszonegyedik századi kifejezést használva „*think tank*”, amely a lét és nemlét, a törvényesség és az illegalitás határán, de már a háború utáni Olaszország felépítésén dolgozott?

A De Gasperi körül összegyűltek jó része a FUCI-hoz vagy más katolikus szervezethez kapcsolódott. Közéjük olyan közgazdászok, pénzügyi szakemberek tartoztak, akik később mind-mind fontos gazdasági szerephez jutottak Alcide De Gasperi kormányaiban vagy az ország életében. A fiatalon elhunyt Sergio Paronetto, valamint Pietro Campilli, Ezio Vanoni, Pasquale Saraceno vagy Paolo Emiliano Taviani mind kitűnő gazdasági-pénzügyi szakemberek, De Gasperi biztos támaszai voltak. De ha tette, megjelent a találkozókön Giovanni Gronchi is és természetesen Guido Gonella, az Andreotti életében is szerepet játszó kereszténydemokrata napilap, az *Il Popolo* akkori főszer-

⁴ A párt nevét a továbbiakban – tradicionális magyar rövidítés hiányában, a magyar szakirodalomban is egyre elterjedté váló olasz rövidítéssel – DC-ként említjük, ám a legnagyobb politikai rivális Olasz Kommunista Pártot – az elfogadott magyar rövidítéssel – OKP-nek rövidítjük.

⁵ Alcide De Gasperi 1881. április 3-án született osztrák–magyar állampolgárként a dél tiroli Pieve Tesino településen. De Gasperi tanulmányait Trentóban, majd Bécsben végezte. Az olasz nyelvű Trento képviselőjeként tagja volt a bécsi parlamentnek. A mélyen vallásos De Gasperire 1891-ben nagy hatással volt XIII. Leó pápa *Rerum novarum* című enciklikája, fokozatosan jutott el a felismerésig: az egyház szociális tanításait össze kell egyeztetni a politikával. Fiatalon, 1909-ben kötött ismeretséget az akkor még militáns szocialista Mussolinivel. Kapcsolatuk nem volt minden nézeteltéréstől mentes. Mussolini megvetően csak „bértollnok”-ként említette, úgy tartotta, hogy De Gasperi nem más, mint „egy német, aki beszél olaszul”. A terület Olaszországhoz történő csatolását követően De Gasperi az Olasz Néppártban (Partito Popolare Italiano) kezdett politizálni. 1922-ben pártja parlamenti frakciójának képviselőjeként egyetértő szavazatával biztosította Benito Mussolini koalíciós kormányának megalakulását. Hamar csatlódott Mussolini politikájában. A faszizmussal szembekezdülő De Gasperit 1927-ben le tartóztatták, bírósági eljárás alá vonták, majd elítélték. Személyes jó barátjának, Giovanni Battista Montininek, a későbbi VI. Pál pápának köszönhetően – azzal a feltétellel, hogy minden politikai megnyilvánulástól tartózkodik – végül szabadon engedhették. A harmincas évek elejétől a Vatikán biztosított számára menedéket Mussolini rendszere elől, De Gasperi a Szentszék könyvtárában dolgozhatott mint segéd-könyvtáros. Ebbéli minőségében találkozott először a szakdolgozatához anyagot kereső fiatal Andreottival. De Gasperiről lásd Andreotti 1986, illetőleg magyarul M. Szebeni 2007.

kesztője.⁶ Andreotti huszonöt éves volt, mikor bekerült ebbe a szellemi közegbe, kortársak és idősebbek közé. Válaszút elé került, döntenie kellett, és ő a politika irányába indult.

Egy évvel később már a DC ifjúsági szervezete (Gioventù democristiana) lapjának alapítója között volt, majd az 1944 nyarán megtartott nápolyi DC-kongresszuson ténylegesen megkezdte hosszú karrierjét az olasz politikában. 1946-ban, a Róma-Viterbo-Latina-Frosinone választókerület képviselőjeként⁷ lett az Alkotmányozó Nemzetgyűlés képviselője. Igazán „birtokon belülré”, már tényleg fontos politikai pozícióba egy év múlva került, mikor 1947-ben nem utolsósorban Giovan Battista Montini ajánlására, kinevezték a miniszterelnökség államtitkárának. Giulio Andreotti 1948-tól több mint négy évtizeden keresztül volt parlamenti képviselő. Miniszteri megbízatást első alkalommal későbbi nagy pártbeli riválisa, Amintore Fanfani első kormányában kapott: akkor a belügyi tárca vezetésével bízta meg a toszkán politikus. Kormányt először a hetvenes években alakított, utolsó alkalommal pedig a kilencvenes évek elején állt az olasz kabinet élén.

Pályafutása során számtalan „egyéb” tisztséget viselt. Hosszabb-rövidebb ideig volt római városi tanácsnok, illetve európai parlamenti képviselő. Ezekben a pozíciókban azután rendszerint több alkalommal is megerősítették. A bipoláris világ összeomlásakor, az Olaszországot is érintő változások idején 1991-ben Francesco Cossiga köztársasági elnök örökös szenátorrá nevezte ki a veterán politikust. A DC 1993-as bukását követően Giulio Andreotti – még mindig aktív képviselőként – kényszerűségből rövid időre a hozzá tulajdonképpen közel álló Olasz Néppárt parlamenti frakciójához csatlakozott. Ekkor azonban – a még mindig meglévő felkérések ellenére – már nem vállalt többé kormányzati pozíciót. Nagyon ritkán azonban kötélnek állt. Egyéni mandátumért már nem igazán indult, kivételes alkalmakkor mégis elfogadta, hogy különböző pozíciókra jelöljék, ám ilyenkor, ha választásra került a sor, és más jelölt is indult ellene, már rendszerint alulmaradt a megmérettetésben.

Ettől függetlenül Giulio Andreotti a kilencvenes években továbbra is a hírek egyik főszereplője maradt. Személyét hatalmas köz- és médiaérdeklődés övezte. Ez a felfokozott izgalom indokolt is volt, hiszen 1993-ban Palermóban, majd két évvel később Perugiában is bírósági eljárás indult a szenátor ellen. A vád ellene mindkét esetben igen súlyos volt. Andreottit azzal vádolták ugyanis, hogy politikusként aktív kapcsolatokat ápolt a maffiával, kölcsönös véd- és dacszövetséget alakított ki a Cosa Nostra vezetőivel. A második esetben egy tényfeltáró újságíró, a cikkeivel az akkori kormányfő számára kellemetlen órákat okozó Carmine „Mino” Pecorelli meggyilkolásának megrendelésével vádolták. Hosszú évekig tartó eljárás következett, amelynek a végén mindkét esetben felmentették az idős politikust. Jellegzetes törékeny, apró, púpos alakja évtizedekig elválaszthatatlan volt a római kormányzati fórumoktól. Az olasz kereszténydemokrácia megkerülhetetlen, politikaformáló, kiemelkedő politikusává vált. Róma és Andreotti, Andreotti és Róma között egészen különleges kapcsolat létezett.

Giulio Andreotti egy olyan városban töltötte gyermekkorát, majd fiatal éveit, ahol még elevenen élt a pápák világi hatalmának emléke, ahol az egyszerű nép ragaszkodott a hagyományokhoz, – születésekor – tulajdonképpen az állam és az egyház is a közelgő megegyezésre, a „római kérdés” okozta nehézségek orvoslására készülődött.⁸

⁶ Franco 2008, 34.

⁷ Archivio Storico dell’Istituto Luigi Sturzo (a továbbiakban Asìs), Archivio Giulio Andreotti Personale 3. attività politica, 1946–2004, b(usta) 95. Corte di Appello di Roma, 1946. június 12.

⁸ A pápai hatalom és az olasz állam közötti évtizedes szembenállást az 1929-es lateráni egyezmény rendezte, megteremtve ezzel az önálló vatikáni államot. Az egyezményről bővebben lásd: http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19290211_patti-lateranensi_it.html (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 1.) Az egyezményről magyar nyelven többek között: Polzovics 1934.

Évtizedeket átívelő pályájának jellemző alapgondolata, politikájának fontos szellemi pillére az „Opus iustitiae pax”⁹ gondolata volt. Személyiségének és politikájának összetettségére utalt Pankovits József is, mikor Andreotti halálakor rövid nekrológiájában helyesen így írt: a szenátor meggyőződéses konzervatívként, antikommunistaként sosem zárkózott el a baloldaliakkal folytatott párbeszéd elől. Fiatalkorában sok úgynevezett *cattocomunista* (katolikus kommunista) barátja volt. Sőt a katolikus egyetemista szövetségben 1943-tól hajlott a párbeszédre, helyeselte a baloldali fiatalokkal való együttműködést. Ha szükség volt rá, magánál a pápánál, XII. Piusznál is interveniált érdekében, hogy a katolikus egyházfő ne prédikálja, ne vesse ki őket az egyház kebléből. És Pius pápa hallgatott rá.¹⁰

Giulio Andreotti közelről látta és ismerte a világháborút követő fél évszázad minden jelentős olasz és nemzetközi politikusát. Sokan De Gasperi politikai örökösének tekintik, és ezzel a megállapítással nincs okunk vitába szállni. Ő maga sem tiltakozott a meghatározás ellen, egész életében hangsúlyozta, mit jelentett számára De Gasperi, mennyiben tett hozzá pályájához a trentói politikus öröksége. Nem áll módunkban opponálni az észrevételt, miszerint bizonyos tekintetben igencsak különbözött egymástól a két politikus. A köztük lévő korkülönbség ellenére De Gasperi inkább tűnt forradalmárnak, Andreottit pedig már fiatalon igen konzervatív politikusnak tartották. Kettejük összevetésének egy másik lehetséges aspektusa a politika napi művelésének kérdése. Ebben a tekintetben Andreotti mindenképpen „refináltabb” volt mesterénél. Erre a differenciára a huszadik századi olasz újságírás egyik legnagyobb alakja, Indro Montanelli szórakoztató és találó anekdotája is rávilágít: „Azt mondják, hogy vele együtt ment misére, és mindenki azt hitte, hogy ugyanazt csinálják. De ez nem így volt. A templomban De Gasperi Istennel beszélgetett, Andreotti a pappal.”¹¹ Később a rá jellemző iróniával Andreotti mindezt azzal egészítette ki, hogy: „A papok szavaznak, Isten nem.”¹²

A kapcsolatuk jellegét kimondva-kimondatlanul nyilvánvalóan az a szomorú tény is befolyásolta, hogy Andreotti hadiárva volt. Édesapja, Filippo Alfonso Andreotti betegen tért haza az első világháborúból. Giulio alig volt kétéves, amikor 1921-ben elveszítette édesapját. A huszonéves fiatalember az őt fölkaroló De Gasperire nyilvánvalóan szellemi-atyai támaszként is tekintett. A családfő korai halálát követően Giulio olyan családban nőtt fel, amelynek meghatározó tagjai édesanyja, Rosa Falasca Andreotti, valamint a nagynénje, Mariannina erős személyiségű hölgyekként alapvető hatással voltak az eljövendő politikus fejlődésére. A mélyen hívő édesanyjától megtanulta, hogy az ember életében a papság az egyetlen biztos igazodási és viszonyítási pont. A katolikus egyház feje pedig tulajdonképpen a hívő ember második édesapja, az állam pedig csak távolabbi, nehezen elérhető, érzékelhető és értelmezhető entitás. Nagynénje tanította meg az egyszerű római nép bölcsességeire. Tőle hallotta többek között azt is, hogy: „1870-ig a rómaiak azért nem adóztak, hogy ne adjanak pénzt a pápának, 1870 után

⁹ „Az igazság műve békeesség” – Ésaías próféta könyve 32,17. A választás nem véletlen, hiszen ez a bibliai idézet szerepelt a római születésű katolikus egyházfő, XII. Piusz (Eugenio Pacelli) címerén is, aki – és erről részletesebben is szólunk – nagy hatással volt Giulio Andreottira. Sapienza-Rotondo 2018, 113.

¹⁰ Pankovits József (2013): *Giulio Andreotti (1919–2013)* Elérhető: http://www.grotius.hu/doc/pub/APKQRJ/2013-08-05_pankovits_jozsef_andreotti.pdf 1. (Utolsó letöltés: 2017. február 23.)

¹¹ Andreotti az utóbbira reagálva szellemesen így válaszolt: „Igen, de nekem a pap válaszolt.” <http://www.cinquantamila.it/storyTellerThread.php?threadId=ANDREOTTI+Giulio> (Utolsó letöltés: 2017. március 15.)

¹² <http://www.fucinaidee.it/documenti11/doc009-11.htm> (Utolsó letöltés: 2018. szeptember 28.)

pedig azért, hogy ne adjanak pénzt annak, aki fogva tartja a pápát. Az emberek mindig ugyanazok maradnak.”¹³ Amikor 1974-ben egy másik jeles újságíró Enzo Biagi megkérdezte Andreottit, hogy mégis ki az, aki a legnagyobb hatással volt az életére, a politikus úgy válaszolt, hogy politikai értelemben mindenképpen De Gasperi. Ami viszont a személyes vonatkozásokat illeti, édesanyja mellett nagynénjét említette, mert „megtanított arra, hogy egy kis távolsággal szemléljem az eseményeket, és nagyon hálás vagyok az emlékének, mert hozzászoktatott ahhoz, hogy vallásos legyek, hogy közben szenvedélyes ne.”¹⁴ Érzelemmentesség, vagy legalábbis az érzelmek eltitkolás – ez volt személyiségének egyik karakteres, mindenki által ismert jellemzője.

Tehetséges szónok, ügyes és türelmes politikus volt. Már fiatalkorában rendelkezett azokkal a tulajdonságokkal, amelyek jelentős politikai pályát jövendöltek. De Gasperi is tisztában volt tanítványa képességeivel. 1946-ban II. Umberto államfőnek így jellemezte az akkor 27 éves Andreottit: „A legjobb a munkatársaim között, nem mindennapi politikus lesz belőle, most ültetetem el benne az állam iránti érzéket.”¹⁵ Alcide De Gasperi 1954. augusztus 19-én, 73 esztendőskorában hunyt el kedvenc trentói hegyei között – a Val di Sella-i házában –, ott, ahol a nyarakat rendszerint családjá körében eltöltötte. A politikus már súlyos betegen csinálta végig a DC 1953-as politikai kampányát. Ennek a választásnak nagyon nagy volt a tétje a DC számára. Az úgynevezett „legge truffa”,¹⁶ a választójogi törvény ebben az évben tervezett megváltoztatása a parlamenti helyek 65 százalékát garantálta volna az abszolút többséget szerző pártnak. A kereszténydemokraták és politikai szövetségeseik végül 49,8 százalékos eredménnyel nyerték a megmérettetést, a törvény tehát nem lépett érvénybe. De Gasperi 1954-ben elhunyt. Az idős politikus halála megviselte Andreottit. Az emocionális megnyilatkozásokkal kurtán-furcsán bánó, fegyelmezett Giulio Andreotti a trentói politikus haláláról évtizedekkel később is csupán ennyit mondott: „Annyira megrázott, mint édesanyám halála.”¹⁷

Giulio Andreotti ismerte és értette a Vatikánt. Kapcsolata a Szentszékkal mindig különleges fontosságú maradt hosszú politikai pályája alatt. Ifjúkora katolikus (vatikáni) környezete, a diákszövetség elnöki posztja, valamint a katolikus folyóirat, az *Azione Fucina* társigazgatói posztja olyan ismeretsegeket és életen át tartó tartós kapcsolatokat biztosított számára a Vatikán legmagasabb köreiből (is), amelyek mind a mai napig egyedülállóak az olasz politikatörténetben. Gyerekkorától ismerte Eugenio Pacellit, a későbbi XII. Pius pápát, sőt naponta láthatta. A FUCI-hoz 1937-ben csatlakozó Andreotti kifejezetten jó, már baráti viszonyt alakított ki a szervezet spirituális megbízottjával, a fiatalok valóságos védelmezőjével, Giovanni Battista Montinivel, a későbbi VI. Pál pápával.¹⁸ A későbbi államférfi mindig is vallotta: szellemi és politikai fejlődésének meghatározó időszakát jelentették ezek az évek Pacellin és Montinin kívül olyan kiválóságok társaságában, mint Giorgio La Pira, a későbbi firenzei polgármester, vagy a fasizmussal aktívan szembehelezkedő, ám kevésbé ismert don Primo Mazzolari.¹⁹ Andrea Riccardi egy helyütt találóan

¹³ Franco 2008, 15.

¹⁴ Biagi 1974, 16.

¹⁵ Az 1973-ban Giovanni Mosca interjújában erre a pillanatra visszaemlékező egykori uralkodó azt is hozzátette: „De ez utóbbit Andreotti nem hallotta.” Lásd Andreotti 1983, 19.

¹⁶ Truffa (ol.) = csalás, becsapás

¹⁷ Franco 2008, 68.

¹⁸ <http://www.giulioandreotti.org/it/biografia/gli-anni-della-fuci/gli-anni-della-fuci> (Utolsó letöltés: 2017. február 2.)

¹⁹ Sapienza-Rotondo 2018, 12. Andreotti visszaemlékezéseit az előbb említettekről lásd ugyanitt 113–125, 147–191, illetőleg 57–70.

„külső bíboros”²⁰ meghatározással illetve a sokszoros kormányfőt, akinek életében a katolikus vallás, az egyház (Vatikán) és az állam szolgálata elválaszthatatlan egységet jelentett.

Jelen volt új politikai keretek megalkotásánál. Átélt az Olasz Királyság megszűnését és a demokratikus köztársaság kikiáltását. Az államforma kérdéséről döntő 1946-os referendum alkalmával, míg De Gasperi a köztársaság mellett tette le a voksát, Andreotti a monarchia fönntartásában látta az ország jövőjének zálogát: „római vagyok, és egy 1858-ban született nagynéni nevelt, aki 16 esztendőig élt IX. Piusz pápasága alatt. Számomra tehát, mint annyi római számára, a kijelentés, miszerint »köztársaság van«, annyit jelentett, hogy »káosz van«.”²¹ Azonban a számára kedvezőtlen eredménytől függetlenül minden erejével az új államforma, a köztársaság megerősítésén dolgozott. Sok évtizeddel később megélte ugyanennek a demokratikus köztársaságnak a súlyos válságát – kiemelkedő szerepet játszott a viszonyok konszolidálásában –, majd idős korában annak hanyatlását és bukását. Úgy volt kiemelkedő kereszténydemokrata politikus, hogy a párton belül sosem viselt fontos tisztséget. Egyik főszereplőként szemlélte az elmúlt hat évtized, de különösen a hatvanas-hetvenes évek politikai eseményeit: az óloméveket, amikor a bal-, illetve jobboldali terrorizmus súlyos károkat okozott Olaszországnak. Életét, politikai pályáját egyáltalán nem övezte általános konszenzus. Neve – minden érdemi bizonyíték nélkül – többször merült fel botrányokban és súlyos államellenes összeesküvések kapcsán. Arról cikkeztek az újságok, hogy milyen bonyolult kapcsolatokkal rendelkezik a szervezett bűnözés köreiből, neve illegális pénzügyi manőverekkel, pénzmosásokkal került összefüggésbe.

Igen aktív közírói munkája során számos történelmi vagy történeti tárgyú munkával, életrajzokkal, visszaemlékezésekkel jelentkezett. Sohasem titkolta, hogy mértéktartóan, de folyamatosan hódol passzióinak: a lóversenynek és a kártyának. Az egyetlen, amit – míg ideje engedte – szenvedéllyel követett, az a labdarúgás volt. Élt-halt a futballért. Rómaiként az AS Roma csapatának szurkolt lelkesen. Gyermekkorában közelről is ismerte a játékosokat, sokat megfordult a csapat Testaccio nevű városrészben található legendás futballpályájának lelátóin. Abból sem csinált titkot, hogy nagy kedvencei Eraldo Monzeglio kétszeres világbajnok hátvéd, a huszonhatszoros válogatott Fulvio Bernardini, valamint a kétezres évek Róma csapatánai szimbolikus alakjai, Daniele De Rossi és Francesco Totti voltak. Utóbbi talán egy kicsivel közelebb állt szívéhez a többieknél: „Tottival egy kicsit elfogult voltam. 2003-ban meglátogattam a Palazzo Giustinianiban,²² és egy mezt adományozott nekem. Francesco – mondtam neki –, Fulvio Bernardinit követően te vagy az egyetlen (csapat)kapitány, akit fogadok. Nyerj gyorsan egy másik bajnokságot. Totti kiváló, ez bizonyos, de most már nincsenek többé bálványaim.”²³ Ennél fogva tehát hosszú ideig az Olimpiai Stadionban biztatta csapatát, majd miután már csak televízióban, rádión keresztül tudta követni az eseményeket, ő volt az, aki családja „lustább” szurkolóit is biztatta. Tette ezt úgy, hogy sokáig nem értette pontosan, mi is történhetett, hiszen egyik unokája, Giulio a Lazio elkötelezett híve lett.²⁴ Kevés szabadidejében természetesen a labdarúgáson kívül is létezett számára kedvelt időtöltés. Ha tehetett és ideje engedte, kikapcsolódásképpen szívesen nézte a televíziós vetélkedőket és olvasta a detektívregényeket.

²⁰ Riccardi 2010, 305.

²¹ http://www.librari.beniculturali.it/opencms/export/sites/dgbid/it/documenti/Corsera06_04_06.pdf (Utolsó letöltés: 2017. január 21.)

²² A római Palazzo Giustiniani az Olasz Szenátus Elnökségének a székhelye. Ebben az épületben található többek között a szenátorok irodái.

²³ Grassi–Santoro 2013, 137.

²⁴ Bongiorno 2010, 26.

Személyiségének másik, szintén hangsúlyos sajátossága az iróniára és az öniróniára való képesség volt. A rómaiakhoz hasonlóan már fiatalkorától mindig kapható volt a humorra, méghozzá a sajátos cinikus római humorra. Szinte elképzelhetetlen volt, hogy ne reagált volna egy-egy találó megjegyzéssel korának nagy vagy kevésbé jelentős, de mindenkit érintő problémáira. Az utópiáról példának okáért azt tartotta, hogy az a nem a Morus Tamás elképzelte ideális országban lakozik, hanem a római Közlekedési Minisztériumban, ahol időnként van valaki, aki bejelenti szándékát, hogy rendbe teszi az olasz vasutak helyzetét.²⁵ A kritikus szemű, éles nyelvű és komoly memóriával (archívummal) rendelkező Andreotti különös igyekezettel tette szóvá politikustársai elszólásait, csetléseit-botlásait.²⁶ Ezzel a fanyar önkritikával, jó kommunikációs képességével és „médiáérzékenységgel” sokak szerint jóval megelőzte korát. Az egyik első igazán modern értelemben vett politikusként tisztelhetjük. Filmekben, televíziós adásokban szerepelt. Az olasz közszolgálati televízió első csatornáján 1987-től közel három esztendeig futó és jelentős nézettségnek örvendő *Biberon* (Cumisüveg) című satirikus műsorban például vendégszereplő is volt, aki minden további nélkül kezét fogott és kedélyesen elcsevegett az őt, fizikai tulajdonságait túlhangsúlyozva parodizáló humoristával. Ez napjainkban elképzelhetetlen.

Úgy tartják, hogy kevés igazán jó barátja volt. A kevesek között lehetett a szintén római – és nem mellesleg AS Roma szurkoló – Alberto Sordi, akinek azonnal igent mondott 1983-ban, és saját magát alakítva szerepelt annak *A taxis* című filmjében. Meglepően jó viszonyt ápolt a merőben más politikai preferenciákkal rendelkező Federico Fellinivel. Már életében legendák övezték. Bálványozták és dicsőítették, átkozták és mindenért őt hibáztatták – olykor egyszerre, egy időben. Andreotti ezzel tisztában volt. Az olasz politika isteni Giulioja, az ABC első betűje, a Púpos, a Róka, Moloch, a Szalamandra, a Fekete Pápa, az Örökkévalóság, a Sötétség Fia, Belzebub²⁷ – a külföldi sajtó számára – „the Prince of Darkness”²⁸, a rá jellemző módon meg is jegyezte: „A pún háborúkat leszámítva, mindenért engem hibáztattak.”²⁹

A kilencvenes évektől egyre többen láttak hozzá életpályájának feldolgozásához, életművének értékeléséhez. Szintén Andreotti mondta: „Nem szeretem az élő személyek életrajzeit. Ám azt is megértem, hogy foglalkoznak az élettemmel. Így végül is, bizonyos értelemben saját magam utószülötte vagyok.”³⁰ Mindent tudott az elmúlt hat évtizedről, az utolsó politikus volt, aki valóban komoly ismeretekkel rendelkezett országáról. Andreotti szenátor³¹ 2013. május 6-án bekövetkezett halálával visszafordíthatatlanul véget ért a huszadik századi olasz történelem.

²⁵ Biagi 1993, 213.

²⁶ Ennek egyik tökéletes példája a Rizzoli Kiadó gondozásában 1992-ben megjelent *Onorevole, stia zitto* című gyűjteménye, amelyben politikustársainak és saját magának az elszólásait, vita hevében elhangzott vicces fogalmazásait szedi csokorba.

²⁷ Andreotti becenevei az olasz belpolitikában. Lásd *Il Divo – A megfoghatatlan*. Paolo Sorrentino filmje, 2009, 16:26–17:06.

²⁸ Franco 2019, 429.

²⁹ <http://www.ilsussidiario.net/News/Politica/2013/5/6/GIULIO-ANDREOTTI-Le-frasi-celebri-del-senatore-a-vita/390404/> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 1.)

³⁰ Franco 2010, 3.

³¹ Francesco Cossiga köztársasági elnök 1991. június 1-jén a szociális és szépirodalmi téren szerzett érdemei elismeréseként örökös szenátorrá (senatore a vita) nevezte ki Giulio Andreottit. Andreottival együtt lett örökös szenátor Gianni Agnelli, Francesco De Martino és Paolo Emiliano Taviani.

A KUTATÁS HÁTTERÉRŐL ÉS MÓDSZERTANÁRÓL

2007. július 10-én Giulio Andreotti a római Sturzo Intézetnek (Istituto Luigi Sturzo) adományozta a felbecsülhetetlen történeti értékkel bíró magánarchívumát, ahogyan a szenátor nevezte, „fekete dobozát”. A több ezer dossziét tartalmazó személyes anyag³² rendezése megkezdődött, az intézet munkatársai folyamatosan dolgoznak a kiemelt jelentőségű irat feldolgozásán-digitalizálásán. E munka annál is inkább szükséges, mert érhetik még meglepetések az Andreotti-iratanyagon dolgozó kutatókat. Mi sem bizonyítja ezt jobban annál a ténynél, hogy a magánarchívumot rendező Serena Andreotti, az egykori politikus legkisebb gyermeke édesapja kiadatlan regényének kéziratára bukkant az 1974-es esztendőből, ami 2017 őszén meg is jelent Olaszországban.³³

Mindazonáltal a levéltár (Archivio Giulio Andreotti) természetesen nyitva áll a kutatók előtt. Könyvünk is alapvető mértékben támaszkodott az Andreotti-archívum biztosította forrásanyagra és az intézet könyvtárára (Biblioteca „Gabriele De Rosa”), valamint az eddigiekben már digitalizált és szabadon elérhető dokumentumokra (<http://old.sturzo.it/archivio-andreotti/percorsi-d-archivio>). Az anyaggyűjtést segítették, a könyv megszületéséhez hozzájárultak még a római Biblioteca di Storia Moderna e Contemporanea és az Olasz Szenátus könyvtárának (Biblioteca del Senato „Giovanni Spadolini”) gyűjteményei is.

Terjedelmi okok, de legfőképpen, paradox módon a rendelkezésre álló hatalmas forrásanyag *most még* nem tették lehetővé, hogy klasszikus, mindenre kitérő magyar nyelvű életrajz szülessék Andreotti szenátorról. Biztosak vagyunk abban, hogy az elkövetkezőkben ez a munka is kezdetét veszi. Jelen kismonográfiánk hat fontos kérdésre fókuszál. Többek között a háborút követő hat évtized olyan pillanataira, amelyekben az életrajzi elemeken keresztül Olaszország történelme is feltárul az olvasó előtt. Célunk ugyanis a szenátor életének és politikai pályájának rekonstruálása mellett az, hogy személyén keresztül az olasz történelem fordulópontjai is megjelenjenek a következőkben.

Mindjárt az első fejezetben mutatjuk be Andreotti meghatározó gyermek- és ifjúkorát, azt a „rómaiságot”, amelyhez egész életében ragaszkodott. Ezer szállal kötődött szülővárosához. Ez a szenvedély sokkal többet jelentett a szülőföld szereteténél: a politikus egyike volt azoknak a rómaiaknak, akiket teljes mértékben azonosítottak az Örök Várossal. Gondolkodásmódot, világlátást tanult a rómaiaktól, későbbi politikálási módját erősen formálta és befolyásolta ez a szellemi és kulturális közeg. Könyvünk második részének tárgya Alcide De Gasperi és Giulio Andreotti több mint egy évtizedes munka- és személyes kapcsolata, az a kulturális és politikai örökség, amelyet a római politikus mesterétől kapott. A harmadik fejezetben tárgyaljuk Andreotti, a DC, valamint az olasz politikára, az események alakulására mindig is nagy befolyással bíró Vatikán hármasságának kapcsolatát. Külön részben foglalkozunk össze évtizedes kormányzati munkáját, elnyűhetetlen munkabírását, kitérve egy-egy általunk fontosnak ítélt feladatára.

A „hosszú hetvenes évek” kiemelt figyelmet kap könyvünkben. Mindezt az indokolja az időszak jelentősége, a történések összetettsége és az, hogy megítélésünk szerint Giulio Andreotti sokat bíralt politikájának kiemelt sze-

³² Bővebb információk a levéltár honlapján: <http://old.sturzo.it/archivio-andreotti/l-archivio> (Utolsó letöltés: 2018. május 5.)

³³ Giulio Andreotti: *Il buono cattivo* címet viselő, a milánói La Nave di Teseo kiadásában megjelent munkája természetesen nincsen minden politikai téma és tartalom híján. Az írás a DC számára kudarcra végződő, a válás intézményéről döntő népszavazás után született, amelyben Andreotti fiktív környezetben, elképzelt szereplők asszisztálása mellett tárgyalja meg az ország legfontosabb problémáit.

repe volt a feszült helyzet konszolidálásában. Munkánk során igyekeztünk a kronológiát mindvégig szem előtt tartani, ezért utolsóként olyan, a politikus Andreotti nevéhez kapcsolódó „ügyeket” helyezünk vizsgálataink középpontjába, amelyek a kilencvenes évek elejétől kezdődően hosszú ideig voltak hatással az olasz közbeszédre. Könyvünk zárófejezete azokkal a sejtésekkel és sejtetésekkel (Cosa Nostra, politikai gyilkosságok, P2-botrány) zárjuk, amelyekről Olaszországban mindenki tudott vagy tudni vélte az elmúlt évtizedekben, és amelyek közelében felmerült az Andreotti név.

Arra törekedtünk, hogy lehetőségeinkhez képest „teljes” képet adjunk a második világháborút követő olasz történelem és kereszténydemokrácia meghatározó politikusáról. Olaszország történelmének egyik legellentmondásosabb és legösszetettebb szereplőjéről. Eltökélt konzervatív volt, egyszerű életvitelét a körülötte sorozatosan felbukkanó titkok és rejtélyek ellenpontoszták, ezzel tették személyiségét kibogozhatatlanul bonyolulttá. Végző soron tehát az alábbi fejezetekben egyetlen egyszerű kérdésre keressük a választ: ki is volt Giulio Andreotti?

1. FEJEZET

AMI MINDENT MEGHATÁROZOTT: RÓMA

*Olaszországot elmagyarázni a külföldieknek nem mindig egyszerű.
Nálunk a leglassúbb vonatokat „gyorsítottnak” hívják, és az Esti Kurír reggel jelenik meg.³⁴*

Giulio Andreotti, 1989

Giulio Andreotti 1919. január 19-én született Rómában, az alig ötvenéves önálló Olasz Királyság fővárosában, mindössze „két lépésre a Parlamenttől”.³⁵

Az első világháború utáni évek különleges időszaka a római és olasz történelemnek. Bizonyos tekintetben nevezhetjük „*ex lex*” állapotnak is, amikor politikai szempontból az elmúlás és a változás megkezdődött ugyan, de a régi helyébe lépő új még egyáltalán nem rögzült a polgárokban. Évszázados keretek törtek szét, a társadalmi-kulturális hagyományok azonban még tovább éltek és élnek mind a mai napig. Az Andreotti házaspár legkisebb³⁶ gyermeke világrajövelekor ugyanis Róma lakosainak zsigereiben élénken élt még a múlt, a pápák Rómájának évszázados hagyománya. Andreotti születésekor a pápák világi hatalma azonban már a múlté, Szent Péter utóda a Vatikán önkéntes foglya volt, de a rómaiak továbbra is lelkükben-szemléjükben érezték a pápa hatalmát, és nem is igen szerettek volna búcsút mondani a megszokott viszonyoknak.

³⁴ A könyvünkben szereplő Andreotti-idézetek vagy Andreottiról szóló idézetek közül ebben az esetben szükségesnek tűnik az olasz eredeti feltüntetése is, mert így talán méginkább érzékelhető az Andreotti-féle irónia és humor: „Spiegare l'Italia agli stranieri non è sempre facile. Da noi i treni più lenti si chiamano accelerati e il «Corriere della Sera» esce dal mattino.” Lásd Andreotti 2008², 173.

³⁵ Franco 2008, 15.

³⁶ Az Andreotti házaspárnak három gyermeke született, Francesco, Giulio és a fiatalon, 1934-ben elhunyt Elena. Húgának elvesztése nagyon fájdalmasan érintette: „Melyik a legszomorúbb időszak életében? Egyetlen húgomnak, Elenának a halála. Éppen csak beiratkozott az egyetemre. Lányaim közül az egyik az ő nevét viseli.” Lásd Biagi 1974, 18.

1.1 „...AMA RÓMÁBAN FOGSZ LAKNI VÉLEM, MELYNEK POLGÁRA KRISZTUS, MINDÖRÖKRE...”³⁷

Dante *Isteni színjátékának* sorai tökéletesen kifejezik azt a történelmi-társadalmi-kulturális valóságot, amely a XIX. század derekán az átalakulások után megmaradt a Város lakói számára. A század során fokozatosan megváltozott mindaz, amit a korabeli Európa Itáliának hitt, úgy tűnt az idő múlása határozottan megcáfolja Metternich kancellárt, aki a század elején még azt állította, hogy Itália nem több, mint földrajzi fogalom.³⁸ Azok a visszafordíthatatlan politikai folyamatok, amelyek a század során megindultak, jelentősen átalakították az Appennini-félsziget arculatát. Nagy múltú államok tűntek el, önálló köztársaságok szűntek meg vagy egyesültek az állandó változás jegyében. Délen megszűnt a főnállása óta több néven is létező Bourbon-királyság, északon sorra csatlakoztak a kisebb-nagyobb városállamok az olasz egységfolyamat, a Risorgimento küzdelmeinek élére álló Szárd–Piemonti Királysághoz. És a feltartóztatlan folyamatok Róma felé közeledtek. A Risorgimento folyamatának fontos pillanata volt 1861-es esztendő. Megszületett a független Olasz Királyság, ezzel új állam alakult a Földközi-tenger partvidékén. Az egyesítés felett érzett öröm azonban nem lehetett teljes, mert kimaradtak fontos olasz anyanyelvű területek (Velence és Veneto, Trieszt és Friuli). Szimbolikáját tekintve is a nagyobb politikai problémát viszont az jelentette, hogy Róma ekkor még egy másik állam fővárosa volt. Ráadásul a Város egy olyan hatalom központja volt, amely minden erejével ellenezte az olasz egységesítési törekvéseket. Ez a megoldatlan helyzet azután azt eredményezte, hogy az önálló állami lét első tíz esztendejében Olaszország két fővárossal is büszkélkedhetett: 1861-től Torino, majd 1865-től Firenze töltött be egyfajta „pótfőváros” szerepet.

A politikai változások akkor gyorsultak föl igazán, mikor 1870. szeptember 20-án a piemonti csapatok Raffaele Cadorna tábornok vezetésével elfoglalták az Örök Várost. A „breccia di Porta Pia”³⁹ után, vagyis azután, hogy a bersaglieri⁴⁰ katonák behatoltak a Városba, a Pápai Állam is megszűnt létezni. Róma 1871. február 3-án lett hivatalosan az egyesített ország fővárosa. Hosszan tartó és súlyos konfliktus vette kezdetét a pápa és király között. A királyság miniszterelnöke, a liberális Camillo Benso di Cavour gróf mindent elkövetett a helyzet rendezése érdekében. Meghozta az úgynevezett garanciatörvényt, amely szabályozta volna a királyság egyházi államhoz való viszonyát. Az egyházfő azonban minden rendezést visszautasított. A feszültség csak nőtt, mert 1871-től a pápa nem is hagyta el a vatikáni paloták területét: önkéntes fogolynak nyilvánította magát. De ennél súlyosabb következményei is lettek az éles szembenállásnak. IX. Pius pápa, majd később XIII. Leó is megtiltotta a római, illetve olasz katolikusoknak a királyság politikai életében való részvételt. Később fordult a kocka: XII. Piusz pápa 1948-ban kifejezetten felszólította a katolikus választókat, hogy menjenek el szavazni, és segítsék győzelemre az olasz kereszténydemokráciát.

³⁷ Dante: *Isteni színjáték*, Purgatórium XXXII. ének. Fordította: Babits Mihály. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/00300/00362/html/isteni2.htm> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 11.)

³⁸ <https://www.blitzquotidiano.it/politica-mondiale/metternich-cavour-italia-espressione-geografica-764593/> (Utolsó letöltés: 2018. szeptember 29.)

³⁹ Elterjedt megnevezése a történelmi pillanatnak, mikor a piemonti csapatok „rést ütöttek” a Piusz kapun (Porta Pia), és megindultak, majd bevették az Örök Várost.

⁴⁰ Az olasz szárazföldi haderő könnyűgyalogos lövészei, akik könnyen felismerhetők tollas sisakjukról és jellegzetes futva menetelésükről.

Feszültséggel teli évek következtek a XIX. század végén, XX. század elején. A rómaiak, akik eddig a pápa alattvalói voltak, hirtelen a velük szemben némileg elfogult, túl világinak tartott – ahogyan akkoriban gyakran és negatív konnotációban emlegették – „*piemontiak*” fönnhatósága alá kerültek. Minden megváltozott körülöttük. Nyelvük azonban megmaradt, és szokásaikhoz is ragaszkodtak, de ami esetünkben talán sokkal jelentősebb, a politikához való hozzáállásuk, ironikus magatartásmódjuk szintén változatlan maradt.⁴¹ Andreotti ebbe a nehezen változó, dekadensnek mondható, de mégis termékenyen ható környezetbe született, ebben nevelkedett és szocializálódott a két háború közötti időszakban.

A pszichológia három alapvető fontosságú színteret különböztet meg a gyermek szocializációjával kapcsolatban: a családot, az iskolát, valamint a gyermek fejlődésére szintén hatással bíró kortárs csoportot. A család különleges szerepet tölt be a szocializációban, ez az első környezeti hatás, amely hat a gyermekre. A család az érzelmi biztonság, a szeretet révén megalapozza az egyén későbbi érzelmi képességeit. Látni fogjuk, hogy Giulio Andreotti tekintetében sem történt ez másképpen, érzelmi és intellektuális képességeire is jelentős befolyásolt gyakorolt az a család, amelyben fölnőtt, azok a személyek, akik körülvették. Valóban ez volt számára is az az első, úgynevezett „interakciós tér”, az első hely, ahol megtanult más emberekkel kapcsolatot teremteni, másokhoz viszonyulni, illetőleg alkalmazkodni.⁴² Ő is megtanulta, hogy élete során miképpen viselkedjen a különböző kihívásokkal szemben. A család utáni első közösség egy gyermek szocializációjában az iskola. Az új közegben elsajátított tudás, de legfőképpen a vele szemben fölállított követelmények, előítéletek mind olyan feladatokat jelentenek, amelyekkel meg kell küzdenie. Giulio Andreotti életére az iskola is fokozott hatással bírt, különösen a középiskola és az egyetemi közeg. A harmadik, a pszichikai fejlődésre hatással bíró szintér a kortárs csoport: a gyermek itt találkozik először kortársaival. A pszichológia szerint a gyermekre már az óvodás társak is nagy hatással vannak – ebben ugyan nem kételkedünk, ám erre vonatkozó történeti dokumentumok Andreottival kapcsolatban nem állnak rendelkezésünkre. Azt azonban állítjuk, hogy Róma és Segni, a metropolisz és a kistelepülés, ahonnan a családja származott, nagy hatással voltak Giulio Andreottira. Neveltetése határozott véleményt biztosított számára. A vidéken eltöltött nyarak, a kisvárosban rábízott templomi feladatok, barátai és játszópajtásai, akik közül nagyon sokan bíborosok lettek, egész életre meghatározták gondolkodásmódját és a katolikus (római) egyházhoz való ragaszkodását.

A pápai állam Andreotti kisgyermekkorában már nem létezett, a pápák világi-politikai hatalma is semmivé lett, ám a kultúra, az oktatás, a hagyományok tekintetében nem múlt el nyomtalanul a rómaiak életéből. A mindennapok rutinjában, a legkisebb megszokott tevékenységben is érezni lehetett a város és vezetőjének évszázados életközösségét. Ezzel mindenki tisztában volt. No meg azzal is, hogy az érintett felek nagyon jól tudták: a meg egyezés, a viták megnyugtató elsimítása mindenkinek egyformán érdeke. Jól tudta ezt XI. Piusz katolikus egyházfő, és hasonlóan vélekedett az 1900-ban trónra lépő III. Viktor Emánuel olasz király. Sőt a kormányfő, a vallással egész

⁴¹ A „piemontiak” érkezésének, a régi és új világ viszonyának egyik legszebb irodalmi ábrázolása Giuseppe Tomasi di Lampedusa *A párdúc* című regénye, amelyben a főhős, Salina herceg akarva-akaratlanul szembesül – a pápák Rómájára éppen úgy, mint a Bourbonok Szicíliájára is vonatkozó – megállapítással, miszerint: „Ha azt akarjuk, hogy minden úgy maradjon, ahogy van, mindennek meg kell változnia. Világos?” (Füsi József fordítása) Tomasi di Lampedusa 1975, 40.

⁴² <http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/szakkepzes/egeszsegneveles/pszichologia/a-tarsas-kornyezet-hatasa-az-emberre/a-szocializacio-szinterei> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 24.)

életében ambivalens viszonyt ápoló Benito Mussolini is, aki annak ellenére látott hozzá a „római kérdés” rendezéséhez, hogy fasiszta mozgalmának 1919. március 23-i megalakulásakor a katolikus vallás kevés jelentőséggel bírt számára. Többé nem az volt tehát a kérdés, hogy megszületik-e állam és egyház megegyezése, hanem az, hogy mikor. Ez az időpont is elérkezett.

Andreotti 10 éves múlt, mikor 1929. február 11-én a déli órákban, a lourdes-i Miasszonyunk ünnepén aláírták a megállapodást. Pont került tehát a mindenki számára egyre kellemetlenebbé váló szembenállás végére. A San Giovanni in Laterano Palotában megkötött konkordátumot – amelyet azóta többször is megújítottak – a katolikus egyházfő képviselőjében Pietro Gasparri bíboros, az uralkodó részéről pedig az ország miniszterelnöke, a fasiszta párt vezetője, Benito Mussolini látta el kézjeggyel. Az egyezmény meghatározott feltételek mellett szabályozta és rendezte a viszonyt a Szentszék és az Olasz Királyság között. Új, független állam jött létre Európában, amelynek államfője a mindenkori pápa, a katolikus egyházfő lett.

1.3 RÓMA-SEGNI-CIOCIARIA

Giulio Andreotti itt, ebben a különleges környezetben nőtt fel, a mindennapokban megismert népi-városi bölcsességek egy életen át elkísérték. Édesanyjától megtanulta a család fontosságát és azt, hogy keveset kell beszélni, annál többet hallgatni és figyelni. Olyan ismeretek voltak ezek, amelyeket tökéletesen elsajátított és alkalmazott a politikusi mindennapjaiban, az interperszonális kapcsolataiban. Bármennyire is ellenkezett később politikai ízlésével tárgyalópartnerének világról alkotott véleménye, bármennyire nem értett egyet az általa képviselt politikával, ha a partner nem beszélt feleslegesen, az számára már mindenképpen üdvözlendő pozitívum volt. Hafez Asszad 2000-ben elhunyt szír elnökről azt tartotta, hogy „nagyon keveset beszélt, de kevés mondanivalójában mindig összefoglalt egy bizonyos bölcsességet”.⁴³ Különösen jellemző volt Andreottira az érzelmeinek már-már kínosan korlátokban tartása. Ennek fontosságára és jelentőségére is édesanyja világított rá, ő pedig megértette azt, hogy az életben jobb kontroll alatt tartani az érzelmeiket, és bizony közönyösséget kell mutatni a nehéz pillanatokban is, mert a külvilág számára sugárzott érzéketlenség megvédheti az embert.⁴⁴ Nagynénje, aki már-már misztikus szerepet játszott életében 1854-ben született, két évtizeddel az olasz egység létrejötté előtt, a pápák Rómájában. Ennélfogva tehát „zia Mariannina” személyes emlékekkel, bölcsességekkel gazdagította unokaöccsének nevelését. Az általa közvetített, szinte „élő” történetek kézzelfoghatóvá tették a fiatal Giulio Andreotti számára a múltat, segítették világlátásának alakításában. Mariannina néni sokat és szívesen mesélt Andreottinak IX. Piusz pápáról, akinek különösen nagy híve volt. Ezekben a történetekben a pápa gyakran föltűnt a város utcáin, a kórházakban vagy a Verano temetőben minden év halottak napján. A nagynéni érezhető nosztalgiával beszélt az elmúlt időkről, gyakran han-

⁴³ <http://www.occhidellaguerra.it/hafez-al-assad/> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 24.)

⁴⁴ Franco 2008, 12.

goztatva azt az egyébiránt általánosan elterjedt nézetet, hogy „a piemontiak [sic]⁴⁵ semmiféle hasznot nem hoztak a lakosság számára”.⁴⁶ A mélyen vallásos hölgy meg volt arról győződve, hogy a Rómát az 1870 decemberében sújtó nagy árvíz, mikor a Tevere magassága több mint 17 méteren tetőzött, a néhány hónappal azelőtti ostrom („breccia di Porta Pia”) miatti isteni büntetés.⁴⁷ Az együttes séták alkalmával nem kevés iróniával mesélt azokról a rómaiakról, akik 1870. szeptember 20-át megelőzően ellenségesen és barátságtalanul viselkedtek a pápával szemben, mihelyst azonban annak megszűnt világi, „földi” hatalma nosztalgiát kezdtek táplálni az elmúlt dicsőség iránt.⁴⁸

Giulio Andreotti elemi és középiskolai tanulmányait némi kivételtől eltekintve egyaránt szülővárosában és döntően egyházi fenntartású iskolákban végezte. Mivel a világháborúban megbetegedett édesapja elhunyt, hadiárva volt, a fasiszta rendszer támogatta tanulmányaiban. A füzeteket, a könyveket, iskolai tanszereket ingyen kapta, térítésmentesen, édesanyja pedig havi kétszáznegyven lírás özvegyi nyugdíjban részesült. Hogy családját segítse, idővel latinból és logikából vállalt korrepetálásokat. Mivel ő volt a legkisebb a családban, természetesen nem volt önálló keresete, és szűkösen is éltek. Andreotti számára büszkeség volt az első keresetből hazavitt ajándék: egy csirke és pár darab tojás.⁴⁹

Apai nagynénje hasonló körülmények között élt, alighanem ennek is köszönhető, hogy különösen intenzív kapcsolatuk volt. Sokat köszönhetett Mariannina nagynénjének. Ő volt az, aki az elemi iskolás Andreottit első nyilvános szerepléséhez némi szigorúság és határozottság után hozzásegítette. Római karácsonyi szokás volt ugyanis, hogy a Capitoliumon található Basilica dell’Aracoeliben nyilvánosan el lehetett mondani egy-egy ünnepi verset. Erre Andreotti is vállalkozott, de elsőre nem sikerült neki: „Megelőző esztendőben beálltam a sorba, de mikor a lépcsőhöz értem, inamba szállott a bátorságom, hogy felmenjek rajta. De azt követő esztendőben Mariannina nagynéném kézen fogott, egészen a lépcsőig, nem volt menekülésem. Majdnem nekibúsultam, hogy le kellett jönnöm. A legjobb jeggyel jutottam túl a közönséggel való első találkozón.”⁵⁰

Középiskolába többek között a híres Tasso Gimnáziumba járt, oda, ahova Benito Mussolini két fia, Bruno és Vittorio is.⁵¹ A gimnázium különleges helynek számított ekkor, amolyan béke szigetének. A Mussolini fiúk jelenléte ugyanis paradox módon egyfajta szabadságot biztosított az iskolának abban az időben, amikor ez egyáltalán nem volt elmondható az olasz középiskolákról. De ugyanebben a gimnáziumban tanult egy osztrák apától, olasz anyától született fiatalember, bizonyos Vittorio Gassmann is, akiből később az olasz színház és filmművészet egyik

⁴⁵ Ismét szeretnénk felhívni a figyelmet Giuseppe Tomasi di Lampedusa regényére, amelyben az északiakkal és az uralkodójukkal (Olaszország első királya, II. Viktor Emánuel) kapcsolatos állítások alighanem nagyon hasonlítanak a rómaiak véleményére: „A piemontiek, az úgynevezett Úriember, aki akkora lármával van abban a piciny fővárosában ott fenn északon [...] Torinói tájszó lép a nápolyi helyébe.” (Füsi József fordítása) Tomasi di Lampedusa 1975, 40., 19–20.

⁴⁶ Andreotti 2008. (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 12.)

⁴⁷ Franco 2008, 17.

⁴⁸ Andreotti 2008³ (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 13.)

⁴⁹ Franco 2008, 17.

⁵⁰ Grassi–Santoro 2013, 156.

⁵¹ Uo. 50.

legnagyobb alakja vált, valamint testvére, Maria, akit csak „Marynek” becéztek az iskolatársak.⁵² Andreotti egyetemi tanulmányait is szülővárosában végezte, itt is szerzett jogi diplomát 1941-ben.

Általános iskolai nevelői, gimnáziumi tanárai és a diáktársak is kötelességtudó, de nem teljesen kitűnő diáknak ismerték. A fennmaradt iskolai bizonyítványokból úgy tűnik, hogy szépírás és házimunka tárgyakból példának okáért elő-előfordult, hogy „elégséges” osztályzatot kapott.⁵³ Szinte semmiben nem különbözött, vagy éppen ellenkezőleg, mindenben hasonlított kortársaira. Amelyik tantárgyat szerette és kedvelte, azzal szívesen foglalkozott: „Nem voltam egyáltalán jó. Mindig annyira voltam felkészült, ami az elégségeshez kellett. Semmi több. Nem szerettem tanulni. Vagy legalábbis nem minden tantárgyat szerettem” – mondta később.⁵⁴

Egyik elemi iskolai nevelője szerint a vallásos családból származó Andreotti kissé talán idősebbnek, megfontoltabbnak tűnt társainál, de ettől eltekintve nagyon nem tért el az átlagos osztálytársaktól, iskolatársaktól: mély és őszinte vallásosságához nem társultak formális külső jegyek. Az Andreottira emlékezők inkább ezt a végtelen, mély, őszintén megélt, de ugyanakkor visszahúzódó vallásosságot emelték ki, meg azt, hogy kortársainál érettebbnek tűnt. Az iskolai tanárai úgy idézték föl alakját, hogy nagy valószínűséggel szenvedett az édesapja hiányától, de ezt – az anyai intelmek maximális megtartása mellett – sosem mutatta. Különös, de nevelői és tanítói azt sem tapasztalták, hogy különösebb érdeklődést is mutatott volna a politika iránt. Nagyon sokáig nem érdekelt. Az viszont bizonyosan érzékelték, hogy ügyelni fog a pályaválasztásra, hogy különlegesen magas színvonalú és kreatív intellektuális munkát végez majd: író vagy szellemi szabadfoglalkozású – gondolták.⁵⁵ Ő maga legszívesebben orvosnak tanult volna, de az édesapa halála miatt ilyen módon csonka családban felnőtt fiatalembernek erre nem voltak meg az anyagi lehetőségei. Családja nem szűkölködött, de szegénységben éltek.

Joggal állítjuk, hogy a második világháborút követően ő volt az az olasz politikus, akinek nevéhez a legtöbb történetet, adomát, humoros észrevételt kötötték. Ezek vagy róla szóltak, vagy olyan történetek voltak, amelyeket még gyermekkorában hallott, és szívesen, akár többször is megosztott a közvéleménnyel. Egyik első ilyen emléke a politika és a mindennapok kapcsolódásához, mögöttesen pedig az aktuális társadalmi helyzethez, a szegénységhez kapcsolódik. Édesanyja egyik pajtásának édesapjával felváltva kísérte reggelenként iskolába a gyerekeket. Aznap Conti úron volt a sor, aki megrögzött republikánus, szabadkőműves „papfaló” hírében állott. Az iskolába menet, a parlament épületéhez érve Giulio a Montecitorio palotára mutatva megkérdezte: „Ki van odabenn?”, mire Giovanni Conti így felelt neki: „Rossz emberek, akik kormányoznak minket.” Andreotti szófogadó gyerekként este beszámolt édesanyjának az aznap történetéről, megemlítetvén a parlament előtt elhangzottakat is: „Miért rosszak azok az emberek?” – kérdezte, mire édesanyja így felelt: „Mert nekik van fűtésük, nekünk meg nincs.”⁵⁶

⁵² Léteznek olyan politikusi portrék, életrajzok, amelyekben kifejezett fontossága lehet annak, hogy adott politikus milyen viszonyt táplált az ellenkező nem iránt, jelen mű nem az. Andreotti esetében csak érdekességképpen említjük meg, hogy a végletekig fegyelmezett, önkontrolljára figyelő fiatalember egy időben gyengéd érzelmeket táplált a hölgy iránt. Franco 2008, 18.

⁵³ Uo. 13.

⁵⁴ Grassi–Santoro 2013, 50.

⁵⁵ Franco 2008, 13.

⁵⁶ Uo.

Már a kortársak közül is sokan észrevették és kiemelték, hogy Giulio Andreottinak kiváló memóriája volt, de ami ennél lényegesebb, hogy nemcsak kiváló emlékezőtehetsége volt, hanem évtizedek távlatából is emlékeztetett arra, hogy nem felejt. Gyenge fizikuma és törékeny alkata miatt, amikor eljött az idő, Andreottit még a könnyített sorkatonai szolgálatra is alkalmatlannak nyilvánították: „Ricci őrnagy [a sorozó orvos – A. G.], aki megvizsgált, és az igazat megvallva túlságosan is energikusan, így diagnosztizált: »Nem több, mint fél év«. És komolynak látszott. Amikor védelmi miniszter lettem, azonnal megkerestem Ricci őrnagyot. Szerettem volna meghívni reggelire, hogy megmutassam, még élek. De nem volt lehetséges. Ő halt meg.”⁵⁷

Arról már volt alkalmunk szólni, hogy a család a nyári hónapokat gyakran a fővárostól hatvan kilométerre található kisvárosban, Segniben töltötte, ahol a rokonság élt, és nagyon sok ismerős lakott. Voltak barátai, akikkel sok időt töltött, közülük sokan szemináriumi növendékek voltak. Azt is gyakran emlegette, hogy gesztenyét például Vincenzo Fagiolóval, Chieti későbbi püspökével, majd bíborossal, az Olasz Caritas elnökével szedett, de hozzájuk, ehhez a társasághoz tartozott még Angelo Felici későbbi párizsi apostoli nuncius is.⁵⁸ Szeretett részt venni a kisváros életében, ha tehetett, már tizenéves korában is ott volt minden jeles eseményen. 1932 nyarán például apai nagypapjával és másokkal együtt volt tanúja annak, hogy sok év után ivóvíz érkezik a kisvárosba. „Az első poháryi ital, amelyet együtt készítettünk” – írta később emlékül nagypapjának.⁵⁹ Soha nem maradt hűtlen ehhez a vidékhez. E terület, tehát a város és a Rómát délkelet irányban övező környék, az úgynevezett „Ciociaria” később Andreotti képviselői feudumának számított, nem utolsósorban a gyermekkorban itt töltött idők miatt ismerte az itteni emberek gondját, problémáit. Egyházi pályára készülõ barátai és vallásossága ellenére Giulio Andreottit soha nem érintette meg a papi hivatás. Talán egyetlen egyszer tett tényleges lépéseket annak érdekében, hogy pap legyen, de ez valóban inkább volt menekülés, mint a papi hivatás tudatos vállalása.⁶⁰ 1934-ben egész családját és őt is nagyon megrázta nővérének 18 éves korában, az akkoriban gyógyíthatatlan agyhártyagyulladás miatt bekövetkezett halála. Édesanyja fájdalmában hosszú időre bezárkózott házukba. Andreotti ekkor egy nap vonatra szállt, és különösebb értesítés nélkül Firenzébe utazott, hogy segíni barátaihoz hasonlóan seminarista legyen.⁶¹ Nem árulunk el titkot: Andreotti végül is nem az egyházi pályát választotta, nem lett pap, de a katolikus egyházzal kialakult nagyon szoros kapcsolata egész életében megmaradt.

Az, hogy különös érzéke van a bürokráciához és érti annak nyelvezetét, már itt, a Segniben eltöltött nyarak alatt nyilvánvalóvá vált. A tizennégy éves Andreotti hamar a helyi plébános jobbkeze, komoly támasza lett: kereszteselõ, elsõáldozás, bérnálás adminisztrációs feladataiban is megbízhatóan eljár, sőt az is előfordult, hogy a város bazilikájának miserendjét is megszervezte. A bazilika 11 oltárán egymás után érték a misék, a papok 20-30 misét is mondtak naponta, amelyek igazgatásához a serdülő Andreotti érzéke nagymértékben hozzájárult.⁶² Andreotti egész életében különleges kapcsolatban állt a halállal. Sokan idő előtt meghaltak a családjában. Nővére nagyon fi-

⁵⁷ Grassi–Santoro 2013, 50.

⁵⁸ Franco 2008, 11.

⁵⁹ <http://giulioandreotti.org/it/?iid=397#anchor-9> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 10.)

⁶⁰ Vö. Grassi–Santoro 2013, 151.

⁶¹ Franco 2008, 13.

⁶² Uo. 11.

atal volt, mikor az akkor még gyógyíthatatlan betegség következtében elhunyt, de nagyapja és édesapja is fiatalon, harminchárom évesen távozott. Évtizedekkel később mesélte el, hogy Segniben furcsa tevékenységen keresztül a plébános ismertette meg a gyerekekkel, így Andreottival is a halál gondolatát, annak elfogadását. A pap olyan házakhoz vitte őket, ahol haldokló volt. Andreotti így társaival együtt látta a halál beálltát: „Így magyarázta nekünk, hogy meg kell tanulni meghalni és itthagyni a földet.”⁶³

Andreotti számos tekintetben egyedülálló az olasz történelemben. Nemigen volt olyan politikus az elmúlt fél évszázad során, aki nála jobban eligazodott volna a római kúria útvesztőiben. A biztos tudáshoz tartós kapcsolatokra volt szükség. Ezeknek egy jó részére Segniben vagy a szülővárosában tett szert. Példának okáért a futballért rajongó kisgyermeket lenyűgözte, hogy római lakásuk előtt minden nap láthatta a Sora Emma vendéglőjében ebédjüket elfogyasztó kedvenceket. De nemcsak őket, hanem velük együtt Eugenio Pacelli vatikáni államtitkárt is számtalanszor láthatta, hiszen Pacelli nővére és annak két lánya is ugyanott lakott. Személyes ismeretségüket az az apró, de fontos tény is erősítette, hogy Eugenio Pacelli unkahúgai gyakran cukorkával kedveskedtek Andreottinak.⁶⁴ Ez az ismeretség alakult később igen szoros munka-, majd bizalmi kapcsolattá. Jellemző, hogy mindezek mellett azért Andreottit ebben az időben, az államtitkárt biztosító rendőrökhöz hasonlóan inkább a futballisták érdekelték. Ha a piros-sárga futballisták feltűntek, a rend és a biztonság őrei Andreottival együtt rohantak autogramokat kérni, így kitévén a fiatal Pacellit egy esetleges merénylő kénye-kedvének.⁶⁵

Giulio Andreottinak különös kapcsolata volt a sporttal. Felnőtt korában, politikusi pályája idején számtalanszor bizonyította, hogy elkötelezett támogatója. Ismert volt róla, hogy nagy rajongója a futballnak. Az olasz labdarúgás az 1950-es évek elején, különösen ami a válogatott mérkőzéseket illeti, sorban gyűjtötte a vereségeket. Rádásul mindezek mellett a bajnokságban számos külföldi futballista szerepelt, és a helyzet egyre csak súlyosbodott. Andreotti, aki ezekben az években szinte már miniszteri szintű hatalommal bíró miniszterelnökségi államtitkár volt,⁶⁶ a római Olimpiai Stadion 1953-as avató mérkőzése után közbelépett. Ezen a találkozón a Squadra Azzurra – az olasz labdarúgó válogatott – háromgólos vereséget szenvedett a Puskás Ferenc vezette magyar válogatottól. Az újabb vereségre a következő volt Andreotti válasza: „Andreotti miniszterelnökségi államtitkár ma tudatta a Coni⁶⁷ [az Olasz Olimpiai Bizottság – A. G.] elnökségével, hogy az illetékes minisztériumi szervek elrendelték, hogy mostantól nem adható ki olaszországi tartózkodási engedély azoknak a külföldieknek, akik ezt azért kérik, hogy a bajnokságban szereplő csapatokban futballista tevékenységet folytassanak.”⁶⁸ 1960-ban aztán Andreotti lett a római olimpiai rendezést koordináló állami bizottság elnöke. A felkérés, amely az Olasz Olimpiai Bizottságtól érkezett 1958-ban azért is fontos volt Andreotti számára, mert az olimpia óriási löketet adott Róma infrastruktúrájának fejlesztésére, és a jeles esemény nyomán jelentősen átalakult szülővárosának településszerkezete is. Andreotti úgy vélte, hogy modernizáció és infrastruktúra-fejlesztés nélkül nem lehet sikeresen megrendezni az olimpiai játékokat. De ő maga

⁶³ Franco 2008, 210.

⁶⁴ *Libero*, 5 agosto 2007.

⁶⁵ Franco 2008, 16.

⁶⁶ Vö. Franco 2019, 59.

⁶⁷ Comitato Olimpico Nazionale Italiano.

⁶⁸ Idézi Franco 2008, 54.

egyáltalán nem sportolt. Ha lehet, el is kerülte az ilyen alkalmakat. Erre kiváló példa a következő kis történet, anekdota, amelyet maga Andreotti többször is elmesélt hosszú pályafutása során.

Amikor 1935-ben Olaszország-szerte bevezették az úgynevezett fasiszta szombatokat, szintén úgy intézte, hogy ez az elfoglaltság őt ne is érintse. Ugyanis a fiatalság számára ezek a fasiszta szombatok kötelező elfoglaltságokat (testgyakorlás, sport, hazafias nevelés) jelentettek. Andreotti ezt (is) a rá jellemző humorral, iróniával és nem kis bátorsággal kezelte, mert ha valaki nem jelent meg ezeken a foglalatosságokon, annak – legalább is papíron – súlyos következményei is lehettek. Andreotti pedig nem ment el. Úgy idézte föl, hogy: „A kerületi csoportnak azt mondtam, hogy az egyetemen csinálom, az egyetemen meg azt, hogy a kerületi csoporttal. De ez egyáltalán nem volt antifaszizmus: nem tetszett. Testileg nagyon lusta vagyok.”⁶⁹

A felnövekvő Andreottit sok minden foglalkoztatta, ám a politika még mindig nem tartozott az érdeklődési körbe. Újságot minden nap olvasott, a *L'Osservatore Romanó*t, a Vatikán olasz nyelvű napilapját vásárolta. A hétfőgőn, vasárnap viszont a Milánóban nyomtatott *Il Corriere della Sera* országos lap mellett döntött, a családja, édesanyja és nagynénje legnagyobb megrökönyödésére, mert ők viszont a nagy múltú római napilapot, az *Il Messaggeró*t olvasták.⁷⁰

Giulio Andreotti a jogi tanulmányok megkezdésével párhuzamosan lett tagja az időnként a legalitás és illegális határán táncoló egyetemi katolikus szövetségnek. Ez érthető is, hiszen a lateráni egyezmény számos ügyet szabályozott állam és egyház kapcsolatában, ám ettől függetlenül maradtak még vitás kérdések. Ezek egyike a gyermek- és ifjúságpolitika maradt, amelyre a katolikus egyház és a faszizmus egyformán nagy figyelmet fordított. Utóbbi a gyermek- és ifjúkort teljes mértékben lefedő Balilla-rendszerrel igyekezett legjobb esetben is neutralizálni az egyházhoz köthető ifjúsági szervezeteket (cserkészet) vagy olyan kezdeményezéseket, mint például a már említett katolikus egyetemista szövetség, amelynek munkája során Giovanni Battista Montini, a későbbi VI. Pál pápa volt nagy hatással a fiatal Andreottira.

De nem kizárólagosan a szentszéki kapcsolatok megszületésnek ideje volt ez az időszak. Giulio Andreotti ekkor ismerkedett meg a nála két és fél évvel idősebb Aldo Moróval, aki meghívta társát a szövetség lapjának, az *Azione Fucina* című újságnak a tárigazgató posztjára. Andreotti igent mondott a felkérésre, és hamar közeli munkatársa lett Morónak. A krónikák följegyezték, hogy Andreotti már-már irritálóan visszafogott, rejtőzködő, gyakorlatias volt – alighanem felsejlettek a későbbi politikus alapvető tulajdonságai –, míg Moro tanári, művelt, részletekbe vesző, és égett benne a politika iránti szenvedély.⁷¹

Sokan nem hitték, hogy sikeresen tudnak majd együtt dolgozni. A kételkedőknek csalódnuk kellett. Minden habitusbeli különbözőségük ellenére közeli munkatársak lettek, és amikor Morót a katonai behívó elszólította Rómából, egy meglepő, de érthető húzással Andreottit kérte föl a FUCI elnökének. Az egyetemi tanulmányait 1937-ben megkezdő Andreotti érdeklődésében az addig tapasztalt – Franco kifejezését parafrázálva – eklektikusság⁷² lassan szelídülni kezdett. A politika szinte észrevétlenül vált egyre fontosabbá az életében. Mindehhez azonban meghatározó társadalmi és politikai szereplőkkel történő találkozások is hozzájárultak.

⁶⁹ *Libero*, 5 agosto 2007.

⁷⁰ Franco 2008.

⁷¹ Franco 2008, 23.

⁷² Uő. 19.

2. FEJEZET

MESTER ÉS TANÍTVÁNY: DE GASPERI ÉS ANDREOTTI

De Gasperi volt a legteljesebb személy, akit valaha ismertem, mert mindig ugyanaz volt a közéletben, a magánéletben és a vallásban, igazán példakép (volt), ami soha nem halványul el.
Giulio Andreotti De Gasperiről, 2006. szeptember

Jószérivel minden a véletlennek volt köszönhető. A véletlennek, ugyanis 1938-ban a fiatal Andreotti szakirodalmat keresett a vatikáni könyvtárban egy meglehetősen különleges témához. A fiatal egyetemista a pápai tengeri flotta középkori történetével kívánt foglalkozni. A témaválasztás – 1938-at mutatott a naptár – sokak számára inkább tűnhetett arisztokratikus időpocsékolásnak, mint komoly, de mindenekelőtt értelmes időtöltésnek. A kételkedők közé tartozott a vatikáni „száműzetését” töltő De Gasperi is, aki könyvtárosként szigorú és talán kissé nyers szemrehányással illette a hozzá forduló római egyetemistát: „De magának nincsen jobb dolga?”⁷³ Amennyire őszinte és minden udvariasságot nélkülöző volt De Gasperi Andreottihoz intézett kérdése, annyira száraz volt a fiatal joghallgató válasza, mikor a vatikáni könyvtárban a pápai flottáról, illetve a hajózási joggal kapcsolatos munkákról érdeklődött: „Már elnézést, de mit érdekl ez magát?” — dobta vissza a labdát Andreotti, lezárva ezzel a feleslegesnek tűnő és rosszul induló párbeszédet.⁷⁴ Nem tudta, ki volt az, akivel „összeszólalkozott”, és De Gasperi is csak annyit tudott, hogy a fiatal ember a FUCI lapjának egyik társigazgatója, mégis néhány év múlva üzent érte, és fontos megbeszélésekre hívta. Mindeközben Andreotti 1941. november 10-én diplomát szerzett. Kettejük kapcsolata és a demokratikus Olaszország története Giuseppe Spataro, a szintén a FUCI-ban tevékenykedő ügyvéd, későbbi kereszténydemokrata politikus lakásán folytatódott. De Gasperi itt gyűjtötte maga köré azokat az elvbarátokat, mint például Guido Gonella,⁷⁵ akikkel az eljövendőről és a háború utáni újrakezdekről beszélgettek.

⁷³ Franco 2008, 24.

⁷⁴ Vespa 2005, 6–7. Vö. Andreotti 2006, 40. Az egyébként újságíró és nem történész Bruno Vespa 2005-ös munkáját többször idézzük majd ezeken az oldalakon. Az idézett Olaszország-történet könyv érdekességét az adja, hogy Vespa a munkája során nagymértékben támaszkodott Giulio Andreotti emlékeire, személyes történeteire. További érdekessége ezeknek a „tanúvallomásoknak” (le testimonianze), hogy egyértelműen érezhető belőlük, hogy Andreotti szenátor számára egyáltalán nem volt mindegy, hogy mi hangzik el a munka során, vagyis az idős politikus kicsit már a történelem számára is dolgozott.

⁷⁵ Bővebben: Andreotti 1983, 75–90.

2.1 A RÓMAI „THINK TANK”

Andreotti egy helyütt Ivanoe Bonomit idézte. Bonomi abban a tekintetben mindenképpen különleges helyet foglal el az olasz történelemben, hogy első kormányfősége a fasiszmus kormányra kerülését közvetlenül megelőzően, 1921–22-ben volt, másodszor pedig a rendszer bukásának pillanataiban, 1944–45-ben irányította a kormányt. Bonomi így írta le De Gasperit és a körülötte formálódó intellektusokat: „Lelkes és fáradhatatlan volt De Gasperi (megállapodások megkötésében, tervek felvázolásában, kapcsolatok bővítésében). De Gasperi, felkészültsége, intelligenciája, erkölcsi tisztessége miatt a kereszténydemokrácia egyhangúan elismert vezetője. Ruinival [Meuccio Ruini – A. G.]⁷⁶ és De Gasperivel gyakran összegyűltek Giuseppe Spataro, a néppárt egyik legrégebbi titkárának, aktív ügyvédnek irodájában. Az iroda a via di Cola di Rienzo felénél volt, tágas szobája székekkel, fotelekkel és sárga divánnyal volt bútorozva, ez a szoba lett a római antifasiszmus titkos megbeszéléseinek székhelye.”⁷⁷ Ezeken a tulajdonképpen még szinte féllegális üléseken De Gasperi megállapodásokat kötött azokkal a pártokkal, amelyekből az Antifasiszta Frakciók Nemzeti Bizottsága (Comitato Nazionale delle correnti antifasciste) gyökerezett, és amelyekből ezt követően megalakulhatott a Nemzeti Felszabadító Bizottság (Comitato di Liberazione Nazionale).⁷⁸

Az 1943 szeptemberében megalakult Comitato di Liberazione Nazionale (CLN) egy, a fasiszmissal szemben álló pártokat tömörítő politikai és katonai szövetség volt. A CLN hangolta össze a különböző országgrészek ellenállási mozgalmait. A háború végének és az újrakezdésnek hat jelentős pártja⁷⁹ alkotta, amelyek közül az 1943-ban megalakult DC és az ellenállásban is komoly szerepet vivő kommunisták (Partito Comunista Italiano) voltak a legfontosabbak.⁸⁰

Amikor évtizedekkel később Andreottitól megkérdezték, hogy véleménye szerint mi lehet a magyarázata annak, hogy a németekkel és a fasisztákkal szembeni ellenállást évtizedekig szinte kizárólag a kommunistákkal azonosították, Andreotti nagyon egyszerű és helytálló választ adott: „A kommunisták sokkal jobbak voltak nálunk.”⁸¹ Az egykori néppárti politikusok, a közéletért tenni igyekvők, fiatal egyetemisták alkotta szellemi közeg első és legfontosabb jelentősége az volt Andreotti számára, hogy fölfedezte a politikát. Ugyanis hiába volt már évek óta egy fontos ifjúsági szervezetnek a vezetője, a fiatal katolikus egyetemisták egészen egyszerűen nem foglalkoztak politikával. Ebben a tekintetben a maximumot az jelentette, hogy a katolikus egyetemisták alkalmakként némi bírálatot fogalmaztak meg Mussolini korporatív rendszerével szemben, de semmi egyéb. Amikor Morónak Andreotti a De Gasperivel való találkozására kapcsán megemlítette, hogy talán a politikával foglalkozik majd ezentúl, Moro ezt – ha finoman is, de – ellenezte: „A miénk tudományos vokáció.”⁸²

⁷⁶ Meuccio Ruini (1877–1970) baloldali politikus (Partito Democratico del Lavoro), az Alkotmányozó Nemzetgyűlés képviselője, később miniszter, szenátusi elnök.

⁷⁷ Andreotti 1975, 13–14.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ A DC-n és a kommunistákon kívül az Akciópárt (Partito d’Azione), a liberálisok (Partito Liberale Italiano), a Proletár Egység Szocialista Pártja (Partito Socialista di Unità Proletaria) és a Munka Demokratikus Pártja (Partito Democratico del Lavoro). Az időszakról, a felszabadult ország első kormányairól lásd Andreotti 2007.

⁸⁰ A fegyveres ellenállásban részt vevő pártokról, az ellenállás létszámáról lásd Lepre 2004, 36–40.

⁸¹ Vespa 2005, 17.

⁸² Vespa 2005, 7.

De Gasperinek volt néhány megfontolandó javaslata Andreotti számára is: „Hagyd a pápai flottát, foglalkozz valami olyannal, ami már készen van, sokkal könnyebb. Gyere, dolgozz velünk a kereszténydemokrata pártért!”⁸³ – hangzott az egyik. Andreotti a tanácsot elfogadta, és a hívásra igent mondott. Hosszú tanulmányidőszak kezdődött az életében, ami már politikusi pályája kezdetének is tekinthető. 1944. februárjában megalapította a DC ifjúsági szervezetének *La Punta* című lapját, majd júliusban a párt ifjúsági vezetőségének, illetőleg a DC legmagasabb fórumának (Consiglio Nazionale) lett a tagja. „Hivatalos” életrajzírója, Massimo Franco szerint a választás azért esett tapasztalatlan, de jó képességű és szorgalmas Andreottira, mert jó kapcsolatokat ápolt De Gasperivel. De ennél is többet nyomott a latban, hogy nagyon szoros nexussal rendelkezett a Szentszék és XII. Piusz pápa irányába.

Alcide De Gasperi másik ajánlatában szerkesztőségi munkát ajánlott az *Il Popolo*, a DC sajtóorgánumánál. Andreotti erre is igent mondott. Hivatalosan 1944. június 15-én próbaidős tagja lett a „DC sajtóorgánumának”, az *Il Popolo* szerkesztőségének, hatezer lírás fizetéssel. Ebbéli minőségében a Szövetséges Katonai Kormányzat („Allied Military Government / Governo Militare Alleato”) engedélyezte számára, hogy a kijárási tilalom idején is Róma utcáin tartózkodjon. Mindez talán azért is volt szükséges a számára, mert egy 1946-os önéletrajza (curriculum giornalistico) szerint nem kizárólag a római közönség számára tudósított a politikai helyzet változásáról, a történekekről, hanem ellátta a lap milánói és pavai tudósító posztját is.⁸⁴

Andreotti pályájának, politikai teljesítményének rekonstruálása egész egyszerűen elképzelhetetlen a rá annyira jellemző szellemes, olykor ironikus történetek felidézése nélkül. Most egy róla szóló megállapítást idézünk, amely sokat hozzátesz személyiségének összetettségének pontosabb megértéséhez. Egy alkalommal De Gasperi beszélgetett Giuseppe Togni kereszténydemokrata politikussal a miniszterelnöki dolgozószobában, amikor belépett Andreotti, majd rövid időn belül el is hagyta a szobát: „Csakugyan kiváló ez a fiatalember”⁸⁵ – mondta Togni, mire De Gasperi így felelt: „Igen, igen. Tehetséges és képzett, ugyanakkor mindenre képes.”⁸⁶

Nem hasonlítottak egymásra. Marco Follini, az egykori kereszténydemokrata ifjúsági politikus az 1944 nyarán Nápolyban megtartott DC-kongresszussal kapcsolatban is kettejük eltérő habitusát emelte ki. De Gasperi felszólalásában a kereszténydemokráciát az alapvető reformok és a forradalom pártjaként jellemezte, míg a fiatal Andreotti beszédében, életkorát meghazudtolva, kijelentette: „A rend és a törvény pártja vagyunk.”⁸⁷

A köztük lévő különbségek, személyiségük eltérő tulajdonságai ellenére kétségbevonhatatlanul igaz, hogy Andreottira nagy hatással volt De Gasperi. Mégis, mik voltak azok a politikai alapvetések, amelyekkel De Gasperi Andreottira és a DC születésénél bábáskodó fiatalokra nagy hatással volt? Elsőként De Gasperi elgondolása a kül- és belpolitika viszonyáról. A trentói politikus azt tartotta, hogy a külpolitikának, a belpolitikához képest nagyobb jelentőséget kell biztosítani, vagyis a belpolitikát a külpolitika alá kell rendelni. A második princípiuma ennek a tanításnak úgy hangzott, hogy mindent elsöprő fontosságú a demokratikus modell és a demokratikus struktúrák

⁸³ Uo. 41.

⁸⁴ Asils, Archivio Giulio Andreotti Personale 2 attività extrapolitica b(usta) 4.

⁸⁵ <http://www.in2orighe.it/politica/2032-quando-de-gasper-di-andreotti-disse-bravo-ma-capace-di-tutto.html> (Utolsó letöltés: 2017. március 18.)

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Follini 2010, 35–36.

kialakítása, majd pontosítása.⁸⁸ De voltak személyes példák is, amelyek alapvetésül szolgáltak Andreottinak és a DC fiataljainak. Ezek között az első és legfontosabb – ezt Andreotti egész életében hangoztatta – a vallásosság és a családcentrikusság. Az a koherencia, amelyet De Gasperi politikája megfogalmazott, tanításai és a személyes élete között mindig is fennállt. Andreottinak De Gasperitől hamar meg kellett tanulnia azt is, hogy ha ez az összhang nem létezik, nincs lehetőség az alkotásra, a választók, a polgárok azonnal érzékelni fogják, hogy hamis a politikus.⁸⁹ De Gasperi úgy vélte, ha rosszul is mennek a dolgok, de az elkötelezettség és igyekezet érzékelhető, a bizalom biztosan helyreáll és újra jelentkezik a politikai irányában.⁹⁰

Andreotti egyre elfoglaltabb lett De Gasperi mellett. Az 1945-ös esztendő magánéletében is jelentős változással köszöntött be. Tavasszal feleségül vette menyasszonyát, a római egyetemen bölcsészdiplomát szerzett Livia Danesét.⁹¹ A Tasso Gimnáziumban eltöltött évekhez hasonlóan Andreotti most, ebben a szerelemben is extrém módon diszkrétnek bizonyult. Felesége később többször is megerősítette, hogy Andreotti olyan tapintatosan udvarolt, hogy azt ő észre sem vette. Minden hirtelen és egy tényleg különleges helyen tudatosult benne. Róma 1943-as nyári bombázása idején a fiatal lányt családja megkérte, hogy ellenőrizze, nem sérült-e meg a családi sírbolt a Verano temetőben. Andreotti ekkor elkísérte Liviát, és valóban – ahogyan ez a Sorrentino filmben szerepel – a temetőben kérte meg a kezét.⁹² Polgári esküvőjüket a következő év februárjában tartották, de rögtön nekiláttak az egyházi esküvőjük megtervezésének: „Szilveszterkor bizakodással rögzítettük menyasszonyommal április 16-ára az esküvő időpontját. És megtartottuk. De Gasperi és Francesca asszony is szeretetteljesen voltak mellettünk a Priscilla katakombában megtartott egyszerű egyházi szertartáson, amelyet – némi áldozat során – a feketepiacon vásárolt csokoládé követett.”⁹³

⁸⁸ Andreotti 2006, 51.

⁸⁹ Uo. 138–139.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Az Andreotti házaspárnak négy gyermeke született: Marilena, Lamberto, Stefano és Serena.

⁹² Franco 2008, 38.

⁹³ Andreotti 1986, 72.

2.2 DE GASPERI ELSŐ FELADATAI ANDREOTTI SZÁMÁRA

Amikor 1946. június 2-án az – egyébként a nem teljes olasz népességre kiterjedő⁹⁴ – referendum⁹⁵ az ország politikai jövőjéről a köztársaság mellett döntött, Andreotti és De Gasperi eltérően szavazott. Andreotti a királyság fönntartásában látta az ország politikai jövőjének egyik zálogát, míg De Gasperi másképpen gondolkodott. Ez utóbbi sokakat meglepett. Andreotti személyesen is meggyőződhetett arról, hogy De Gasperi II. Umberto államfőt úriembernek tartotta, ugyanakkor édesapját, III. Viktor Emánuelet ki nem állhatta.⁹⁶ Giulio Andreotti – mentorához hasonlóan – szintén kiváló kapcsolatban volt a rövid, 1946. május 9-től június 2-ig tartó uralkodása miatt csak „májusi királynak” emlegetett uralkodóval. A népszavazást követően az ország államformája tehát megváltozott, így nyolc évtizedet követően megszűnt a Savoia-monarchia az Appennini-félszigeten, és a királyi család emigrációba kényszerült. A több évtizedes száműzetés csak 2002-ben az Olasz Alkotmány megváltoztatásával ért véget az egykori királyi család számára.⁹⁷

De vajon az egyszerű polgárok, a mindennapok emberei számára mit jelentett ez a referendum? És különösen Andreotti városában hogyan fogadták a népszavazást, és hogyan reagáltak a megszületett eredményre? Sehog. A város egyáltalán nem zavarodott össze az eredményektől, a váratlan fordulatoktól. A forгатókönyvíró Sandro de Feo az események szemtanújaként ezt írta: „Rómában úgy születnek a köztársaságok, ahogy születnek és elmúlnak a királyságok és birodalmak; izgalom és zaj nélkül. Soha senki nem fogja megtudni, hogy a rómaiak mit gondolnak királyukról, konzuljaikról, császáraikról, pápáikról, mert ha gyűlölik őket, azt félhangosan teszik, félmosollyal, névtelen gúnyversekkel, amikor ezután elveszítik, csöndben sírják vissza őket, mert nem akarnak szentimentálisnak tűnni.”⁹⁸

1947-re De Gasperi egyre komolyabb feladatokkal bízta meg a fiatal Andreottit. Olyan feladatokkal, amelyek megfelelő végrehajtása tapasztalt politikusoknak is becsületére vált volna. Külpolitikai szempontból a legfontosabb eseményre, az olasz békeszerződés aláírására Párizsban került sor. A diplomáciai aktusnak erős hatása volt a belpolitikai folyamatokra is. Andreotti azonban nem volt jelen a tárgyalások alatt, és nem volt alkalma végighallgatni De Gasperi elhíresült védőbeszédét sem a Luxembourg-palotában („sento, che tutto, tranne la vostra personale cortesia è contro di me”⁹⁹), mert éppen belpolitikai ügyekkel foglalkozott. Egy véletlen folytán azonban belekeveredett a békeszerződés megkötésébe. Egy, a kommunistákkal kialakult vita miatt lemondott Epicarmo Corbino

⁹⁴ Ennek több oka is volt. Az ország északkeleti területeit a háborús megszállás és a bizonytalan területi hovatartozás miatt kizárták a népszavazásból. Venezia Giulia tartomány bizonyos területei (Zara, Pola, Trieszt és Gorizia), valamint az 1918 után Olaszországhoz került német ajkú északi országrészek, többek között Bolzano, nem vettek részt a referendumban. Természetesen a hadifoglyok és a politikai okokból választójoguk gyakorlásától megfosztottak sem nyilváníthatnak véleményt. Bővebben lásd Mola 2008, 37–62.

⁹⁵ A referendum történetéről és a megszületett eredményről bővebben lásd Horváth 2011, olasz nyelven egy rövid összefoglalót pedig Romano 2000, 347–348.

⁹⁶ Lásd még Andreotti 2005, 186.

⁹⁷ <http://www.mole24.it/2014/11/10/10-ottobre-2002-finisce-lesilio-dei-savoia/> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 20.)

⁹⁸ De Feo 2006, 41.

⁹⁹ A teljes beszédet olasz nyelven lásd Capurso 2008, 198–203.

pénzügyminiszter, és a válságtól nyugtalan Enrico De Nicola államelnök Franciaországba küldte a miniszterelnöki szóvivőként (is) tevékenykedő Andreottit: „Rohanjon Franciaországba és vissza ne jöjjön De Gasperi nélkül!”¹⁰⁰

Andreotti utolérte a miniszterelnököt, így valóban közelről szemlélhette az olasz diplomácia végső erőfeszítéseit a legjobb békefeltételek elérése érdekében.¹⁰¹ Éppen ezért, mikor Andreotti tájékoztatta De Nicola aggodalmáról, így felelt: „Itt senki nem érti meg, hogy sokat kockáztatunk Olaszország jövőjéért.”¹⁰²

2.2.1 Andreotti, a cenzor

1947. május 29-én a következő feljegyzés került Andreotti naplójába: „A Miniszterelnök¹⁰³ Úr hívatott ma este. A miniszterelnökség államtitkára leszek, mint ilyen továbbra is rápillantok majd az Alkotmányozó Nemzetgyűlésre. Meglepetés. [Paolo – A. G.] Cappa¹⁰⁴ tegnap célozgatott erre, én nevetve cáfoltam. De Gasperi azt mondja, Msgr.¹⁰⁵ Montini nagyon elégedett. Nagyon zaklatottan térek haza.”¹⁰⁶ Montini elégedettsége nagyon is érthető, hiszen épp ő volt az egyik, aki De Gasperi figyelmébe ajánlotta Andreottit. Két nap múlva De Gasperi kormányt alakított, azonban ez alkalommal a kommunisták és a szocialisták nélkül. Ezzel a tisztán kereszténydemokrata kormány megalakulásával Olaszországban véget ért az a koalíciós időszak, amelyet a második világháború antifasiszta pártjainak szövetsége jellemezett. Andreotti arra emlékeztetett, hogy ez mindenképpen kockázatos lépése volt a miniszterelnöknek, akinek pártjában is sokan úgy gondolkodtak, hogy a kommunisták és a szocialisták nélkül a DC nem tud majd kormányozni.¹⁰⁷

Kevesen tudják, de Giulio Andreotti államtitkárként jelentős filmpolitikai feladatokat is ellátott, amikor rábízta a mozi és a film kérdését, az egész olasz filmipar átfogó rendbetételét. Andreotti szerette a mozit, így minden bizonnyal nem esett nehezére, hogy foglalkozzon is vele. Munkájának egyik része a filmek előzetes véleményezéséből, a bemutatásra szánt alkotások engedélyezéséből állott, vagyis komoly szerepe volt a második világháborút követő kereszténydemokrata filmcenzúra kialakításában. Az 1948-ban életbe lépett alkotmány kimondja, hogy mindenki számára biztosított a gondolat és a vélemény sajtóban vagy más módon történő szabad kifejezése.¹⁰⁸

¹⁰⁰ Vespa 2005, 44.

¹⁰¹ A békeszerződést 1947. február 10-én írták alá. Tartalmával kapcsolatban bővebb információk: http://www.grotius.hu/doc/pub/KEK-NIM/2010_06_horvath_jeno_az_olasz_bekeszerzodes_1947_magyar_szoveg.pdf (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 13.), illetve Horváth 2000, 335–369., valamint lásd Földesi–Stella 2006.

¹⁰² Vespa 2005, 44.

¹⁰³ Andreotti konzekvensen a „Presidente” kifejezést használja, amely elnököt jelent, amit az olasz nyelv egyaránt alkalmazhat a pártelnök és a miniszterelnök megjelölésére is. Ettől függetlenül az Andreotti-idézetekben ragaszkodunk a magyar nyelvezethez jobban alkalmazható „miniszterelnök” szóhoz.

¹⁰⁴ Paolo Cappa (1888–1956) újságíró, politikus, a második és harmadik De Gasperi-kormány parlamenti államtitkára.

¹⁰⁵ Msgr.: monsignor.

¹⁰⁶ Andreotti 2005, 92.

¹⁰⁷ Vespa 2005, 94.

¹⁰⁸ <http://www.nascitacostituzione.it/02p1/01t1/021/index.htm?art021-999.htm&2> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 11.)

A 21. cikkely utolsó bekezdése azonban egy kiskaput nyitva hagyott, amennyiben viszont közölte, hogy nem megengedettek azok a nyomtatott kiadványok, bemutatók és minden olyan esemény, amelyek a józan erkölccsel ellentétesek.¹⁰⁹ Massimo Franco a cenzori munka nehézségére utalva azt hangsúlyozta, hogy a kinevezéssel Andreotti két tűz közé került. Kereszténydemokrata politikusként egyfelől érezte, hogy a két évtizedes fasiszta rendszert követően az úgynevezett baloldali (kommunista) művészek az elvesztegetett idő miatt megpróbálják a legteljesebb mértékben megélni művészetüket. Rossellininek írta egy alkalommal a fiatal főcenzor: „Senki sem tagadja, hogy a kommunisták is szeretik a szegény embereket, és a háborúk ellen vannak, de nem tudjuk és nem is akarjuk elismerni ezekben a témákban a monopóliumukat.”¹¹⁰

Andreotti tisztában volt azzal az egyházi elvárással is, amit az amerikai fogyasztói kultúra és filmdömping miatt fogalmaztak meg az olasz kormánnyal szemben. Az bizonyos, hogy Andreotti — ahogyan Franco fogalmaz — „keresztény mozit” szeretett volna látni.¹¹¹ Fellépésével és rendelkezéseivel mintegy kompenzálni szeretete volna az általa feltételezett, a filmvásznon jelentkező baloldali túlsúlyt és hegemóniát.

Pietro Germi filmrendező *Örvényben – Elveszett ifjúság (Gioventù perduta)* című filmjét 1947-ben mutatták be Olaszországban. A hatvanas évek későbbi világsikert elért filmjeinek rendezője korai, a neorealizmus jegyeit magán viselő filmje – mint ahogyan ezt az alkotás eredeti címe is mutatta – azzal a háború utáni elveszett fiatalság problémáival foglalkozott, amely a neorealizmus számos filmjében szerepet kapott. A szegénységgel, a bűnözéssel és a kilátástalan nyomorúsággal. Az Andreotti irányította államtitkárság, a kereszténydemokrata cenzúra első ízben e filmmel kapcsolatban emelte fel a szavát. Elena Dagrada filmtörténész, kritikus 2016-ban egy Germi-émlékkönyvben publikált írásában felidézte, hogy a kereszténydemokraták cenzúrája általában szokásos panelek mellett érvelt: kötelesség beavatkozni a kegyetlen képi megfogalmazás és az erkölcstelen képi ábrázolás esetébe, mivel mindez zavaró hatással lehet a nézőkre. Dagrada arra is utalt, hogy ennek az intervenciónak az okát már a kortársak is másban látták. Germi filmje ugyanis az olasz filmtörténet egyik első neorealista őszinteségű alkotása, és mint ilyen nem nyerte el Andreotti tetszését.¹¹² A két évtizedes diktatúra, majd a háború, amely elvette a jövő lehetőségét a fiatalok elől képi megfogalmazása, illetve a szegénység és a nyomor bemutatása idegen volt az államtitkárság irányítójától. Giulio Andreotti természetesen nem volt fasiszta, de idológiailag elkötelezett antifasiszta sem. A fasiszmus bűneivel való szembenézés, a két háború közötti politika és kultúrpolitika kritikai elemzését, bírálatát nagyon lassan fogadták el a kereszténydemokrata közbeszédben. Germi és munkatársai tiltakoztak, majd az év végén harminchat filmes, köztük a később Andreottival kifejezetten jó kapcsolatot ápoló Federico Fellini is nyílt levélben tiltakozott. Az Andreotti irányította filmpolitika ellen nevükkel tiltakozók olyan, később világhírű művészek voltak, mint Mario Soldati, Vittorio De Sica, Roberto Rossellini, Luchino Visconti, Luigi Comencini és Michelangelo Antonioni.¹¹³

A felek közötti párbeszédre nagy hangsúlyt helyező Andreotti válaszolt.¹¹⁴ Mégpedig olyan stílusban, amelyet nem köszöntek meg a neorealizmus művészei. Idézzük: „Egyesek nem létező kísértetekre mutogatnak, de talán

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Drassi–Santoro 2013, 64.

¹¹¹ Franco 2008, 45., 51.

¹¹² Dagrada 2016, 92.

¹¹³ Uő. 102.

¹¹⁴ Kezich 2006, 126.

csupán afféle kényelmes, előregyártott ürügyről van szó arra az esetre, ha a külföldön nagy sikerrel szerepelt három film¹¹⁵ után hosszú ideig nem tudnának újabb jól sikerült munkával előállni.”¹¹⁶ Andreotti a válaszához azt is hozzáfűzte még – és ez talán a legérdekesebb –, hogy minden ellenkező híresztelés és látszat ellenére az elkészült filmek ellenőrzése és felülvizsgálata nem illegális és végképp nem fasiszta jelenség. Emlékeztetett rá, hogy az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben, a filmek vitája során pontosan a baloldaltól érkeztek olyan hangok, amelyek a sajtószabadság tekintetében preventív szabályozást igényeltek.¹¹⁷

Mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy Andreotti véleménye lesújtó a neorealizmusról. Meggyőződése volt, hogy az irányzat által mutatott (sugallt) társadalomábrázolás és negatív országgép az első számú akadály az olasz film megfelelő irányba fordításának útjában, azontúl pedig nem hasznos az eljövendő generációk számára. Andreotti szabályos keresztes hadjáratot folytatott a neorealizmus képi megnyilvánulásai ellen. Amikor megtehetette, eltüntette a színről az egyre jobban szétmálló-morzsolódó olasz családokat, társadalmat ábrázoló alkotásokat. Komoly gondjai és kifogásai voltak olyan remekművekkel szemben, mint a Vittorio De Sica által 1948-ban rendezett *Biciklitolvajok* (*Ladri di biciclette*), vagy szintén az általa jegyzett, 1952-ben elkészült *A sorompók lezárulnak* (*Umberto D.*) című alkotással. Bírálata határozott és ellentmondást nem tűrő volt. Véleménye szerint többek között az említett alkotások képi megfogalmazása és nyelvezete nagyon távol áll a keresztény értékektől.¹¹⁸ Elgondolását röviden így summázta a rendező felé: „A családi szennyest nem szabad kitergetni.”¹¹⁹

Mindeközben a főcenzor sokat tett az olasz filmgyártás újjáépítése, újraindítása és védelmének érdekében. Korporatív irányultságú rendelkezéseinek fő célja az volt, hogy a lehető legrövidebb idő alatt fellendüljön az olasz filmgyártás. Nincs mit szépíteni rajta: Andreotti „megfelelő irányba” kívánta fordítani a filmgyártást. Ennek érdekében újból bevezette a filmforgatókönyvek, a forgatandó filmek témájának előzetes vizsgálatát, amelyet egy tudományos bizottság végzett. Szívós tárgyalásokat követően megállapodott a legnagyobb amerikai filmgyártókkal az amerikai filmek behozatalának szigorúbb korlátozásáról, illetőleg arról, hogy a nagy hollywoodi filmkészítők a bemutatott filmek után a jegypénztárak hasznának egy százalékát kötelesek az olasz állam számára befizetni. Ez az összeg pedig máris rendelkezésére állt, hogy megvalósítsa nagy elgondolását az olasz film és a Cinecittà újbóli felvirágoztatását.

Az olasz főváros közvetlen közelében található filmgyárat még Benito Mussolini alapította nem sokkal a háborút megelőzően. A fokozatosan erőre kapó filmgyár a második világháborút követően nehezen indult újra, hatalmas díszleteiben sokáig menekülteket szállásoltak el. De Andreotti ennél tovább ment, mivel nemcsak a filmfinanszíro-

¹¹⁵ Roberto Rossellini 1945-ben Anna Magnani és Aldo Fabrizi főszereplésével forgatott *Róma nyílt város* (*Roma città aperta*) című játékfilmje a franciaországi Cannes-ban diadalmasodott 1946-ban (Grand Prix du Festival), Vittorio De Sica *Fűk a rács mögött* (*Sciuscià*) című alkotása 1948-ban Hollywoodban nyert (Oscar-díj a legjobb idegen nyelvű film kategóriában). Luigi Zampa 1947-ben forgatott *Békében élni* (*Vivere in pace*) című filmjének szintén Aldo Fabrizi volt a főszereplője. Zampa alkotása a svájci Locarnóban megrendezett filmfesztiválon aratott sikereket.

¹¹⁶ Kezich 2016, 126.

¹¹⁷ Degrada 2016, 92–93.

¹¹⁸ Grassi–Santoro 2013, 64–65.

¹¹⁹ <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

zás (amerikai gyártók megadóztatása) tekintetében ért el eredményeket, hanem küzdött az olasz filmek amerikai piacon történő elhelyezéséért, ráadásul tette ezt egy olyan időszakban, mikor az Egyesült Államokban csúcsra járt a „mccarthyizmus”, amely különösen nagy averzióval fogadott minden olyan műalkotást – legyen az könyv vagy film –, amely a „kommunista métellyel fertőzött.”¹²⁰ Andreotti vállalkozásának drámai összetettsége jól szemlélteti, hogy De Sica említett filmalkotását, a *Biciklitolvajokat* ki nem állhatta, hiszen abban túl sok „ágrólszakadt alak” látható, de ugyanakkor ő volt az – mert Andreotti életében különösen igaz, hogy semmi sem fekete vagy fehér –, aki Roberto Rossellini védelmére kelt, mikor az Oscar-díjas rendezőt egy amerikai szenátor azzal támadta, hogy a kokain rabja.¹²¹

Még Sophia Loren is megemlékezett 2015-ben Andreotti filmpolitikájáról, illetve arról a „háborúról”, amit az államtitkár viselt az amerikai producerekkel szemben az olasz film érdekében. 2015-ben magyarul is megjelent visszaemlékezéseiben Loren így írt: „[Andreotti – A. G.] elszántan vállalkozott rá, hogy újra felvirágoztatja a Cinécittát. Kidolgozott és elfogadtatott egy törvényt, amely által sikerült Olaszországban tartania az amerikai filmek nyereségét, pénzt és munkát összpontosítva így Rómába. Amikor a Metro-Goldwyn-Mayer megérkezett a *Quo Vadis*¹²² produkcióval, Hollywood azonnal a Teverén volt. És az én történetem is valójában ott kezdődött.”¹²³ Andreotti egyáltalán nem hallgatta el, hogy célja az olasz filmgyártás megerősítése, mindennek érdekében pedig nagy célokat fogalmazott meg: »Nem titok, hogy Olaszország arra aspirál, hogy az Egyesült Államok után második legfontosabb nemzet legyen a filmhierarchiában.«¹²⁴

Giulio Andreotti 1953-ig, és mint láttuk intenzív érdeklődéssel és határozott véleménnyel, jól körülhatárolt, pontosan megfogalmazott célokkal igazgatta-felügyelte a háború utáni olasz filmgyártást. A kezdeti véleménykülönbségek ellenére jó barátságba került Federico Fellinivel. Ismeretségük az elkövetkező évtizedekben erős intellektuális kapcsolattá érett a konzervatív filmcenzor, államtitkár és a „Maestro” között, aki ugyan a tengerparti Riminiben született, de már akkoriban is „fogadott” római volt. Ettore Scola szerint ez annak is köszönhető, hogy kollégái között Fellini volt a legpolitikussabb, az összes többi rendező által közvetített látszat ellenére.¹²⁵ Andreotti hálás volt Fellini „szolidaritásáért az igazságügyi kellemetlenségek alatt.”¹²⁶ Fellini – aki meglepő, de soha nem szavazott a

¹²⁰ Joseph Raymond McCarty wisconsinai republikánus szenátor által képviselt erősen konfrontatív politika volt ugyanis az Egyesült Államok korai hidegháborús esztendőinek egyik legnagyobb ideológiai csatája, tulajdonképpen igazi boszorkányüldözése. A szenátor vélt vagy valós kommunista szimpatizánsok (szovjet ügynökök) listáival, valamint a hírhedt Amerika-ellenes vizsgálóbizottságok felállításával hosszú időre jelentősen megmérgezte az amerikai politikai közéletet.

¹²¹ <http://www.lastampa.it/2012/03/28/cultura/caro-andreotti-caro-fellinil-amicizia-tra-due-arcitaliani-7bjQzwOlzU5hhkHhZABW5J/pagina.html> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 16.)

¹²² A világhírű lengyel író, Henryk Sienkiewicz nem kevésbé ismert regényéből 1951-ben Mervyn Leroy készített nagyszabású filmet. A Robert Taylor, Deborah Kerr, Leo Genn és Peter Ustinov színészek nevével fémjelzett alkotást már az újra működő Cinécittában forgatták.

¹²³ Loren 2015, 40.

¹²⁴ Andreotti a *Cinécittà* című lapnak, 1950 (pontos dátum nélkül). Elérhető: <http://digital.sturzo.it/archiviopersonale/andreotti/3223253/1> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 20.)

¹²⁵ <http://www.lastampa.it/2012/03/28/cultura/caro-andreotti-caro-fellinil-amicizia-tra-due-arcitaliani-7bjQzwOlzU5hhkHhZABW5J/pagina.html> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 16.)

¹²⁶ Uo.

kommunista pártra– pedig azt írta Andreottiról, hogy: „Mikor Andreottival vagyok, elveszítem az időérzékelésemet. Szeretnél velem egy teljes éjszakát átbeszélni. Shakespeare-i udvari személyiség, Otellohoz hasonló.”¹²⁷

A fiatal politikus naplószerű feljegyzéseiben 1947 végén röviden az alábbiak olvashatók: „Tanácskozás. Alto Adige-i optások kérdése. Alaposan tanulmányoztam. Az Elnök azt mondja, hogy nekem kell majd foglalkoznom a kérdéssel.”¹²⁸ Tekintsük át nagyon röviden, hogy miért volt nagyon fontos ez a probléma.

2.2.2 A dél-tiroli optások kérdése

Alto Adige fiatal területe (tulajdonképpen megyéje, mert a mai, ismerősnek hangzó tartományokat csak 1970-ben hozták létre) volt Olaszországnak, olyan területe, amely az első világháborút lezáró, Saint-Germain-en-Laye-ben 1919. szeptember 10-én aláírt békét követően, az olasz parlament 1920. szeptember 26-án meghozott döntését követően lett hivatalosan is integráns része a királyságnak.¹²⁹ Ráadásul az 1910. évi – tehát az utolsó háború előtti – népszámlálás alkalmával a terület lakosságának csupán 2,9% vallotta magát olasz nemzetiségűnek, míg 89% németnek.¹³⁰ Az olasz állam a német ajkú kisebbség jogait garantáló kezdeti, biztató kezdeményezéseket mintegy zárójelbe tette, és ezt csak fokozta az 1922-ben hatalomra került fasizmus, amely intenzív olaszosítási politikába kezdett. A második világháborúhoz közeledve Mussolini egyezsége jutott Hitlerrel. 1939. október 21-én aláírt megállapodásuk (accordo di opzione) lehetővé tette a terület lakosainak választását az olasz és a német állampolgárság között, aminek hatására a lakosság 86%-a utóbbi mellett döntött.¹³¹

Olaszország a második világháborút követően jelentős területi veszteségeket szenvedett, számos régiójában pedig sokáig nem állt helyre az olasz közigazgatás. Európában két ilyen kritikus helyzetű, fontos körzetről beszélhetünk: Dél-Tirolról és az északkeleti, szlovének és horvátok, valamint olaszok által lakott vegyes lakosságú Isztriáról. Olaszország számára mindkét kérdés rendezésében – különböző mértékben ugyan, de – szükség volt a győztes hatalmak jóindulatára. Mert míg az első kérdésben elhanyagolható volt a Szovjetunió érdeke a területtel kapcsolatban, a második esetben – látni fogjuk – más volt a helyzet. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy Alcide De Gasperi kormányfőnek (és külügyminiszternek) miért volt nagyon fontos a dél-tiroli terület, és az itt élő német-olasz és más anyanyelvű lakosság helyzetének hosszú távú rendezése. Maga is innen származott, németül is kitűnően beszélt, minden tekintetben ismerte az itt élők gondjait.

1946. szeptember 5-én De Gasperi olasz és Karl Gruber osztrák külügyminiszter Párizsban megállapodtak a terület német nyelvű lakossága kulturális és nyelvi jogainak védelmében.¹³² A német lakosság jogainak biztosítása az 1948. január 1-jén életbe lépett Olasz Alkotmányba is bekerült. De Gasperi azzal indította útjára Andreottit: „Nagy

¹²⁷ Grassi–Santoro 2013, 67.

¹²⁸ Andreotti 2005, 186.

¹²⁹ A területtel szembeni olaszosítási próbálkozásokról lásd Di Michele 2003.

¹³⁰ Gulyás 2006. (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 12.)

¹³¹ http://www.provinz.bz.it/pariservertrag/downloads/60J-PV-DasLand_I_Web.pdf (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 20.)

¹³² Vö. Andreatta–Pace 1981, 145–151.

nyitottság, és ha valamelyik eset nehéznek bizonyul, inkább fogadd be, ne dönts negatívan, inkább tedd félre. Az idő úgyis helyrehoz mindent.”¹³³ Azzal természetesen Andreotti is számolt, hogy ez a megegyezés nem hallgattatja el a szeparatista hangokat, a pokolgépes merényletek még hosszú évekig folytatódtak.¹³⁴

Az 1939-ben e területről elszármazott polgárok közül több tízezer szándékozta visszatérni szülőföldjükre. Közel hetvenötezer német anyanyelvű visszatérőnek az olasz hatóságok természetesen újra olasz állampolgárságot biztosítottak. Abban az esetben tagadták meg az olasz útlevél biztosítását – négyezerre tehető ezen alkalmak száma – mikor felmerült és be is bizonyosodott a gyanú, hogy az igénylő náci szervezetekkel állt kapcsolatban, vagy tisztséget viselt a náci pártban. A De Gasperi–Gruber megegyezés biztosította az optánsok hazatérését, a jogaik szabad gyakorlását, és megnyitotta az utat a teljes politikai-kulturális autonómia előtt. Az 1948-as alkotmány elfogadását követően e területen jött létre Olaszország első autonóm tartománya.

Andreotti szerepet vállalt abban, hogy a kérdés, az olasz–osztrák viszony e nehéz problematikája rendeződjön. 1972-ben tevékeny része volt abban, hogy létrejött a Pacchetto per l’Alto Adige (Südtirol-Paket), amely tulajdonképpen létrehozta a valóságos és széles autonómiával rendelkező autonóm régiót. A megegyezés azért is bírt nagy jelentőséggel, mert Olaszország és az Osztrák Köztársaság az ENSZ előtt is kinyilvánította, hogy a kérdést megnyugtatóan rendezték. Igaz, csak 1992-ben.¹³⁵

Ugyanebben az esztendőben fogadta el végérvényesen az ügy lezárását a dél-tiroli németiség politikai képviselete. A Südtiroler Volkspartei (a továbbiakban: SVP) Meranóban (Meran) megtartott kongresszusán a küldöttek elfogadták Roland Riz elnök, az SVP képviselőjének betervezett javaslatát, miszerint „Olaszország eleget tett minden kötelezettségének, amit a nemzeti kisebbséggel szemben vállalt.”¹³⁶

Az előbb említett, valamint a most részletezendő probléma rendezése a második világháborút követően az olasz politika eminens érdeke volt. De Gasperi nehéz problémák rendezését bízta az államtitkárára. Nem volt egyszerűbb az optáns problémánál az ország északkeleti területeinek helyzete, a hovatarozás kérdése (questione giuliana). A miniszterelnökség éppen ezért hozott létre az ilyen és ehhez hasonló problémák, komoly anyagi forrásokat és más kormányzati eszközöket igénylő helyzetek rendezésére 1947-ben külön osztályt (Ufficio per le zone di confine, a továbbiakban olasz rövidítéssel: Uzc), amely egészen 1954-ig működött.¹³⁷ Az Uzc feladata volt minden lehetséges (legális és bizony a törvényesség határát is suróló) eszközzel elérni és támogatni az ilyen, határ menti területek lakosságát, azok politikai, társadalmi, valamint kulturális szervezeteinek képviseletét a központi kormányzat számára.

¹³³ http://www.provinz.bz.it/pariservertrag/downloads/60J-PV-DasLand_I_Web.pdf (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 20.)

¹³⁴ A robbantásos merényletek csúcspontjának 1961. június 11. tekinthető, amikor egy éjszaka alatt nem kevesebb, mint harminchét alkalommal robbantottak, lásd Gulyás 2006. (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 20.) Egyébiránt a dél-tiroli problematikával, a kérdés történelmével kapcsolatban lásd még Dabis 2013, Oppe 2014.

¹³⁵ <https://www.giovani.consiglio-bz.org/it/alto-adige-ieri-e-oggi/alto-adige-dopo-il-1918/le-esplosioni-ed-il-pacchetto/> (Utolsó letöltés: 2018. szeptember 29.) Lásd még Di Michele–Palermo–Pallaver 2003.

¹³⁶ Lásd a Magyar Távirati Iroda tudósítását, 1992. május 31. Egyébiránt a hírügynökség tévedett, Riz a parlament képviselője, nem pedig szenátor volt. Vö.: I deputati e i senatori del settimo parlamento repubblicano. *La Navicella*, 1976. 345–346. A kongresszusról bővebben: <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

¹³⁷ Mammarella–Cacace 2006, 155.

2.2.3 Friuli-Venezia Giulia területi kérdései

Az egyik ilyen fontos kérdés tehát az olasz–osztrák helyzet megoldatlansága, a két ország között újból megnövekedett feszültség volt. A másik jelentős probléma a területi hovatartozás és a szuverenitás gyakorlása szempontjából a másik különlegesen fontos tájegység, az északkeleti Friuli-Venezia Giulia tartomány és az „alatta” található Isztria volt. Itt is vegyes lakosságú területről volt szó, és ebben az esetben a Szovjetunió már nem tanúsított érdektelenséget, nehezebb is volt Olaszország helyzete a békeszerződés megkötésekor. A területi veszteség azonban nem csak a szovjeteken múlt. A második világháborút „győztesként” befejező Tito, aki partizánhadserege révén gyakorlatilag maga szabadította fel Jugoszláviát, minőségileg más politikai erőt képviselt, mint a szövetséges erők által elfoglalt és megosztott Ausztria vagy a vesztes Olaszország.¹³⁸

A vesztes háború igen súlyos területi következményekkel járt Olaszország részére. Az 1947-ben Párizsban aláírt békeszerződés ezen a területen a szigorú, úgynevezett „francia vonalat” hagyta érvényesülni, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a terület fölött gyakorolt jogok több mint nyolcvan százaléka Jugoszláviához került. Olaszországnak sikerült megtartania Gorizia (részben) és Monfalcone városokat, de teljes impériumváltás következett be az Isztria területén is.¹³⁹ Az így a Jugoszláviához került, jelentős számú olasz anyanyelvű lakossággal bíró területekről közel háromszázezer menekült az anyaországba. Az olaszok meneküléséhez jelentős mértékben hozzájárult az az olaszellenes kampány, amit az isztriai helyszíneken személyesen Milovan Gyilas, a jugoszláv kommunisták egyik vezető ideológusa, illetve Edvard Kardelj külügyminiszter irányított. A feladat egyszerű volt: mindenáron meggyőzni az olaszokat, hogy hagyják el szülőföldjüket.¹⁴⁰

Trieszt és a közvetlen területe (gyakorlatilag a város határvidéke) angol-amerikai katonai megszállás alá került (A zóna). Muggia településtől délre, egészen a ma Horvátországban található Novigradig (Cittànuova) területet (B zóna) Josip Broz Tito partizánjai ellenőrizték. Az olasz békeszerződést követően ezen a területen alakult ki az először angol-amerikai szövetséges csapatok, majd az ENSZ felügyelete alatt álló Trieszti Szabad Terület (Territorio Libero di Trieste), amelynek helyzete végleges rendezés után kiállt. Andreottinak, aki behatóan foglalkozott a problémával, egyszerre kellett szembenéznie az OKP-val és azokkal az olasz kommunistákkal, akik a kormányzati politikától eltérően látták Trieszt helyzetének és a Jugoszláviával való konfliktus megoldását,¹⁴¹ valamint az újfasiszta Olasz Szociális Mozgalom militánsaival, akik – érthetően – szintén egy másik aspektusból vázoltak fel általuk helyesnek vélt megoldást. Trieszt 1954. október 26-án a város közvetlen környezetével Olaszországhoz került.

¹³⁸ Bottoni 2011, 86–87.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ A „keleti határkérdéssel”, az olasz–jugoszláv területi és etnikai problémákkal kapcsolatban lásd Pupo 1989, Pupo 2016, illetőleg Vespa 2005, 48.

¹⁴¹ A háborút követő elfeledett tragédiák egyik legszomorúbbika azoké a Monfalconéból származó kommunistáké, akik 1946 és 1948 között egy jobb gazdasági helyzet és a kommunizmus ígéreteinek hatására szöktek a szomszédos Jugoszláviába. Tito és a Szovjetunió szakítását követően azonban a jugoszláv politika ellenségként kezelte ezeket az országba érkező olasz kommunistákat. Szerencsés esetben kiutasították, szerencsétlenebb esetben Boszniába vagy büntetőtáborokba deportálták a monfalconei munkásokat. Bővebben lásd Besozzi 2006, 74–81.

A Trieszti Szabad Terület másik részét, az egykori „B zónát” Jugoszlávia vette birtokba. Ez a megegyezés (londoni memorandum) az egykori Habsburg kikötőváros Olaszországhoz való visszakerülése feletti örömmön kívül a szélsőjobboldal haragját okozta. Ugyanez történt két évtizeddel később az Osimóban 1975. november 10-én aláírt egyezmény esetében, melyben Olaszország véglegesen lemondott az egykori B zónáról, vagyis az isztriai félszigetről. Andreotti, aki fontos szerepet játszott a trieszti kérdésben is, úgy érvelt akkor, és véleménye változatlan maradt később is, hogy Isztriát elképzelhetetlen volt Olaszország számára megőrizni. Tito szerepe és helyzete alapvető maradt a geopolitikai helyzet alakulásában a második világháborút követően, illetve Olaszországgal szemben olyan súlyos ellenérzéseket fogalmaztak meg külföldön, hogy lehetetlen volt megtartani a területet.¹⁴²

Giulio Andreotti egyik legfontosabb feladata a két zóna olasz anyanyelvű lakosainak anyagi és – amennyire lehetett – morális támogatása volt. Az ötvenes évek elejére az Uzc komoly összegek fölött diszponált. 1951. februárjában Andreotti a folyamatban lévő ügyekről kapcsolatban arról tájékoztatta Guido Ceccherini szociáldemokrata képviselőt, hogy havi öt és félmillió líra támogatás megy a CLN számára, kétmillió líra a trieszti püspökség számára, ugyanakkora arányú támogatás a B zóna olasz anyanyelvű tanárainak segítségét ellátó szervezet, az EISE (Ente Incremento Studi Educativi) számára.¹⁴³ A teljes összeget Andreotti végül 1 14 458 000 lírában jelölte meg, körülbelül a hatodát tette ki annak a hétszázötven milliós költségvetési irányzatnak, amellyel az Uzc rendelkezett. Triesztre és a B zónára vonatkozóan a pénzüsségeket 352 millió lírában határozta meg, ami jelentős summa volt. Ezek a hatalmas kiadások azután nem mindig tették lehetővé azt, hogy megfelelő mennyiségű pénzt biztosítsanak más, szükségét szenvedő területekre.¹⁴⁴ Az általunk is tárgyalt két határmenti terület problematikáját, illetve az olasz kormány megoldási javaslatait tekintve a mérleg egyértelműen Trieszt és a B zóna felé billent. A német nyelvű területek érezhetően kevesebb támogatásban részesültek, mint Olaszország északkeleti, vegyes lakosságú vidékei. A háborút követő rendkívüli gazdasági problémák mellett a központi olasz kormány súlyos nehézségek mellett, de jelentős összegekkel támogatta a bizonytalan státusú Isztria felszabadítási szervezetét (Comitato di Liberazione Nazionale dell’Istria, a továbbiakban: CLNI). A kérdéssel foglalkozó egyik tanulmány azt mutatja, hogy a tárgyévben kiutalt összeg az 1948/49-es induláskor 51 500 000 líra volt, amely a következő esztendőben 540 000 000 lírára emelkedett, majd folyamatos növekedés mellett 1952–53-ra érte el a csúcspontot, 780 400 000 lírát.¹⁴⁵

Ha visszatérünk a fiatal Andreotti 1947-es feljegyzéseihez, naplószerűen fönmaradt gondolataihoz, akkor azokból is látható, hogy ennek az esztendőnek a másik kiemelkedő külpolitikai eseménye De Gasperi miniszterelnök amerikai meghívása és utazása volt nem sokkal a békeszerződés aláírását követően. Az Egyesült Államok különleges helyet foglalt el az olasz külpolitikában. Az USA megnyerése, jóindulatának biztosítása kulcsfontosságú volt az olasz külpolitika számára. De Gasperi érezte, hogy a békeszerződés alkalmával „kevésbé ellenséges”¹⁴⁶ amerikai politikát könnyebb lesz megnyerni, mint az európai győztes hatalmakat. Ebben segítségére volt az Egyesült Államokban élő sokmillió olasz közösség is, illetőleg az az egyszerű politikai érdek, hogy az amerikai politika pedig

¹⁴² http://ricerca.gelocal.it/ilpiccolo/archivio/ilpiccolo/2004/11/23/NZ_17_DEGA.html (Utolsó letöltés: 2018. október 1.)

¹⁴³ Bolzon 2015, 310.

¹⁴⁴ Uo.

¹⁴⁵ Bolzon 2015, 311.

¹⁴⁶ Cossiga 2009, 25.

De Gasperit akarta. A miniszterelnök sikeres egyesült államokbeli útjának az első politikai következménye az olasz baloldal (kommunisták és szocialisták) kormányból történő kiszorítása volt. Ezzel összefüggésben pedig az, hogy az 1947-ben George C. Marshall amerikai külügyminiszter által meghírdetett, az európai államok gazdasági szanálását, pénzügyi megsegítését célzó tervből 1948-tól már Olaszország is részesült.

Andreotti naplójában arról írt, hogy De Gasperit súlyos gondok nyomasztották, ám a trentói politikus 1949-re úgy gondolta, hogy Olaszország végleg maga mögött hagyja majd a fasizmus két évtizedes súlyos terhének minden örökségét.¹⁴⁷ Ennek egyik külpolitikai jeleként Olaszország Nagy Britannia, Franciaország, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Portugália, Dánia, Norvégia, Izland, Kanada és az Egyesült Államok mellett aláírta az Észak-Atlanti Szerződés Szervezetének alapító okmányát, amellyel megszületett a NATO, Andreotti későbbi külpolitikájának egyik megkérdőjelezhetetlen fundamentuma.¹⁴⁸

2.2.4 De Gasperi öröksége

De Gasperi halála után Andreotti három olyan személyes tulajdonságot emelt ki, amelyeket tőle megtanult, és később, a hosszú politikai pályáján sikeresen alkalmazott. Az első és alapvető jellemvonása a trentói politikus mély és őszinte vallásossága volt. Andreotti szintén nagyon vallásos családban nőtt föl, tehát De Gasperi ezen tulajdonsága érthetően sokat jelentett a római politikusnak. Ami szintén említésre méltó, az De Gasperi emberi hozzáállása volt. Andreotti értékelte, hogy De Gasperi képtelen volt a gyűlöletre, illetve szilárdan gyakorolta a türelem képességét.¹⁴⁹ Nos, ha valamit, akkor Andreotti ezeket a tulajdonságokat bizonyosan elsajátította az egykori miniszterelnöktől. Ő, aki már gyermekkorában is azt tanulta, hogy az érzelmeket jobb elrejtetni, az évtizedeket átívelő pályája során szintén meggyőzően alkalmazta a türelemre való képességet.

Illusztrációként, hogy annak a személynek a halála, akinek Andreotti emberileg és ezzel együtt politikailag is nagyon sokat köszönhetett, mit jelentett, íme, álljon itt egy rövid idézet: „Nem éltem meg – mert majdnem újszülött voltam – apám halálát. Ám a mai fájdalom ilyesmi. De Gasperi ma éjszaka meghalt. Mindenekelőtt igen nagy úriember volt, olyan, akit soha nem kezdett ki az olasz politika.”¹⁵⁰

A második világháborút követően az olasz politikatörténetben nem volt ritka, hogy egyes politikus tehetséges, sokra hivatott fiatal kollégát vett maga mellé kialakítva így a mester és tanítvány kapcsolatot. A DC-n belül ilyen volt a kapcsolat Arnaldo Forlani és Pierferdinando Casini, vagy Antonio Bisaglia és Marco Follini között. És termé-

¹⁴⁷ Andreotti 2006², 9.

¹⁴⁸ De Gasperi számára nem kevés energiába tellett, míg a belpolitikai ellenérzéseket részben leszerelve elfogadtatta otthon országa NATO-tagságát. A kormányfő így „hátát biztosítva” a számára különösen kedves külpolitika terére léphetett, ahol ha lehet, még nagyobb ellenérzésbe ütközött az olasz NATO-tagság kapcsán, hiszen Kanada, Nagy Britannia, Norvégia vagy Hollandia számára négy évvel a háborút követően is Olaszország egyértelműen ellenséges ország volt. A kétkedőket meg kellett győzni, az ellenvéleményeket semlegesíteni kellett. Bővebben Romano 2000, 441–442.

¹⁴⁹ Andreotti 1954. (Utolsó letöltés: 2018. július 27.)

¹⁵⁰ Andreotti 2008², 38.

szetesen mindezek előképe a De Gasperi–Andreotti kapcsolat, amelyről mindenki tudta, hogy milyen jelentőséggel bírt Andreotti életében. Idős korában arról faggatták, hogy: „Önnek sohasem voltak tanítványai. Hogy hogy?”¹⁵¹

Andreotti így felelt: „Mert nincsenek ilyen igényeim. Én úgy gondolom, hogy mindent De Gasperitől tanultam, és igyekeztem megtartani magam ebben az irányban. De nem szeretnék iskolaalapító lenni.”¹⁵²

¹⁵¹ *Libero*, 5 agosto 2007. 6.

¹⁵² Uo.

3. FEJEZET

DEFENSOR ECCLESIAE ET DEFENSOR CHRISTIANAE DEMOCRATIAE

*Már megbocsájt Szentséged, de Ön nem ismeri a Vatikánt.*¹⁵³

Andreotti XXIII. János pápának, 1961

Marco Follini, a politikusi pályáját a kereszténydemokrata ifjúsági szövetségben (Giovani democristiani) kezdő politikus mondta róla: Andreotti minden szavában és cselekedetében ott rejtett az Egyház és a pápák Rómájának minden bölcsessége.¹⁵⁴ És ravaszsága, tesszük hozzá, hiszen Andreotti minden olyan képesség birtokában volt, amellyel biztosítani tudta politikájában az állam és az egyház együttes szolgálatát, ráadásul nagyobb érdeksérelmek nélkül. Az állam politikusaként laikus módon cselekedett, de hívő katolikusként tulajdonképpen mindvégig a pápa „alattvalója” maradt. Ha kellett és szükség volt rá, az állam politikusaként mindig törekedett arra, hogy – természetesen nem hivatalosan – képviselje az Egyház és a Szentszék érdekeit. Ellentmondásnak tűnik? Az is, de Andreotti ezeket a pillanatokot is meggyőző biztonsággal kezelte.

3.1 KETTŐS KÜLDETÉSEK?

Alapossága, de erős katolikus hite is az oka annak, hogy államtitkári munkája során – mint ahogyan erről naplójának feljegyzései is tanúskodnak – élénk figyelemmel kísérte a második világháborút követő kelet-európai folyamatokat. A magyarországi katolikusok helyzetében bekövetkező negatív változásokat is nyomon követte, különösen pedig Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek küzdelmét a hatalmat átvevő Magyar Dolgozók Pártjával. 1948. nyarán a magyar katolikusok helyzetével kapcsolatos első aggódó bejegyzése így szólt: „Súlyos hírek Magyarországról. A katolikusokat üldözik, különösen Mindszenty bíboros van tűz alatt. Sok az elkobzott templom.”¹⁵⁵

Mindszenty József hercegprímást, esztergomi érseket 1948. december 26-án tartóztatták le hűtlenség, kémkedés, köztársaság-ellenes összeesküvés és valutaüzerkedés vádjával. Andreotti másnap ezeket a sorokat jegyezte le naplójába: „Hatalmas a hatása Mindszenty bíboros megerősített budapesti letartóztatásának. Semmit nem tudni arról, hova is hurcolták.”¹⁵⁶ Karácsony után, december 27-én így írt: „[Adeodato – A. G.] Piazza¹⁵⁷ bíboros aláírásával

¹⁵³ Andreotti 2008², 54.

¹⁵⁴ Follini 2010, 29.

¹⁵⁵ Andreotti 2005², 88.

¹⁵⁶ Uo. 169.

¹⁵⁷ Adeodato Piazza (1884–1957) bíboros, a Congregatio Pro Episcopis, vagyis a Püspöki Kongregáció akkori elnöke.

megjelent egy dokumentum, amely aláhúzza, hogy a Mindszenty bíboros elleni gaztett szerzőivel szemben folyamatban van az ipso facto kiközösítés¹⁵⁸ és az infamia juris.¹⁵⁹ Őket ez bizonyosan nem érdekli, de történeti szempontból nyomatékossítja a bűnt.¹⁶⁰ Ez év utolsó előtti napján a római politikus kimondta azt, amit Olaszországban is sokan gondoltak: „Állandó félelem Mindszenty bíboros bebörtönzése miatt: igazán senki nem hisz az összeesküvésben.”¹⁶¹ A katolikus Andreotti a következő esztendőben is élénk figyelemmel kísérte a magyar katolikus egyház és a Magyar Kommunista Párt egyre inkább egyenlőtlen és lassan eldőlni látszó küzdelmeit. Az Vatikán hivatalos lapjában, az *Osservatore Romano*-ban az év első napján közölték a hírt: a kommunista hatóságok letartóztatták a magyar főpapot. Andreotti írt az ezt követő általános imádságról, annak hatásáról, majd arról is, hogy a tengerentúlon, az Egyesült Államokban is felemelték szavukat Mindszenty érdekében: „Washington érseke és az Amerikai Zsidó Liga nagyon határozott álláspontra helyezkedett Mindszenty bíboros támogatásában...”¹⁶² A Szentszék, illetve az *Osservatore Romano* továbbra is tiltakozott Mindszenty letartóztatása miatt.¹⁶³ Budapesten 1949. február 9-én a népbíróság életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte Mindszenty bíborost. Rómában, ahogyan erről Andreotti is beszámolt, a bíborosért imádkoztak az apácák.¹⁶⁴

Miniszterelnökként, illetve külügyminiszterként is az utazási alkalmával „fél szemét” a keresztények (katolikusok) helyzetén tartotta. Álljon itt két jellemző példa a nyolcvanas évek első feléből. 1982-ben a közel-keleti válság közepén próbálta – hagyományosan jó arab kapcsolatait¹⁶⁵ felhasználva — a kibontakozást segíteni, mikor Hafez Asszad elnökkel folytatott tárgyalásokat Szíriában.¹⁶⁶

Az 1979-es iszlám forradalmat követően alapvető változások következtek be a geopolitikailag Olaszország számára is fontos területen. Irán Mohammad Reza Pahlavi sah bukása után a Nyugat ellen fordult, megkezdte helyzetének az újrapozicionálását. Ebben partnernek tűnt az Asszad vezette Szíria, és hajlandónak mutatkozott szorosabb szövetségre lépni Iránnal. Irán szomszédjában is változásokat hozott az 1979-es esztendő, mikor Szaddám Husszeinné lett az államfő. A két szomszédos ország közötti feszültségek, rendezetlen területi kérdések, illetőleg a síita–szunnita vallási szembenállás az 1980 őszen kitért iraki–iráni háborúhoz vezetett. Asszad a szintén síita Iránt támogatta, az iráni politika pedig cserében segítő kezet nyújtott Szíriának az 1975-ben kitért libanoni konfliktusban vállalt szerepében, többek között azzal, hogy mobilizálta az országban élő síita népet. A helyzetet nehezítette, hogy

¹⁵⁸ Ipso facto, vagyis ezekben az esetekben a jogi hatás automatikusan beáll, ez a Szentszék különleges módon fönntartott kiközösítési joga.

¹⁵⁹ Becsületvesztés, amellyel az elítélt elvesztette becsületét és perbeli képességét.

¹⁶⁰ Uo. 170.

¹⁶¹ Uo. 171.

¹⁶² Andreotti 2006², 10.

¹⁶³ Uo. 12.

¹⁶⁴ Uo. 28.

¹⁶⁵ Vö. „Giulio d’Arabia” vagyis Arábiai Giulio gúnynév, amit az olasz sajtó aggatott a politikusra a kapcsolatai miatt, utalva az „Arábiai Lawrence” becenév mögött megbúvó Thomas Edward Lawrence angol katonatisztre.

¹⁶⁶ Andreotti első találkoztóját követően, külügyminiszterként még többször (1983, 1998, 1995) találkozott a szír elnökkel. Lásd még: <http://www.lastampa.it/2018/05/07/vaticaninsider/ricordare-una-politica-la-visione-mediorientale-di-giulio-andreotti-RfRHi2H3IYRjCeFZGJ-fZWO/pagina.html> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 20.)

Anvar Szadat egyiptomi elnök 1981-ben merénylet áldozata lett. Ami pedig a libanoni polgárháborút illeti, az Egyesült Államok Franciaország mellett Olaszország katonai részvételét is kérte a konfliktus rendezésében. Giovanni Spadolini miniszterelnök – a parlamenti pártok döntő többségének a részvételt pártoló véleménye ismeretében – hozzájárult az akcióhoz, így a második világháború óta első alkalommal fordult elő, hogy az olasz hadsereg egységeit külföldön is bevetették.¹⁶⁷ Ezen az 1982-es látogatáson a megtárgyalt összes nehézség mellett Andreotti-nak volt ideje arra is, hogy találkozzék és eszmecsere folytasson a Vatikánnal teljes egységben álló melkita bizánci katolikus egyház vezetőjével, Maximos V. Hakim pátriárkával, hogy informálódjék a keresztények helyzetéről. Mindent megtett annak érdekében, hogy külügyminiszteri látogatásai során segítse a helyi keresztény kisebbség sorsát, boldogulását. Mindezek mellett az olasz politikus Damaszkusz zsidó közösségét is meglátogatta.¹⁶⁸ Mint ahogyan néhány évvel később a Szovjetunióban tárgyalva sem feledkezett el arról, hogy a pravoszláv keresztények helyzetéről informálódjék vendéglátóinál.

Kit is képviselt valójában Andreotti? Természetesen az olasz államot, a köztársaság érdekeit. Giovanni Malagodi liberális olasz politikus ugyan úgy vélte, hogy az Andreotti-féle külpolitika minden esetben megfelelő volt a Vatikán számára, és néha még Olaszországnak is,¹⁶⁹ de ennek ellenére leegyszerűsítő lenne a római politikust a Szentszék diplomatájának tartani. Andreotti számára inkább az a szentszéki politika volt követendő, amely a vitás kérdések, a nézeteltérések legjobb módját hagyomány szerint a szembenálló felek közötti párbeszéd fenntartásában látta megvalósítani.

3.2 ANDREOTTI ÉS A KATOLIKUS EGYHÁZFŐK

Francesco Cossiga nem véletlenül hasonlította egy alkalommal párttársát VIII. Henrik angol uralkodóhoz. A szárd politikus úgy vélte, ha az angol uralkodót a hit védelmezőjének (Defensor Fidei) nevezték, akkor a római politikust mindenképpen megilleti az Egyház védelmezője (Defensor Ecclesiae) cím.¹⁷⁰

Giulio Andreotti korának mindegyik egyházfőjét személyesen ismerte. Még IX. Piuszal is szinte élő kapcsolata volt, pedig őt nem ismerhette, hiszen az egyházfő négy évtizeddel Andreotti születés előtt, 1878-ban elhunyt. Mégis, Mariannina nagynénje rajongásig szerette és odaadó híve volt a hosszú ideig uralkodó pápának,¹⁷¹ Andreotti tehát akár „személyes” emlékekkel is rendelkezhetett az utolsó „királypápáról”. XII. Piusz pápa – korábban Eugenio Pacelli komoly egyházi karrier előtt álló szentszéki diplomata – túlzás nélkül mondható, közeli barátjának számított az Andreotti családban. Nem mindennapi ismeretség volt az övék. Olyan intenzív együttműködés alakult ki közöttük, amely azután nagyon bizalmas munkakapcsolattá érett. Andreotti előzetes időpont megbeszélése nélkül ke-

¹⁶⁷ Mammarella–Cacace 2006, 244.

¹⁶⁸ Ricciardi 2010, 315.

¹⁶⁹ <http://www.lastampa.it/2018/05/07/vaticaninsider/ricordare-una-politica-la-visione-medorientale-di-giulio-andreotti-RfRHi2H3IYRjCeFZ-GJfZWO/pagina.html> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

¹⁷⁰ Grassi–Santoro 2013, 147.

¹⁷¹ Uo. 150.

reshette fel a katolikus egyházfőt. Ha az audienciára nem került sor azonnal, mert XII. Piusz elfoglalt volt, Andreotti leült és megvárta, amíg a pápa fogadni tudja, addig különböző munkáit írogatta. Kettejük megbeszélései azután a legkritkább esetekben tartották be a meglehetősen szigorú szentszéki protokoll-előírások időtartamra vonatkozó szabályait.¹⁷² FUCI-elnöksége idején Andreotti többször volt pápai kihallgatáson, amelyek során egyebek mellett rendszeresen tájékoztatta a katolikus egyházfőt a FUCI-tagok sorsáról, élethelyzetéről is. Andreotti az 1943–1944-es időszakról, Róma német megszállásáról elmondta, hogy mennyit jelentett a városnak az erkölcsi támasszá váló XII. Piusz. Fiatal kora ellenére, fontos tisztsége miatt Andreotti szemtanúja volt a történéseknek, és nemcsak, hogy követte, de jelentős diplomáciai feladatokat is kapott a pápától. XII. Piusz előszeretettel tárgyalt és időzött el kedvencével, egy-egy témát rendszeresen felidézve neki, így a müncheni emlékeit a Bajor Tanácsköztársaság idejéről.¹⁷³ Amikor lemondott a katolikus diákszövetség elnöki posztjáról, nemcsak a kötelező tisztelet és udvariasság jegyében kereste föl a pápát, hanem személyesen mutatta be neki utódját.

Még a FUCI-ban végzett munkája során, az egyetemi évek alatt ismerkedett meg a későbbi VI. Pál pápával, aki amolyan „spiritus rectora” volt az egyetemistáknak. Montini tevékenysége fontos volt, és annál is inkább szükség volt rá, mert mindent megtett annak érdekében, hogy a fiatal katolikus egyetemisták ne exponálják magukat a fasiszta rendszer ellen vagy éppen mellett. Utóbbi veszély valós félelmeken alapult, hiszen a diktatúrát bő egy évtizeden át övező széles körű társadalmi konszenzus csak a második világháború kirobbanása körül, pontosabban az 1940. június 10-én Mussolini által bejelentett olasz katonai fellépés után indult gyors csökkenésnek. 1931-ben példának okáért ezerkétszázötven egyetemi professzor közül csupán tizenketten tagadták meg, hogy hűségeskút tegyenek katedrájuk megtartásának érdekében. Sőt, zavarba ejtően sok fiatal és tehetséges értelmiségi tűnt föl a rendszer támogatójaként. Lássunk néhányat közülük, olyan művészeket, akiknek neve Magyarországon is ismert: az író Cesare Pavese, a művészettörténész és politikus (az 1970-es években Róma kommunista polgármestere) Giulio Carlo Argan, a szintén író Carlo Emilio Gadda, Giuseppe Dessi, Dino Buzzati és Eugenio Montale, vagy a költő Salvatore Quasimodo. Vitaliano Brancati író, Giuseppe Ungaretti, Carlo Muscetta irodalmár-költő, az író Cesare Zavattini vagy a szobrász Giacomo Manzù, illetve a festő Renato Guttuso mind-mind megkötötték a maguk kisebb-nagyobb kompromisszumát Mussolinivel és rendszerével.¹⁷⁴ A háború után az említettek közül sokan a baloldalt, az eset többségében a kommunista pártot választották. Andreotti szerint Montini munkájának is köszönhetően az egykori fasiszta értelmiség képviselői közül egy sem került kapcsolatba a DC-vel.¹⁷⁵

Andreottinak kiváló kapcsolata volt XXIII. Jánossal és I. János Pállal, sőt a „lengyel pápával” is, akinek nem várta trónra lépését: „Amikor egy kis cédulát küldtek nekem azzal a felirattal, hogy „lengyel pápa”, miközben Mantovában egy sportcsarnokban tartottam előadást, Wyszyńki¹⁷⁶ [Stefan – A. G.] gondoltam, akit jól ismertem. Azután megtudtam a megválasztott korát, és rosszul lettem: első alkalommal idősebb vagyok a Szentatyánál. I. János Pál rövid

¹⁷² Franco 2008, 29.

¹⁷³ Eugenio Pacelli 1917-ben kapott apostoli nunciusi kinevezést Münchenbe, 1920-tól lett a Szentszék németországi képviselője.

¹⁷⁴ Vespa 2005, 9–10.

¹⁷⁵ Uő. 11.

¹⁷⁶ Stefan Wyszyński (1901–1981) bíboros, Varsó érseke, Lengyelország prímása.

uralkodása vita nélkül jól jött, hogy előkészítse egy külföldi pápa megválasztását. Már láttam is Eugenio Scalfari¹⁷⁷ írásának címét: A DC e pápát is elveszítette...¹⁷⁸

XII. Piusz uralkodása (1939–1958) egybeesett a második világháborúval. A pápát a hatvanas évektől egyre több támadás érte, mondván, hogy a háború ideje alatt – annak ellenére, hogy tudott a szörnyűségekről – hallgatott, nem emelte fel szavát, nem tiltakozott a holokauszt ellen.

2001-ben a New York-i főrabbi mindezt cáfolni igyekezett. Cáfolni, mert véleménye szerint XII. Piusz nem volt a „hallgatás pápája”. A rabbi mindezt egy, az olaszországi Riminiben megrendezett beszélgetésen mondta, amelyen a katolikus egyházfő egykori kedvence is részt vett. Hitlert idézte, aki 1943-ban állítólag a pápa elhurcolására adott parancsot. Andreotti szerint „bizonyos körök” érdekeltek abban, hogy rossz színben tüntessék föl a pápát, mert a negatív imázsnak nem az az igazi oka, hogy gyenge lett volna a nemzetiszocializmussal szemben, hanem az, hogy erőteljesen szembe helyezkedett a kommunizmussal.¹⁷⁹

Időközönként újra fellángolnak a viták, kiújulnak az indulatok a pápa háborús évek alatti politikájával kapcsolatban. Ez történt 2005-ben is, az auschwitzi koncentrációs tábor felszabadításának ötvenedik évfordulója idején. Ismét középpontba került XII. Piusz pápa második világháborúban tanúsított politikája. Andreotti ekkor is igyekezett egykori mentorát megvédeni, és „butaságnak és történelemhamisításnak” nevezte azokat a véleményeket, miszerint a pápa antiszemita lett volna.¹⁸⁰

Stefania Falasca egyháztörténész – aki a névazonosság ellenére nem áll rokonságban Andreotti családjának anyai ágával – így írt mindarról, amit Andreotti és a Város lakóinak életében a pápa jelent. Falasca maga is római születésű, így különösen érthető a pontos megfogalmazás: „a katolikus (római) naturaliter¹⁸¹ szereti a pápát, eltekintve attól, hogy ki az, aki pro tempore¹⁸² betölti Szent Péter utódjának helyét. Számára az a jó, hogy a pápa híve lehet, akárki is legyen az [...]”¹⁸³ Andreotti évtizedes politikai tapasztalatait, „helyismeretét” az egymás után uralkodó katolikus egyházfők mindannyian elismerték. Olyannyira, hogy amikor II. János Pál pápa egy alkalommal misére hívta a politikust a Róma mellett található Castel Gandolfo-i nyári rezidenciájának kápolnájába, nem mellékesen így szólt Andreottihoz: „De Ön, azt hiszem, jobban ismeri nálam ezt a palotát.”¹⁸⁴

Giulio Andreotti politikájának sok titka közül az egyik legnagyobb kétségtelenül az, hogy ő valójában az egyházfőket, hanem magát a szentszéki viszonyokat ismerte. Magát a pápák Rómáját, a Kúriát, annak belső viszonyait ismerte nagyon jól, tökéletesen tisztában volt strukturális állapotával és működési mechanizmusaival.¹⁸⁵ Gianni Ba-

¹⁷⁷ Eugenio Scalfari újságíró, író, politikus. A *La Repubblica* című baloldali napilap alapítója és tulajdonképpeni szellemi vezetője 1976-tól a mai napig is.

¹⁷⁸ *Vespa* 2005, 236

¹⁷⁹ *Új Ember*, 2001. szeptember 9. 5.

¹⁸⁰ Lásd a Magyar Távirati Iroda tudósítását, 2005. január 20. Elérhető: <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

¹⁸¹ Naturaliter (lat.): veleszületett.

¹⁸² Pro tempore (lat.): időlegesen, ez idő szerint.

¹⁸³ Ricciardi 2010, 310.

¹⁸⁴ Grassi–Santoro 2013, 151.

¹⁸⁵ Grassi–Santoro 2013, 148–149.

get Bozzo egykori katolikus pap, kétszer megválasztott kereszténydemokrata európai parlamenti képviselő helytálló megállapítása szerint egész életére kiható hivatkozási pontja mindig is a Vatikán, a „soha nem múló római kúria volt”.¹⁸⁶ A Szentszék érdekeinek és az állam politikájának hosszú távú érdekegyesítése, a felmerülő nehézségek és problémák megoldása mindvégig az Andreotti képviselte politika prioritásai közé tartozott. Ebből soha nem engedett. Nem véletlen és kifejezetten találó egy olasz humorista mondata, miszerint: „Az Úr hat nap alatt mindent megteremtett, a Napot, a Holdat, azt a hülye Maradonát, a törpéket, a korpát, a teremtett világ összes élőlényét, kivéve Andreottit, aki már a réges-régi idők kezdete óta titkára.”¹⁸⁷

XII. Piusz, XXIII. János, VI. Pál, I. János Pál, II. János Pál, XVI. Benedek, szinte felsorolni is sok azokat a katolikus egyházfőket, akiket Andreotti ismert, és akikkel szoros munka, illetve személyes kapcsolatban volt. Minden bizonynyal az „igazi” számára XII. Piusz volt és maradt. Andreotti számára egész életében meghatározó élményt jelentett hallgatni Pacelli bíborost, amikor a vatikáni államtitkár egy konferencián határozottan kijelentette: „Róma nem az, ami, ha nem a római pápa miatt.”¹⁸⁸

3.3 ANDREOTTI, A DC VÉDELMEZŐJE

Francesco Cossiga észrevétele Andreottiról kiegészítésre szorul. Ha igaz az, hogy VIII. Henrik volt a hit védelmezője, ennek analógiájára pedig Andreotti lett az egyház védelmezője, akkor ehhez mi csak annyit teszünk hozzá, hogy Giulio Andreotti ezzel együtt minden bizonnyal a pártjának a védelmezője is volt, tehát megilleti a Defensor factionis¹⁸⁹ Christianae Democratiae (a Kereszténydemokrata Párt védelmezője) jelző is. Ez a tevékenysége, vagyis az egység megtartása, a szakadás elkerülése mindvégig nyomon követhető volt. A hatvanas évek, de különösen az ólomévek bonyolult pártfrakcióharcai idején mindent megtett az esetleges szakadás(ok) elkerülése végett, a nyolcvanas évek végén pedig szinte „vateszként” előre látta a kereszténydemokráciára váró nehéz pillanatokot.

A DC legutolsó (XVIII.) kongresszusát 1989. február 18–22. között rendezték meg a római EUR egyik sportcsarnokában (Palalottomatica). A közel 1300 küldött, akik a párt akkor még óriási, kb. 12 milliós szavazótáborát képviselték, öt frakció és érdekcsoport köré tömörült. Ezek arányát és az erőviszonyokat a regionális értekezleteken kapott szavazatok adják. Ez idő tájt a legerősebb, a közel harminchat százalékot képviselő Alleanza Popolare centrista formáció volt, közel hasonló erőt képviselt a balszárny, a Centrisimo Popolare. Giulio Andreotti frakciója, a Primavera nagyjából tizenkilenc százaléknyi támogatottságot tudhatott maga mögött, két kisebb jobboldali frakció létezett még Amintore Fanfani és Carlo Donat-Cattin vezetésével.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Uo. 149.

¹⁸⁷ Grassi–Santoro 2013, 147.

¹⁸⁸ Ricciardi 2010, 325.

¹⁸⁹ A klasszikus latinban a factio, -onis (f.) jelentette mindazt, ami a pártküzdelmekkel kapcsolatos: cselekvés, érdekcsoport, párt, pártküzdelmek.

¹⁹⁰ A Magyar Távirati Iroda tudósítása. 1989. február 18. Elérhető: <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

Az említett frakciók vezetői megállapodtak: az eddig a párt élén álló De Mita kormányfő lemond elnöki tisztségéről (a miniszterelnökséget megtartja), a párt élére Forlanit, a centrum jelöltjét választják. Az egyik legnagyobb érdeklődést Andreotti felszólalása kísérte. Beszédében egyértelművé tette: a DC, mint eddig, továbbra is központi és vezető szerepre tart igényt az olasz politikában, és egyáltalán nem kívánja kiengedni kezéből a kormányzást. Mert, mint ahogyan mondotta: „Mind a mai napig irányítani tudta a gazdasági és társadalmi fejlődést, és képes volt elősegíteni Olaszország beilleszkedését a nyugat-európai viszonyok közé.”¹⁹¹ Tisztán látta a jövőt, mikor arra figyelmeztetett, hogy az olasz szocialisták és más baloldali pártok közeledése egymáshoz alternatívát jelenthet a DC vezető szerepével szemben: „Nem szabad megengedni, hogy átlépjenek rajtunk.”¹⁹² Utolsó intése váteszi képességről tett tanúbizonyságot. Jól látta, hogy a változások előbb vagy utóbb, de Olaszországban a DC számára is feleslegessé teszik a „kommunizmus elleni védőbástya” szerepét.

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² Uo.

4. FEJEZET

AZ ELNYŰHETETLEN ANDREOTTI

– Szerinted mit csinál a nagypapa?

– Örökké dolgozik, de rendületlenül ránk gondol.

Stefano Andreotti, Giulio Andreotti fiának és unokájának párbeszéde¹⁹³

Az Andreotti unokának igaza volt, mert a nagypapa életében két dolog volt igazán fontos: a család és a munka. „Primum est officium”, vagyis első a kötelesség, szól a latin szállóige, aminek igazságát már De Gasperi mellett megtanulta. Andreotti édesapja korai halála miatt tulajdonképpen csonka családban nőtt föl, a gyermek számára az apa hiányát a rokonok próbálták orvosolni. Nem tudjuk milyen sikerrel, erről a politikus nagyon keveset osztott meg a nyilvánossággal. Az viszont biztos – erről gyermekei közül Stefano és Serena gyakran nyilatkoztak –, hogy a maga rendkívül szemérmes módján nagy szeretetet biztosított családjá számára, amelyről azt tartotta, hogy mindennek az alapja. A másik fontos vezérlőcsillag tehát a kötelességtudat volt. De Gasperi mellett megtanulta az állam szolgálatában elvégzett munkának értékét és fontosságát. Andreotti esetében egyik a másik nélkül elképzelhetetlen lett volna. Ahhoz a fegyelmezett életvitelhez, munkabíráshoz, amelyet egész életében – legfőképpen – magának diktált, biztonságot és nyugalmat biztosító családi életre volt szükség. Csak így lehetett elvégezni azt a munkát, amelyet Giulio Andreotti a politikában, az olasz államot szolgálva hosszú évtizedek alatt vállalt.

Mert Andreotti valóban egész életében dolgozott. A gyermekei többször mesélték, hogy idős korában sem kezdődött a napja reggel öt óra után. Korán kelt tehát, és már a konyhában átnézte az előző napról megmaradt feladatokat, és átfutotta az asznapi sajtót. Misére általában fél hétkor indult. Amikor csak tehetett, egy órára hazatért ebédelni, majd rövid pihenés következett, hogy újra feltöltődve folytathassa a munkáját.¹⁹⁴ Törekedett arra, hogy amennyire lehetséges, a politikát a magánéletén kívül tartsa. Az asztalnál például a legritkább esetben beszéltek politikáról, de a kétezres évek idején minden napos vendég lett otthonában a politika. Giulia Bongiorno,¹⁹⁵ a szenátor védő ügyvédek egyike felidézte, hogy mikor Andreottit másodfokon is elítélték, a család több tagja könnyeivel küszködött, míg Andreotti szokásához mérten fegyelmezetten viselkedett, és csak annyit mondott, „...akárhogy is, bízom az igazságszolgáltatásban”.¹⁹⁶

¹⁹³ Bongiorno 2010, 16.

¹⁹⁴ Bongiorno 2010, 16–17.

¹⁹⁵ Giulia Bongiorno palermói védőügyvéd 1996-ban csatlakozott a Giulio Andreottit védő ügyvédek csoportjához. A kézirat születésének pillanatában, 2018 nyarán ő az Olasz Köztársaság közigazgatásért felelős minisztere.

¹⁹⁶ Bongiorno 2010, 20.

4.1 EGY EGYEDÜLÁLLÓ POLITIKAI KARRIER KEZDETE

Giulio Andreotti huszonöt évesen lett tagja a második világháború végén felállított ideiglenes nemzetgyűlésnek (Consulta Nazionale). E fórum alapvető feladata a választott parlament helyettesítése volt mindaddig, amíg a parlamenti választások szabadon, a demokratikus feltételek megtartásával megtarthatók lettek az országban. 1946. június 25-től 1948. január 31-ig Andreotti az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagjaként vett részt Olaszország demokratikus berendezkedésének megteremtésében, az új hatalmi keretek kialakításában.¹⁹⁷ Megemlégettük már, hogy komoly pozíciót 1947. május 31-től viselt. Ekkor nevezte ki De Gasperi kormányfő a miniszterelnökség államtitkárának. Hogy a kormányfő őt választotta, azt a megfelelő ajánlókon kívül (Msgr. Montini) Andreotti képességei és rátermettsége is indokolták. Munkabírási, megbízhatóság, hűség és egyre növekvő érzék a különleges és kényes helyzetek megoldására mind azt sugalták De Gasperinek, hogy indokolt Andreotti magasabb pozícióba emelése. Államtitkári tisztségét sokáig, a negyedik De Gasperi-kabinet megalakulásától a trentói politikus nyolcadik kormányán át egészen Giuseppe Pella első kormányalakításáig, vagyis 1953. augusztus 17-ig megtartotta.¹⁹⁸ Sőt, az új kormányfő később meg is erősítette, összességében tehát Andreotti közel hét évig, 1954. január 18-ig államtitkár maradt. Parlamenti képviselőnek első alkalommal 1948. május 8-án választották.¹⁹⁹

Amintore Fanfani első kormányának megalakulásával Andreotti újabb szintet lépett, hiszen belügyminiszterként kapott helyett a toszkán politikus kabinetjében. Fanfani lemondásával kis időre Andreotti is távozni kényszerült az olasz kormányból. Ez a szünet valóban rövid ideig tartott. A megalakuló Segni-, majd Zoli-kormány is miniszteri tárcát ajánlott a számára, így a 1955. július 6-tól 1958. július 1-ig tartó időszakban először Antonio Segni, majd később Adone Zoli kormányának pénzügyminiszterként tevékenykedett. Fanfani másodszori kormányalakításakor Andreottira szintén pénzügyminiszterként számított.

4.2 ANDREOTTIVAL SZÁMOLNI KELL

Az elkövetkező feladatok már nemzetközi ismertséget is hoztak számára. Antonio Segni második kormányának munkájában 1959. február 15-től Andreotti ugyanis védelmi miniszterként vett részt, amely tisztséget egészen 1966-ig megszakítás nélkül megtartotta.²⁰⁰ Giulio Andreotti a védelmi tárca irányítása során tanulta meg a nem-

¹⁹⁷ <http://giulioandreotti.org/it> (Utolsó letöltés: 2018. július 23.)

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ Uo.

²⁰⁰ Antonio Segni második kormánya 1960. március 25-én bukott meg. A védelmi miniszteri posztot Andreotti a következő kormányok alatt változatlanul megtartotta: Fernando Tambroni rövid életű első kormánya alatt (1960. március 25. – július 26.), majd következett Amintore Fanfani harmadik (1960. július 26. – 1962. február 21.), illetve negyedik kormánya (1962. február 21. – 1963. május 21.). Fanfani után Giovanni Leone kapott kormányalakítási megbízatást. Kabinetjében (1963. június 21. – december 4.) Andreotti feladatai változatlanok maradtak, mint ahogy kormányzati helyzetében az ezt követő Aldo Moro megalakította kormányokban (1963. december 4. – 1964. július 22.; 1964. július 22. – 1966. február 23.) sem történt változás.

zetközi és biztonságpolitika (hiszen a titkosszolgálatokat a védelmi miniszter felügyelte) csinját-bínját. A részletek elsajátítása és begyakorlása mellett a külföld is kezdte megismerni Andreotti nevét és politikájának fundamentumait: megbízható atlanti elkötelezettségét az ország érdekeinek (a Földközi-tenger vidékén betöltött szerepe, közel-keleti politikája, kapcsolatai az arab világgal és Izraellel, a Kelet–Nyugat párbeszéd megindulása) határozott és pragmatikus képviselőjét.²⁰¹ Amerika-elkötelezettsége annyira ismertté vált, hogy az *Il Popolo* című lap a hetvenes évek elején így fogalmazott: „Scelbával és Pellával már az ötvenes évek elején a DC legjobban Amerika-barát szárnyának vezetőjévé vált. Miniszterségei idején az Észak-atlanti Szerződésnek sikerült országunk kezét-lábát az amerikai imperializmus szekeréhez kötnie, amelynek Andreotti fanatikus mccarthystaként minden háborús műveletét és kalandját támogatta.”²⁰² A védelmi tárca feladatai után új kihívások következtek, immáron az ipar és a gazdaság területén. Aldo Moro harmadik kormányának megalakulásakor, 1966. február 23-án a régi kolléga ipari- és kereskedelmi miniszterként számított rá. Az Andreottira jellemző állandóság ebben az esetben is tetten érhető volt, hiszen ezt a tárcát egészen 1968. december 12-ig, Giovanni Leone második kormányának lemondásáig megtartotta.²⁰³

A DC élén sohasem állt, az elnöki pozíciót talán nem is ambicionálta. Okosan megmaradt a „királycsináló” szerepében.²⁰⁴ A „legtöbb”, amit a párhierarchiában elért, az a kereszténydemokraták képviselőházi frakciójának igazgatása volt. Erre a pozícióra 1968. december 17-én jelölték a római politikust, és ezt 1972-ig, első miniszterelnöki megbízatásáig be is töltötte.²⁰⁵

A frakcióvezető személyéről 1968. december 17-én megtartott szavazás Andreotti meggyőző fölényét mutatta, hiszen a kétszáznegyvenhat leadott szavazatból százötvenhárman rá, kilencvenhárman pedig a választáson alulmaradt ellenfelére szavaztak. A következő alkalom 1969-ben is Andreotti-sikert, még hozzá magabiztos győzelmet hozott. Kétszázhatvannégy leadott szavazatból kettőszáztíz szavaztak Giulio Andreottire. 1971-ben, az utolsó megmérettetéskor sem volt veszélyben, kétszázhuszonhárom szavazatig jutott a lehetséges kettőszázhatvannégyből.²⁰⁶

Mivel az elkövetkezőkben részletesen lesz alkalmunk bemutatni Andreotti hetvenes évekbeli politikáját, e helyütt csak a tények rövid dokumentálására szorítkozunk: első alkalommal 1972. február 17-től június 25-ig volt kormányfő. Miniszterelnökként rövid ideig magánál tartotta az állami cegéket felügyelő igen fontos miniszteri tárcát is. Első kormánya valamivel élte túl csak a négy hónapot, ám lemondását követően újra kormányalakítási megbízást kapott az államfőtől, amit el is fogadott, így 1972. június 26-án már második alkalommal lett az olasz kormány vezetője. Ez alkalommal valamivel hosszabb ideig, közel egy évig volt miniszterelnök, 1973. július 3-án benyújtotta

²⁰¹ <http://giulioandreotti.org/it/politica-estera/ministro-della-difesa> (Utolsó letöltés: 2018. július 23.)

²⁰² Chi è Giulio Andreotti? *Il Popolo*, 1972. február 12.

²⁰³ <http://giulioandreotti.org/it> (Utolsó letöltés: 2018. július 23.)

²⁰⁴ Frakciója, amely létezésétől kezdődően a DC egész történetében mindvégig egyfajta „mérleg nyelve” szerepet töltött be, természetesen jelen volt, mikor a választási vereséget követően a „bűnbaknak” kikáltott Fanfanit Zaccagnini váltotta a főtítkári székben, vagy mikor öt évvel később Zaccagnini köszönt le, és őt pedig Flaminio Piccoli váltotta. De ugyanez elmondható az 1989-es utolsó „záró” kongresszusról, amikor is Ciriaco De Mita főtítkárt Arnaldo Forlani váltotta. Lásd Grassi–Santoro 2013, 122.

²⁰⁵ Uo.

²⁰⁶ Asils, Archivio Giulio Andreotti Personale 3. attività politica, 1946-2004, busta 95.

saját és kormányának lemondását. Kis szünetet követően harmadik kormányfői ciklusára 1976. július 30. és 1978. január 16. között került sor.²⁰⁷

Andreotti miniszterelnökként, majd később külügyminiszterként is politikájában maximálisan megpróbálta érvényre juttatni De Gasperi 1948 februárjában, a DC ifjúsági szervezetének római konferenciáján kifejtett koncepcióját: „Nem Amerikát szolgáljuk, nem utasítjuk el Oroszországot: Olaszországot védjük.”²⁰⁸ Giulio Andreotti 1972-ben járt először a Szovjetunióban. A miniszterelnök útját figyelemmel és körültekintően próbálták előkészíteni. Erre több ok is kínálkozott. Az egyik, hogy immáron két éve érvényben volt az az olasz–szovjet gazdasági megállapodás, amelynek keretében a Szovjetunióban megkezdtek a FIAT 124-es személygépkocsi-modell Zsiguli néven történő gyártását. Az olasz–szovjet gazdasági kapcsolatok még teljesebb kiaknázásra vártak. Az utazást előkészítő anyagok szerint az olasz–szovjet autógyártás megindításáról, az olasz jelenlétről, illetve arról, hogy szovjet szakembereket a FIAT torinói központjában is képeztek, gyakorlatilag említés sem esett, az olasz autógyárra sehol nem történt utalás. Az Andreotti látogatását előkészítő feljegyzések az olasz kommunista vezetőről elnevezett városról, Togliattigradról is szót ejtenek, hiszen itt indult meg a FIAT-Zsiguli személygépkocsik gyártása. Éppen ezért is Andreotti szeretett volna a városba látogatni, erről az olasz külügy véleménye az volt, hogy ha engedélyezik is, akkor minden bizonnyal „fogcsikorgatva” teszik majd a szovjetek. A várost az olasz újságírók – többszöri kérés ellenére – nem látogathatták meg, az egyetlen kivétel az olasz állami televízió (RAI) tudósítója, Ilario Fiore volt – Fiore itt készült riportjának közlését viszont szigorúan tiltották a Szovjetunióban.²⁰⁹

A külügyminisztérium ezenkívül a város üzemében visszamaradó és a technikai segítséget nyújtó olasz szakemberek szempontjából is fontosnak ítélte volna a látogatást, no meg azért, mert Andreotti érkezését megelőzően számos probléma nehezítette az olasz politikusok utazásait. Amintore Fanfanit példának okáért Zagorszk (ma: Sziergijev Poszad) város határában állították meg és várakoztatták. Nem mellékesen ő is szeretne volna Togliattivárost megtekinteni, de ezt akkor koleraveszélyre való hivatkozással elutasították. „Rendezetlenség vagy pontos akarat?” – tette fel a kérdést a külügyminisztérium feljegyzése.²¹⁰

A miniszterelnök mindezek mellett elkötelezett Amerika-barát politikát folytatott – ezt partnerei tudták is róla –, ugyanakkor a DC „ideológiai kalandozásait” sokan nem értették a tengerentúlon, ami miatt Andreottinak gyakran magyarázkodnia kellett. Az Egyesült Államok Olaszország-politikája is változott ebben az időben. Cyrus Vance külügyminiszter és W. Michael Blumenthal pénzügyminiszter az Olaszországgal szembeni politika konkretizálására tett javaslatot az elnök számára.²¹¹ A Carter-adminisztráció két képviselője fontos, mihamarabbi döntést igénylő feladatként jelölte meg az olasz kommunista mozgalommal kapcsolatos amerikai álláspont tisztázását: úgy nyilvánosan, mint bizalmasan szembesülni kell a kommunisták fokozott olaszországi jelenlétével. Az amerikai külpolitikának abban a kérdésben is dönteni kell –fogalmazták meg –, hogy szükséges-e személyes kapcsolatokat

²⁰⁷ <http://giulioandreotti.org/it#anchor-3> (Utolsó letöltés: 2018. július 23.)

²⁰⁸ Tavani 2010, 243.

²⁰⁹ Asils, Archivio Giulio Andreotti URSS 327 Viaggio Giulio Andreotti ottobre 1972 Comunicati-Appunti-dati-questioni economiche, 1.

²¹⁰ Uo. 2.

²¹¹ Asils, Archivio Giulio Andreotti 2. „Personalità” 1952-2007 (b) 54 Brzezinski Zbigniew. Memorando di Cyrus Vance e W. Michael Blumenthal. Oggetto: Politica USA nei confronti dell’Italia.

kialakítani az Olasz Kommunista Párttal és annak vezetőivel, esetlegesen számukra beutazó vízumot biztosítani. A Nemzetközi Valuta Alapon belül el kell vállalni a döntést: az Andreotti-kabinet stabilizációs programja jogosult-e anyagi segítségre, és ha igen milyen feltételek mellett.²¹² És mintha az USA politikusi is érdemben és mélységben kezdték volna vizsgálni az „olasz problémát”. Helytálló értesülések, és ami még ennél is fontosabb, elemzések kezdtek előkerülni: ez a párt 1975-től tartományi, megyei és városi szavazások során egyre sikeresebben politizált. Az 1977-es Vance–Blumenthal memorandum arra hívta fel a figyelmet, hogy az igaz, hogy a középosztály és a munkásbázis tekintetében az OKP az elmúlt időszakban kiszélesítette a szavazóbázisát, azonban nem valamiféle ideológiai elköteleződés miatt szavaztak az OKP-ra, inkább azon véleményüknek adtak hangot, hogy jelenleg ez az a politika párt, amely a leginkább elkötelezett a modernizáció és a szociális hiányok orvoslásának tekintetében.²¹³ Ami pedig a baloldal másik, identitását kereső pártját, a szocialistákat illeti, őket az amerikaiak úgy jellemezték, mint akik „kicsivel kevesebb, mint 10 százalékos szavazati eredményükkel tartják kulcspozíciójukat az olasz politikai szcenárió közepén”.²¹⁴ Vance és Blumenthal egyértelműen fogalmaztak: az amerikai politika egyik legfontosabb célja az olasz demokratikus rendszer megőrzése, mégpedig úgy, hogy az USA ez irányú törekvései ne tűnjenek az olasz belpolitikába történő beavatkozásnak.²¹⁵

Majd Brzezinski, Carter elnök nemzetbiztonsági tanácsadója több memorandumban is javaslatot tett az Andreotti kormányozta Olaszországgal szemben képviselt célravezető politikára.²¹⁶ Brzezinski az ajánlásaiban kijelentette: prioritásnak kell tekinteni az olasz politikai és gazdasági instabilitás csökkentését, és ennek megfelelően kell politizálni, hiszen nagy valószínűséggel ez „a legkomolyabb politikai probléma, amivel ma szembenézünk Európában”.²¹⁷ Az európai partnerek felé jelezni kell, hogy az Egyesült Államok, ha szükséges, kész gazdasági segítséget is nyújtani az olasz kormány számára: 1978-ban továbbra is támogatni kell a Nemzetközi Valutaalap 500 millió dolláros készenléti hitelét, az ebben az évben Londonban²¹⁸ megrendezendő G7-csúcstalálkozón politikai nyilatkozattal is támogatni kell az olasz kormányt.²¹⁹

Andreotti harmadik miniszterelnökségének időszakára esett és kormányának döntése volt a magyar–olasz államközi kapcsolatok egyik jelentős pillanata, Kádár János olaszországi hivatalos meghívása 1977-ben. Andreotti 1976. december 24-én hívatta Palotás Rezső nagykövetet, hogy szóban közölje a meghívást, és felkérje őt a látogatás előkészítésére. Az út, amelynek során a magyar pártvezetőt és feleségét a Vatikánban VI. Pál pápa is fogadta,

²¹² Uo.

²¹³ Uo.

²¹⁴ Uo.

²¹⁵ Uo.

²¹⁶ Asils, Archivio Giulio Andreotti 2., „Personalità” 1952-2007 (b) 54 Brzezinski Zbignew. Memorando al presidente Carter. Oggetto: Politica USA nei confronti dell’Italia, 14 marzo, 1977.

²¹⁷ Uo.

²¹⁸ Az 1977. május 7–8. között megrendezett G7 csúcstalálkozó Andreotti első ilyen jellegű nemzetközi szereplésének tekinthető.

²¹⁹ Asils, Archivio Giulio Andreotti 2., „Personalità” 1952-2007 (b) 54 Brzezinski Zbignew. Memorando al presidente Carter. La politica americana nei confronti dell’Italia, 14 marzo, 1977.

nagyon sikeresnek bizonyult.²²⁰ Andreotti így írt: „Kádár, a magyar kommunista párt titkárának látogatása az olasz kormánynál. Kölcsönösen érdekes beszélgetések és elemzések az általános enyhülés jegyében.”²²¹ Egy sokat szenvedett ember, nagy felelősséggel beszél. Kádár audienciára megy a pápához a Vatikánba, ahol örömmel tapasztalják, hogy felesége is nagy illendőséggel, fátyolban lép be a Szent Péter Bazilikába.”²²²

A második világháború utáni harmincnegyedik (tisztán kereszténydemokrata) kormány, Andreotti vezetésével, 1978. március 13-án súlyos belpolitikai feszültségek és az olasz állam krízisének tetőpontján tette le az esküt a köztársasági elnök előtt. A kabinet, amelyet sokáig kívülről a kommunista párt is támogatott, rendkívüli feladatok megoldására vállalkozott.

Három nappal később mutatkozott be ő maga és kormánya az olasz parlamentben. A miniszterelnök a képviselőházban elmondott beszédében a terrorizmus elleni küzdelmen kívül – ennek jelentőségét és a helyzet súlyosságát senki nem vonta kétségbe – a foglalkoztatásra és a Dél problémáira koncentrált. Meghirdetett hároméves programjában kiemelten kíván foglalkozni a fiatalok helyzetével és természetesen a gazdasági nehézségek orvoslásával, az olasz gazdaság egyik leginkább megoldás után kiáltó problémájával: a deficit csökkentésével.²²³

Végül vesztét mégsem kizárólag az olaszországi közbiztonsági problémák (terrorizmus), hanem a nem kevésbé fontos gazdasági nehézségek, illetve az ebből adódó politikai nézeteltérések, az OKP támogatásának megvonása okozta. 1978. december 12-én a kommunisták az Andreotti által annyira szorgalmazott terv, Olaszországnak az Európai Monetáris Rendszerhez történő visszatérése ellen szavazott. A kormánytöbbség, amelyhez kívülről az OKP is kellett, már csak papíron létezett. Az olasz gazdaság pedig a nemzetközi feszültségek, leginkább az Iránban tapasztalható helyzet miatt a legrosszabbat kockáztatta, ami meg is érkezett 1979 februárjában az olajválság képében. Andreotti ezt azonban nem várta meg, január 31-én kormányával együtt lemondott.²²⁴

Andreotti munkabírása a hetvenes években sem ismert határokat. Az eddigiekben elmondottakon kívül 1974. február 28. – 1976. július 4. között tagja volt az Európai Parlament olasz képviselőjének, majd ismételtelenen védelmi miniszteri feladatokat látott el Mariano Rumor ötödik kormányában (1974. március 14. – 1974. november 23.). Aldo Moro követező, ötödik kormányában (1976. február 12. – 1976. július 29.) is számított Andreottira, aki költségvetési és gazdasági miniszterként vett részt a kormány munkájában. Sőt az évtized forгатagában még szülővárosára is jutott ideje, hiszen 1976 nyaratól öt esztendőn át római városi tanácsnok is volt. 1979. október 18-tól egészen 1983. július 11-ig ő vezette a Képviselőház Külügyi Bizottságát is.²²⁵ Andreotti számára az évtized legnagyobb jelentőségű feladata 1983 nyarán érkezett: a régi ellenfél, Craxi kérte föl arra, hogy kormányában vállalja el a külügyminiszteri

²²⁰ Kádár János 1977. június 7–9 között látogatott Olaszországba. Az útról, annak értékeléséről bővebben lásd Földes 2015, 215–216., M. Szebeni 2009, M. Szebeni 2010, valamint Soós Viktor Attila: Kádár János és VI. Pál pápa 1977. június 9-ei találkozása. Elérhető: http://archivnet.hu/politika/kadar_janos_es_vi_pal_papa_1977_junius_9ei_talalkozasa.html (Utolsó letöltés: 2018. május 5.)

²²¹ Andreotti és Kádár tárgyalásairól lásd még Pankovits 2005, 145.

²²² Andreotti 1981, 108.

²²³ Asils, Archivio Giulio Andreotti b. 1092 Atti parlamentari, Camera dei Deputati. Seduta di giovedì 16 marzo 1978. Presidenza del Presidente Ingrao. pp 14505, 14507-14508.

²²⁴ Galli 2003, 177.

²²⁵ Uo.

tárcát. Craxi volt a második világháborút követően az első nem kereszténydemokrata kormányfő. Miniszterelnökké választásával megerősödött az a politikai egyezség, amely Craxi és a kereszténydemokrata Arnaldo Forlani között kötött, és amelyre Andreotti is rábólintott, így létrejött a CAF (Craxi-Andreotti-Forlani) politikai szövetség, amely azután még közel tíz esztendeig meghatározta az olasz politikát.²²⁶ Andreotti Craxi hívására igent mondott, és jól tette, mert kormányok jöttek-mentek, de a külügyminiszter személye hat éven keresztül változatlan maradt.²²⁷

Arról már volt alkalmunk szólni, hogy az észak-atlanti szövetségi politika, valamint az olasz-amerikai kapcsolatok milyen prioritást élveztek Giulio Andreotti politikájában. Kormányfőként és az olasz külügyek irányítójaként is jó kapcsolatokat ápolt amerikai kollégáival. 1984 első napjaiban az Egyesült Államokba látogatott. Az utazás apropóját az az ünnepélyes alkalom adta, hogy a világ legrégebbi, ma is működő bankja, a Monte dei Paschi di Siena megnyitotta első amerikai fiókját. Azon a szemináriumon, amelyet ebből az alkalomból rendeztek New Yorkban, és amelyen az olasz külügyminiszteren kívül jelen volt még Mario Cuomo, New York állam kormányzója, valamint Zbigniew Brzezinski, Jimmy Carter volt nemzetbiztonsági tanácsadója, Andreotti országának szövetségi megbízhatóságát hangsúlyozta. Többek között arra is emlékeztetett, hogy a kubai válság idején Olaszország azonnal jelezte, hogy kész területén amerikai rakétabázisok fogadására.²²⁸ Még korábban, 1959. március 26-án, éppen Andreotti védelmi minisztersége alatt járult hozzá az olasz kormány, hogy az USA harminc hadászati rakétát telepítsen a Puglia tartományban található Gioia del Colle településre.²²⁹

Külpolitikai víziójának másik fontos elemét a Kelet és Nyugati közötti párbeszéd fönntartása képezte, elkötelezett híve volt a párbeszéd fontosságának. 1984. április 22–24. között Moszkvába látogatott. Hivatalos moszkvai útja egybeesett a szovjet–amerikai kapcsolatok újbóli mélypontra jutásával, a Genfben zajló leszerelési tárgyalások megszakadásával. Andreotti ezzel az úttal is síkra szállt amellet, hogy országa fönnt kívánja tartani a szocialista országokkal kialakult kapcsolatait. Az egyik legérdekesebb tárgyalását Andrej Gromikó szovjet külügyminiszterrel folytatta.²³⁰ Andreotti mindjárt az elején egyértelművé tette az olasz külpolitikai prioritásokat. A nyugati–keleti párbeszéd fenntartása mellett Olaszország elkötelezett a fokozatosan megvalósuló nukleáris leszerelés kérdésében, támogatja a vegyi fegyverek betiltását, valamint a világűr katonai célokra történő felhasználásának tilalmát.²³¹

²²⁶ Magyar 2011, 111.

²²⁷ Andreotti Bettino Craxi első kormányának megalakulásától (1983. augusztus 4-től) 1989. július 22-ig, Ciriaco De Mita miniszterelnök és kabinetjének lemondásáig töltötte be a külügyminiszteri tisztséget. Egészen pontosan: Bettino Craxi első, majd második kormánya (1983. augusztus 4. – 1986. augusztus 1.; 1986. augusztus 1. – 1987. április 17.), Amintore Fanfani hatodik kormányfősége (1987. április 17. – 1987. július 28.), Giovanni Goria első kormánya (1987. július 28. – 1988. április 13.), Ciriaco De Mita első miniszterelnöksége (1988. április 13. – 1989. július 22.). Lásd <http://giulioandreotti.org/it#anchor-3> (Utolsó letöltés: 2018. július 23.)

²²⁸ *Il Mondo*, 30. gennaio 1984.

²²⁹ Di Nolfo 2010, 210.

²³⁰ A tárgyaláson olasz részről jelen volt még Umberto La Rocca, a Miniszterelnökség mellett működő diplomáciai tanácsadóként működő diplomata és Giovanni Migliuolo moszkvai olasz nagykövet. A házigazdákat Nyikolaj Lunkov, a Szovjetunió római nagykövete és Anatolij Adamisin, a külügyminisztérium munkatársa, későbbi római diplomata képviselte Gromiko mellett. Lásd Ministero degli Affari Esteri. Gabinetto del Ministro. Incontro Gromyko-Andreotti, 14 febbraio, 1984. Asils Archivio Giulio Andreotti URSS 327 Viaggio Giulio Andreotti ottobre 1972 Comunicati-Appunti-dati-questioni economiche.

²³¹ Uo. 1.

Az olasz külügyminiszter úgy látta, hogy a közelgő, Los Angelesben megrendezendő XXIII. nyári olimpiai játékok megfelelő alkalmat szolgálhatna az Egyesült Államok elnöke és a szovjet pártfőtitkár soron következő informális találkozására, ha már az 1980-as moszkvai olimpia a megosztottság jegyében telt el. Bár az utóbbihoz Andreotti hozzáfűzte azt is, hogy Olaszország minden politikai véleménykülönbség ellenére jelen volt a szovjet fővárosban megrendezett játékokon. A feszültség és a szembenállás mérséklése tehát Olaszország érdeke is, vagyis ő a maga részéről támogatná a szuperhatalmak közötti párbeszéd visszatérését. Majd pontosított, nem maga a párbeszéd visszatérése, sokkal inkább a tartalma lenne fontos.²³² Andreotti, akit erre a szovjetunióbeli útjára felesége is elkísért, látogatást tett több ortodox templomban, egyházi vonatkozású emlékhelyen. Az év végén újabb külügyminiszteri útja Varsóba vezetett. A december 20–23-i látogatás azért volt különösen fontos, mert Giulio Andreotti volt az első NATO-külügyminiszter, aki az 1981-ben bevezetett hadiállapot kihirdetését követően az országba látogatott.²³³ A magyar–olasz kapcsolatok alakulását tekintve nagy jelentőségű volt Andreotti 1984-es budapesti útja. Andreotti külügyminiszterként Craxi miniszterelnököt kísérte Budapestre. Az olasz politikusok politikai és gazdasági tárgyalásaik végén – a kormányfőt és külügyminiszterét Kádár János is fogadta – a budapesti Hilton Szállóban sajtótájékoztató keretében összegezték tapasztalataikat. Craxi és Andreotti hangoztatták: nyitni kell a kelet-európai országok felé, elsődrendű feltétel a bizalom légkörének megteremtése, amely a párbeszédet is ismét megindíthatja Kelet és Nyugat között.²³⁴

Giulio Andreotti közép-kelet-európai körútja 1985-ben Csehszlovákiában, először a fővárosban, Prágában, majd később Pozsonyban folytatódott december 6–7-én. Ennek a látogatásnak az okát a csehszlovák vezetők abban látták, hogy Olaszország konzulátusokat szeretne nyitni ezekben a városokban.²³⁵

1985-ben Mihail Szergejevics Gorbacsov lett a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára, Európa pedig két új fogalommal ismerkedett meg: glasznoszty és peresztrojka. Andreotti külügyminiszterként az új szovjet vezetés és személyesen Gorbacsov egyik fő támogatója lett, mert ezzel is képviselni tudta a Szentszék szovjet változásokkal kapcsolatos reményeit. A szovjet vezető 1989-es római látogatásának fogadtatása minden várakozást felülmúlt, II. János Pál pápával való találkozását követően az is nyilvánvalóvá vált, hogy a lengyel pápa támogatja a szovjet változásokat.²³⁶

„Nem lehet mindent egy csapásra megoldani. Általános és közös érdek tehát, a Nyugat érdeke is, hogy a reformirányzat következetesen folytatódjék [...] megfelelő nemzetközi keretet kell kialakítani ahhoz, hogy a Gorbacsov által elkezdett mélyreható reformok tartóssá és véghezvihetővé válhassanak [...] a Nyugat nem úgy oltalmazza a saját érdekeit, ha kivár, hanem úgy, ha segíti a kelet-európai reformokat.”²³⁷

²³² Uo. 5.

²³³ Külügyminisztérium, Levéltár, 1986 Olaszország. Levéltári szám: 117-1 iktatószám: 12054 Tárgy: Giulio Andreotti látogatása Moszkvában, Varsóban, Prágában. Szita János nagykövet jelentése Róma, 1986. február 12. XI. Területi Főosztály. In: Andreides 2008, 146.

²³⁴ *Magyar Nemzet*, 1984. április 14. 3.

²³⁵ Külügyminisztérium, Levéltár, 1986 Olaszország. Levéltári szám: 117-1 iktatószám: 12054 Tárgy: Giulio Andreotti látogatása Moszkvában, Varsóban, Prágában. Szita János nagykövet jelentése Róma, 1986. február 12. XI. Területi Főosztály. Idézi Andreides 2008, 146.

²³⁶ Mammarella–Cacace 2006, 252–253.

²³⁷ A Magyar Távirati Iroda tudósítása 1989. szeptember 7. Elérhető: <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

Ami még nagyon fontos az 1985-ös esztendővel kapcsolatban, és amiről feltétlenül említést kell tennünk az az, hogy Olaszország és az Egyesült Államok komoly diplomáciai konfliktus, a diplomáciai kapcsolatok megszakításának szélére sodródott. Ráadásul Szicíliában a konfliktus során tűzparancssal rendelkező olasz és amerikai egységek néztek farkasszemet egymással. Az események egy olasz tengerjáró hajó, az Achille Lauro földközi-tengeri útján, annak fedélzetén kezdődtek.

Az olasz hajó 1985. október 7-én Egyiptomból Izrael felé hajózott, amikor a Palesztin Felszabadítási Szervezet (PFSZ) négy, a hajóra hamis okmányokkal feljutott terroristája a hatalmába kerítette. Követelésük az Izraelben bebörtönzött társaik szabadon bocsátásáról szólt. Craxi kormányfő, Cossiga köztársasági elnök és Andreotti külügyminiszter, illetőleg Spadolini védelmi miniszter vezetésével sorra ülészektek a válságtanácskozások Rómában, és természetesen működésbe lépett az Egyesült Államok diplomáciája is, annak minden járulékos következményével. Az arab világgal mindig is jó kapcsolatokat ápoló Andreotti, aki mindig is elkötelezett volt a párbeszéd fenntartásának ügyében, illetve Craxi is a tárgyalások mellett foglalt állást. A hajón – amely a szíriai Tartúsz városa felé tartott – közben tragédia történt. A PFSZ emberei meggyilkolták a hajó egyik amerikai utasát, a hatvankilenc esztendő, egy agyvérzés következtében kerekesszékre kényszerült zsidó származású Leo Klinghoffert, majd a tengerbe dobták. Craxi és Andreotti Arafathoz fordult, aki megnevezett két közvetítőt. Az egyikről, Abu Abbasról azonban az Egyesült Államok hallani sem akart. Washington közölte Rómával, hogy számára nevezett terrorista, és pontosan ő áll az akció kitervelése mögött.²³⁸ Az első zavarba ejtő kérdés az olasz–amerikai kapcsolatokban, az Achille Lauro-ügyben a következő volt: vajon megelőzően tudott-e az olasz kormány az amerikai állampolgár meggyilkolásáról, vagy arról a terroristák távozását követően, a hajó kikötése után értesült.

Közben az ügy tovább súlyosbodott, amikor az USA arról értesítette Rómát, hogy amerikai vadászgépek elkapták a repülőn menekülő Abbaszt és a hajó eltérítőit, és a Sigonella (Szicília) NATO-bázison leszállási engedélyt kérnek. Craxi ehhez hozzá is járult, azzal a határozott feltétellel, hogy a gépen tartózkodó valamennyi utas az olasz hatóságok kizárólagos felügyelete alatt marad. Ám amikor a különleges olasz egységek (Vigilanza dell’Aeronautica Militare) és a csendőrség meg akarták közelíteni a gépet, speciális amerikai katonai egységekkel (Delta Force) találtak magukat szemben. A felmerülő problémát egy rövid, ám igen fontos princípiumot érintő kérdésben lehetett összefoglalni: A terroristák elfogása vagy a szuverenitás jogának érvényesítése.²³⁹ Leegyszerűsítve: az amerikai számára arról szólt az ügy, hogy Washingtonba szállítják-e a terroristákat, az olasz kormány ezzel szemben a szuverenitását hangsúlyozta. Róma ugyanis képesnek érezte magát ahhoz, hogy olasz területen és idengen beavatkozástól mentesen megoldja a kilakult helyzetet. És valóban a külpolitikai önállóság bizonyítása volt az olasz–amerikai szembenállás tétje. Kül- és biztonságpolitikai kérdésekben először fordult elő a második világháború óta, hogy a római kormány határozott nemet mondott az Egyesült Államoknak. A Delta Force visszavonult a sigonellai bázisról, a terroristákat – legalábbis egy részüket – olasz törvények szerint elítélték és bebörtönözték. Az olasz kormány ráadásul a szicíliai gépen ragadt Abbasz kiadatásához sem járult hozzá. Utóbbi sorsának rendezése azért is szükséges volt Róma számára, mert az egyiptomi hatóságok – Andreotti visszaemlékezése szerint – Abbasz szabadon távo-

²³⁸ Vespa 2005, 276. Andreotti – igaz csak évtizedekkel később visszaemlékezve – ehhez csak annyit fűzött kommentárként: „Arafat Abbu Abbaszt választotta. Tudta, hogy a hajó eltérítőinek cinkosa volt? Nem tudom.” Uő. 277.

²³⁹ Uo.

zásáig nem járultak hozzá az Egyiptomban veszteglő Achille Lauro távozásához. A terrorista végül egy jugoszláv repülőgéppel távozott, őt egy olasz bíróság in contumacia életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte.²⁴⁰

Andreotti 1986-ban a szenátusban elmondott beszédében igen pozitívan értékelté tárcájának elvégzett munkáját. Kiemelte, hogy Olaszország mindenkivel jó kapcsolatokra törekszik, és Olaszországgal is jó kapcsolatokat igyekeznek ápolni a keleti és nyugati államok egyaránt. Állítását azzal a ténnyel támasztotta alá, miszerint az ENSZ Közgyűlése szinte egyhangúan a Biztonsági Tanács nem állandó tagjai közé választotta Olaszországot. Hozzátette az is, hogy az olasz diplomácia 1986-ban igen aktív volt a harmadik világ gyengén fejlett államai irányában is, valamint azt, hogy az általa vezetett külügyminisztérium nagy gondot fordított a stockholmi és bécsi konferenciákra, az olasz diplomaták részt vettek ezeken a nemzetközi multilaterális eseményeken. Beszédében több „vezérgondolat” is megfogalmazott. Óvatos optimizmust mutatott a szovjet–amerikai párbeszéd jövőjét illetően, a reykjaviki találkozón – értékelése szerint – kétségtelen előrelépések történtek ennek érdekében. Andreotti, mint ahogyan tette ezt 1986-ban, előrevetítette, hogy 1987-ben is határozottan síkra száll és támogatja a leszerelést.²⁴¹ Az Egyesült Államokban az Iránnak szállított titkos amerikai fegyverek miatti botrányt ellentmondásokkal telinek minősítette. Andreotti szerint ez a botrányos eset azért aggasztó a jelenlegi tárgyalási fázisban, mert az enyhülés és a leszerelés politikai ellenfelei előbb-utóbb elszigetelődnek, a Szovjetunió felé amerikai részről egyértelmű, megfelelő autoritással rendelkező tárgyaló fél lenne szükséges. Úgy ítélte meg, hogy a közel-keleti helyzet alapvetően változatlan, a régi problémák megmaradtak, sőt talán súlyosbodtak is. Libanonban is romlott a helyzet, minden kimozdulási kísérlet holtpontra jutott.²⁴²

1988 januárjában is értékelté tárcájának munkáját – ekkor a parlament illetékes bizottsága előtt –, és ismertette Olaszország külpolitikai elképzeléseit. A szovjet–amerikai leszerelési megállapodással, annak nyugat-európai hatásaival kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a nyugat-európai katonai integrációt „fokozatosan és a kis lépések politikájával” kell megvalósítani. Leszögezte, hogy az olasz kormány és személy szerint ő is – ahogy mindig is a pályája során – elkötelezett a párbeszéd fenntartása mellett, ezért a legnagyobb mértékben támogatni fogja az Egyesült Nemzetek Szövetségét abban az erőfeszítésében, hogy az iraki–iráni konfliktusban előmozdítsa a párbeszédet. Ami pedig országa szomszédságpolitikáját illeti: Andreotti itt, ebben a kérdésben a Jugoszláviával kapcsolatos viszony erősítését jelölte meg prioritásként, nem utolsósorban azért, hogy „ez az ország leküzdhesse jelenlegi gazdasági nehézségeit”²⁴³

Ennek az útnak fontos kezdő állomása volt a január végi Andreotti–Branko Mikulics jugoszláv külügyminiszter találkozó Rómában. Andreotti egy 350 milliárd líra (ez akkoriban megközelítőleg 280 millió dollárt jelentett) értékű hitelt helyezett kilátásba Jugoszlávia számára. Ami a külügyminiszteri megbeszélés „járulékos” találkozó-

²⁴⁰ Uo., Sigonellával kapcsolatban lásd még Mammarella–Cacace 2006, 245.

²⁴¹ Külügyminisztérium Levéltár, 1986 Olaszország. Levéltári szám: 117-2 iktatószám: 16992 Tárgy: Giulio Andreotti értékelése az 1986-os olasz külpolitikai tevékenységről. Dr. Misur György nagykövet nevében Rómából jelenti: Lénárd Ferenc, 1986. november 28. Idézi Andreides 2008, 150.

²⁴² Uo.

²⁴³ A Magyar Távírti Iroda tudósítása, 1988. január 14. Elérhető: <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

it illeti, közülük az egyik legfontosabb a jugoszláv gazdasági szakemberek az Olasz Gyáriparosok Szövetségében (Confindustria) folytatott megbeszélése volt, amelynek során 100 milliárd lírás megállapodást írtak alá a két ország vállalatai közötti együttműködésről, technológiai fejlesztésekről, olasz cégek (Olivetti, Montedison, Agrofina, Iberna) jugoszláviai befektetéseiről, vegyes vállalatok létrehozásáról.²⁴⁴

Veneto tartomány, a Velencei Egyetem, valamint a Fondazione Giorgio Cini az olasz külügyminisztérium támogatásával 1988. február 3-án nagyszabású nemzetközi konferenciát rendezett az emberi jogokról és a vallásszabadságról. Ennek a konferenciának a jelentőségét mi sem bizonyította jobban, mint az, hogy a megbeszélésre mintegy harmincöt országból érkeztek résztvevők, egyedül a fokozatosan elszigetelődő Románia képviseltette magát csupán egyszerű megfigyelőként. A konferencia zárófelzólalását Andreotti tartotta. Először méltatta a kezdeményezést, elismervén, hogy változások ugyan történtek, de egyértelműen elmarasztalta a szocialista országokat az emberi jogok tiszteletben tartása terén.²⁴⁵

4.3 AZ UTOLSÓ POLITIKAI MEGBÍZATÁSOK

Az egész Európát érintő hatalmas politikai-társadalmi változások idején jelentős problémák orvoslása szükségeltetett. A nehéz helyzet rutinos és tapasztalt politikust kívánt. Így történhetett, hogy a veterán Andreotti kétszer is betöltötte – hatodik és hetedik alkalommal – a kormányfői posztot.

Neve kormányfőként valójában már az ötpárti koalíció, az úgynevezett pentapartito válsága idején felmerült. A kormánykoalíció 1989 májusában felbomlott, a lemondott miniszterelnök kormányalakítása nem járt sikerrel. A kormányválság idején a kommunisták már az intézményi rendszer válságáról és a szükséges reformok meghozataláról beszéltek, a DC azonban ragaszkodott a jól bevált recepthoz. Az OKP javaslata a választási törvény olyan irányban történő megváltoztatása volt, amely lehetővé tette volna, hogy az olaszok koalíciókra, ne pedig egyes pártokra szavazzanak. Forlani, a DC főtitkára hajthatatlan maradt. A pentapartito érdemi megújítását szorgalmazta, ismét De Mitát jelölte kormányfőnek, de jelezte, hogy más személyi javaslatot is támogatni tudnának.²⁴⁶ Cossiga államfő más személyi javaslatát tehát a DC is támogatta, újra Andreotti következett.

A nyolcvanas éveket tekintve első (valójában a hatodik) kormánya 1988. július 22-től a következő év április 12-ig irányította Olaszországot. Ezt követő kormányfősége, utolsó, hetedik miniszterelnöksége idején (1991. április 12. – 1992. április 24.) ad interim (ideiglenesen) felügyelte az akkor még nem privatizált, igen nagyhatalmú állami konserneket.²⁴⁷ Kései miniszterelnökségének idején nem kizárólag az európai változások, a végbemenő gyökeres átalakulások voltak hatással az olasz belpolitikára. Évtizedes titkokra is – ha nem is fény derült, de – hosszabb-rö-

²⁴⁴ Uo.

²⁴⁵ A Magyar Távirati Iroda tudósítása, 1988. február 3. Elérhető: <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

²⁴⁶ A Magyar Távirati Iroda tudósítása, 1989.május 23. Elérhető: <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

²⁴⁷ <http://giulioandreotti.org/it#anchor-3> (Utolsó letöltés: 2018. július 23.)

videbb ideig ráirányult a figyelem. 1990. november 16-án példának okáért Andreotti átadta az olasz parlament titkosszolgálatokat felügyelő bizottságának a Gladio szervezetének több száz főt tartalmazó listáját. Mi volt ez a furcsa szervezet, és mi indokolta a tevékenységét körülvevő titokzatosságot?

A Gladio (Operazione Gladio), a CIA által támogatott titkos katonai szervezet az 1950-es évektől kezdődően úgy Olaszországban, miként Nyugat-Európa más országaiban is készen állt arra, hogy a radikális politikai fordulatot, azaz a nyugatellenes baloldali, kommunista pártok kormányra kerülését bárhol, akár fegyveres úton is megakadályozza.²⁴⁸ Ahogyan később a P2 Páholy szabadkőműveseinek névsorával történik majd, a Gladio tagjainak neve is nyilvánosságra került. A teljes nyilvánossághoz természetesen politikai döntés is szükségeltetett, Andreotti ezt – a titkosszolgálatokkal történő egyeztetést követően – meg is hozta.

Andreotti az ügy lezárásaként kijelentette, hogy a Gladio dolgai „nem képeznek többé államtitkot”,²⁴⁹ mert a szervezet működését „felfüggesztették”,²⁵⁰ s hangsúlyozta, hogy a Gladio feladata kizárólag az volt, hogy külső ellenséges (vagyis szovjet – A. G.) megszállás esetén gerillatevékenységet, ellenállást fejtsen ki. Ellenben határozottan tagadta, hogy a Gladio a hetvenes évek olaszországi terrorcselekményeiben, az úgynevezett „feszültség stratégiájának” fenntartásában bármiféle szerepet játszott.²⁵¹ Az több évtizedes titoktartás hirtelen feloldása természetesen felkeltette a politikusok és elemzők érdeklődését. Cossiga köztársasági elnök meg is kérdezte Andreottit a váratlan lépés okairól, aki az előző nyilatkozatával egybecsengő választ adott: a berlini fal leomlása után – a biztonsági szabályok megtartása mellett – már semmi ok nincs arra, hogy a földalatti szervezet története ne váljon ismertté.²⁵² Giulio Andreotti ezekben a napokban a Gladióhoz kötődő államtitkok feloldásával kapcsolatban a parlamenti bizottság előtt megismételte azt a példát, amit korábban, miszerint bizonyos államtitkok elévülnek és idővel más megvilágításba kerülnek. A kormányfő mindezt egy magyar érdekeltségű történettel is kiegészítette: „Volt egy menekült magyar diplomata, akinek szökését titokban kellett akkor bonyolítani, míg ma, a bekövetkezett rendszerváltás után az ügy esetleg már nem számít kényesnek, sőt ellenőrizni lehet.”²⁵³ Andreotti nevet ugyan nem említett, de sajtó egyöntetűen tudni vélte – és nem tévedett –, hogy a kormányfő az egykori magyar nagykövet, Száll József 1971-es disszidálására utalt.²⁵⁴

A kereszténydemokraták utolsó kongresszusával kapcsolatban már utaltunk arra, hogy Andreotti rendelkezhetett a jövőmondás nehezen tanulható képességével is. Most csak megerősítjük. A Reuters hírügynökség 1991. július 16-án ugyanis arról tudósított, hogy Andreotti olasz miniszterelnök a G7-országok Londonban megrendezett csúcsértekezle-

²⁴⁸ Az ügy egyéb történeti, a kommunista pártot érintő vonatkozásairól lásd még Pankovits 2009, 181–212. (Utolsó letöltés: 2016. március 31.) Andreotti nyilatkozatáról pedig: Andreotti–Gladio 1. rész. Elérhető: <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2018. július 12.)

²⁴⁹ Uo.

²⁵⁰ Uo.

²⁵¹ Uo.

²⁵² Cossiga 2009, 158.

²⁵³ Andreotti nyilatkozatát közli Andreides 2018, 184.

²⁵⁴ Száll József 1962-től először követi, majd 1964-től nagyköveti rangban képviselte Olaszországban a Magyar Népköztársaság kormányát. Két cikluson átívelő külszolgálatának végén, 1970-ben hazahívták. A diplomata közel egyhónapos magyarországi tartózkodást követően – a korabeli terminológiával élve – disszidált, és politikai menedéjogot kért és kapott Olaszországban. A teljes életpályájáról lásd Andreides 2018.

tén kijelentette: a Nyugatnak gyorsan kell cselekednie, ha el akarja kerülni, hogy a Kelet-Európából és a Földközi-tenger térségéből érkező bevándorlók miatt ellenőrizhetetlen nyomás érje a határokat. Andreotti itt nyilvánvalóan arra a hatalmas migrációs áradatra utalt, amely Olaszországot ebben az időben érte Albánia irányából. Az olasz kormányfő kijelentette: 1980 és 2005 között a Földközi-tenger térségében lévő európai országok lakossága előreláthatóan 185 millióról 270 millió före emelkedik majd, s ehhez hasonló növekedés várható az észak-afrikai, illetőleg a közel-keleti térségben is. Andreotti szerint vagy megsegítik ezeket az államokat, vagy a gazdagabb országoknak egyre növekvő migrációs hullámot kell majd feltartóztatniuk. Egyik lehetséges megoldásként a nyugati beruházások növelését sürgette a térségben.²⁵⁵

Az immáron örökös szenátor Giulio Andreotti pártja az 1992. április 5–6-án megtartott parlamenti választáson súlyos vereséget szenvedett. Ennek az egyik legnagyobb oka az volt, hogy még ugyanezen év februárjában a „Tiszta Kezek”²⁵⁶ ügyészei hatalmas sajtótámogatást maguk mögött tudva „erodálták” a kormányzó politikai erők támogatottságát. „Kisebbfajta földrengés”²⁵⁷ volt ez, azonban a rezgések együtt hozzájárultak a kormány bukásához. A képviselőházi eredményeket tekintve Andreotti pártja 4,6 százalékos veszteség mellett 29,7 százalékos eredménnyel végzett. Előretörték azok a pártok, amelyek a kilencvenes évek második felétől a hagyományos politikai rendszert és a háborút követően az országot kormányzó párokat – így a DC is – támadva egyre nagyobb népszerűségekre tettek szert a választók között. Az Északi Liga (Lega Nord) példának okáért 8,7 százalékos, igen jó választási eredményt könyvelhetett el magának. A DC vesztesége délen sokkal kevesebb volt, mint az ország más területein. Nápolyban a párt eredménye 0,4 százalékos emelkedést mutatott, de a szicíliai Palermóban sem veszített többet, mint 0,1 százalékot és Bariban is csak 0,5 százalékkal gyengült 1987-hez képest. Merőben más volt a helyzet északon. Torinóban például 6 százalékkal, Genovában 6,6 százalékkal, Milánóban 8,1 (!) százalékkal, de Velencében is 7,7 százalékkal csökkent a legnagyobb olasz párt támogatottsága – döntően az Északi Liga javára.²⁵⁸

Az alkotmányos formáknak és a szokásoknak megfelelően Andreotti ezt követően benyújtotta saját és kormányának lemondását. A DC ettől kezdve már egyre kevésbé volt hatalmi tényező. Andreotti félelme beigazolódott: „átléptek rajtuk”. Az általános politikai válságot csak növelte, hogy Francesco Cossiga elnök néhány nappal a választásokat követően lemondott hivataláról. Az ügyvezető kormányzás és a betöltetlen államfői pozíció melletti pánikot a szocialista Craxi látszólag nyugodtan kommentálta: „rengeteg időnk van a döntésre. Tizenöt nap, egy egész élet.”²⁵⁹ Ezen a választáson idővel az úgynevezett intézményi megoldás került mindinkább előtérbe, vagyis az a megoldás, hogy a képviselőház vagy a szenátus elnöke kerüljön a köztársasági elnöki pozícióba. Andreotti hívei szerint a felvázolt intézményi megoldás része, ha a miniszterelnököt választják meg államfőnek. Ám a párton, vagyis a DC-n belül a balszárny azt szorgalmazta, hogy a képviselők lelkiismeretük szerint, szabadon döntsenek ebben a fontos kérdésben.²⁶⁰ Végül esélyesként indult, de alaulmaradt a köztársasági elnöki választáson. Ennek egyik oka – ezt a következő fejezetben látni is fogjuk –, hogy személyét az országban zajló események szinte teljes mértékben diszkreditálták.

²⁵⁵ A Magyar Távirati Iroda tudósítása, 1991. július 16. (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

²⁵⁶ „Mani pulite”, vagyis tiszta kezek.

²⁵⁷ Lepre 2004, 337.

²⁵⁸ Uo.

²⁵⁹ A Magyar Távirati Iroda tudósítása, 1992. április 30. Elérhető: <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

²⁶⁰ Lásd a Magyar Távirati Iroda tudósítását, 1992. május 23. Elérhető: <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

Pedig sokáig valóban számolni kellett vele. Annál is inkább, mert Arnaldo Forlani, akit a vereséggel végződő választások után megerősítettek pártelnöki pozíciójában, nem vállalta el a jelölést. Esélyesnek látszott Giovanni Spadolini, a szenátus republikánus párti elnöke. Az ő esetében egy sikeres szereplés lehetőségét az is növelte, hogy nem kötődött az előző kormánykölációkhoz, nevét nem lehetett botrányokhoz kötni. Az idő előrehaladtával úgy tűnt, hogy a kereszténydemokratáknak nincs is igazi jelöltje. Lassan vált nyilvánvalóvá, hogy ekkor még Andreotti irányított, hogy ő mozgatja a szálakat. Ami az egyik jelölt személyét illeti, ő lett a befutó. Ám nem ő nevetett a végén.

1993 nyara végzetesnek bizonyult a kereszténydemokraták számára. Az északi tartományokban és a nagyobb városokban megtartott regionális választások során, amelyek mindenekelőtt a Lega további erősödését jelentették, a DC végletesen meggyengült. Veneto tartományban a párt kimondta az önfeloszlatást, és egy „régí-új” formáció, a Néppárt megalakulását. Valamivel több mint két héttel a venetói szekció lépését követően a központi pártvezetés is döntött, amikor kinyilvánította, hogy a néppárti politizáláshoz visszatérve megszületett „az olasz katolikusok új politikai formációja”.²⁶¹

1992-ben esélyes jelöltként alulmaradt a köztársaságielnök-választáson. Andreottit az országban zajló események – amelyekre az elkövetkezőkben részletesen is kitérünk – teljes mértékben diszkreditálták. A DC 1993-as megszűnését követően, ahogyan egyik életrajza fogalmazott, „az Olasz Néppárt parlamenti frakciójához csatlakozott, de nem állt a kereszténydemokrata diaszpóra mellé”.²⁶²

Az idős politikus felkérések ellenére sem vállalt többé – az esetek többségében – érdemi tisztséget. 1991-től három éven át az olasz parlament intézményi reformokért felelős bizottságának, 1992-től 1994-ig az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének és a Nyugat-Európai Unió tagjaként dolgozott. Két évvel később, 1996 őszétől öt éven keresztül az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet közgyűlése olasz delegációnak volt a tagja.²⁶³

A 2000-es évek elején Olaszországot is elérte a Mitrohin-archívum okozta botrány. Vaszilij Mitrohin, a volt KGB tisztje és a szervezet egyik irattárosa 1992-ben állt át, és menedéjket kért az Egyesült Királyságba. Ami még fontosabb: Mitrohin magával vitte azokat a jegyzeteket, dokumentumok másolatait, amelyekről több évtizedes irattárosi munkája idején precíz másolatokat készített. A dokumentumok 1999-ben jelentek meg előbb angolul, majd számos más nyelven (Olaszországban a milánói Rizzoli kiadó adta ki 1999 októberében) publikálták, és nagy nyilvánosságot kaptak. Kiderült többek között, hogy a KGB-nek, illetve a szovjet ügynököknek titkos fegyverraktára volt Rómában, és hogy számos olasz állampolgár hálózati személyként vagy „társadalmi kapcsolatként” működött együtt a szovjet állambiztonsággal. De a Mitrohin-archívum a Vörös Brigádok tevékenységéről, valamint a Moro-üggyel kapcsolatban is értékes információkkal szolgált.²⁶⁴ Andreotti 2002-től négy éven keresztül, minden bizonnyal jobb meggyőződése ellenére,²⁶⁵ de tagja volt az ügy olasz vonatkozásait vizsgáló parlamenti bizottságnak. 2006-ban a középszerű jelöltjeként indult a szenátusi elnöki posztért, de végül alulmaradt a baloldali katolikus szakszervezeti vezető, Franco Marinival szemben.²⁶⁶

²⁶¹ Lepre 2004, 352.

²⁶² <http://www.giulioandreotti.org/it/biografia/senatore-a-vita> (Utolsó letöltés: 2018. április 4.)

²⁶³ Uo.

²⁶⁴ Lásd: Andrew–Mitrohin 2000, illetve <http://www.repubblica.it/online/fatti/kgb/kgb/kgb.html> (Utolsó letöltés: 2018. április 4.)

²⁶⁵ Nagyon sokan gondolták úgy, hogy a Mitrohin-ügy igazából nem akkora prioritás, mint ahogyan ez a megjelent könyv sikeréből levezethető, és sokan voltak olyanok, akik az ügy komolyságát is megkérdőjelezték.

²⁶⁶ <http://www.giulioandreotti.org/it/biografia/senatore-a-vita> (Utolsó letöltés: 2018. április 4.) Franco Marini egyébiránt két esztendeig, 2006 és 2008 között volt a köztársaság szenátusának elnöke.

5. FEJEZET

GIULIO ANDREOTTI POLITIKÁJA AZ ÓLOMÉVEK IDEJÉN

Nincsenek balközép, jobbközép vagy a középze jellemző megoldások.

*Vannak érvényes megoldások, és kész.*²⁶⁷

Giulio Andreotti

1969. december 12-én bomba robbant egy milánói mezőgazdasági pénzügyintézet, a Banca Nazionale dell'Agricoltura épületében (piazzza Fontana). A terrortámadás következtében tizenhatan életüket veszítették, és több mint nyolcvan megsebesültek. A bomba hatalmas pánikot okozott az olasz belpolitikában.²⁶⁸ A közvélemény és a baloldali politikusok veszedelmes időszak eljövételét vizionálták – igazuk lett –, és rég elfeledett események visszatérésétől tartottak.²⁶⁹

Aznap több merénylet is történt. Szintén Milánóban (piazzza della Scala) lépett működésbe egy kisebb pokolgép, majd Rómában is robbant három: az első kettő 16 óra 55 perckor és 17 óra 30 perckor a Banca Nazionale del Lavoro (via San Basilio) épületében, valamint a Piazza Venezián, a harmadik később a Haza Oltára impozáns emlékművében.²⁷⁰ A megszaporodó robbantások nehéz időszak hírnökei voltak. A terror – amely ugyan maga nem volt teljesen ismeretlen – a mindennapok részévé vált.²⁷¹

1970-ben, hét hónappal a Milánóban elkövetett merényletet követően Giuseppe Saragat köztársasági elnök kormányalakítási megbízást adott az – immáron több évtizedes politikai tapasztalattal és rutinnal bíró – ötvenesztendősi Giulio Andreottinak. A párttárs, Mariano Rumor harmadik kormányának bukásakor esett Andreottira az államfő választása. A feladat súlya nem nyomasztotta: „Arra gondolni, hogy azt a hivatalt viselem, amely De

²⁶⁷ <http://giulioandreotti.org/it> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 24.)

²⁶⁸ Violante 1997, 518.

²⁶⁹ A szocialista Pietro Nenni rögtön az 1921-es bombatámadásokra asszociált, ezek közül egyet-kettőt szintén Milánóban követtek el, és amelyek szimbolikusan ugyan, de hozzájárultak a fasiszmus hatalomra kerüléséhez. Lepre 2004, 245, illetőleg Andreides 2019², 83.

²⁷⁰ http://www.memoria.san.beniculturali.it/web/memoria/approfondimenti/scheda-approfondimenti?p_p_id=56_INSTANCE_J1sq&articleId=13602&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&groupId=11601&viewMode=normal (Utolsó letöltés: 2018. május 13.)

²⁷¹ Történeti szempontból talán a két jellegzetes példa I. Umberto király meggyilkolása 1900. július 29-én, illetve Matteo Matteoti baloldali képviselő elrablása és meggyilkolása 1924-ben. Ami pedig a hetvenes évek idejét illeti, az „ólomévek” időszakának jobboldali, illetve baloldali terrorizmusa két alapvető különbséget mutat. Az újfasiszta-szélsőjobboldali ideológiai csoportok erőszakos akciói a „minél nagyobb, annál jobb” stratégiáját követték, míg a szélsőbaloldali csoportosulások általában egyes személyek (az állam képviselői) ellen intéztek támadásokat. Andreides 2019², 84.

Gasperinek is volt, inkább tűnt abszurdnak, mint fennhéjásznak.”²⁷² Andreotti első kormányalakítási vállalkozása kudarcba fulladt. A kijelölt miniszterelnök egy középbal többségű kormány megalakításán fáradozott, de a közigazgatási rendszer reformjára, az országszerte akuttá váló lakásproblémára, valamint a szintén egyre súlyosabbá váló közbiztonsági helyzetre koncentráló program a szociáldemokraták ellenállásán még azelőtt megbukott, hogy az a parlament elé került volna. A szociáldemokraták a baloldali városi tanácsok szocialistáinak eltávolítását szerették volna elérni, ehhez azonban nem volt meg a megfelelő támogatottság. Elgondolásait nem tudta kormányzati formába önteni, a megbízatást visszaadta. A szintén a DC-ben politizáló Emilio Colombo sikeresebb volt, kormánya 1972-ig hivatalban maradt.²⁷³

„Ólomévek” ezzel a kifejezéssel illetik a hatvanas évek végétől a nyolcvanas évek elejéig tartó, bal- és jobboldali terrorista akcióktól zaklatott időszakot. A megnevezés is világosan mutatja, hogy fegyverropogástól, robbanásoktól hangos, merényletektől nyugtalan időszak köszöntött Olaszországra. Mert a milánói piazza Fontana bankjának levegőbe röpitését követően korántsem csitult az erőszak az országban, sőt gyilkos merényletek követték egymást: 1974. május 28-án Bresciában robbant bomba, a piazza della Loggiára meghirdetett, az újfasiszta terror ellen szervezett tüntetésen. Valamivel később újabb halálos áldozatokkal járó erőszakos esemény történt: augusztus 4-én fölrobbantották a Róma és München között közlekedő Italicus gyorsvonatot. Majd szinte napra pontosan hat év múlva, 1980. augusztus 2-án következett az „ólomévek” időszakának egyik legsúlyosabb, legtöbb áldozattal járó merénylete. A bolognai vasúti főpályaudvar épülete előtt a délelőtti csúcsforgalom idején működésbe lépett nagy erejű pokolgépnek 85 halálos áldozata volt, a sebesültek száma elérte a kétszázat. A közvélemény számára úgy tűnt, hogy a cselekmények elkövetőit és felbujtóit azért nem lehet teljes egészében felkutatni, a megbízókat megtalálni, mert „nagyon erős fedezékük volt az állami szerveken, kiváltképpen a titkosszolgálatokon belül.”²⁷⁴ Ráadásul az eddig elmondottakon kívül, az 1980-as évek elején kitört második²⁷⁵ maffiaháború is növelte Róma nehézségeit. A nyolcvanas évekre ugyanis a szicíliai maffián belül az egyre erősödő és egyre nagyobb hatalommal bíró corleonei-klán („i corleonesi”) kegyetlenül leszámolt a riválisaival. A „mattanza”²⁷⁶ során a corleonei-klán ellentmondást nem tűrő módon likvidálta az ellenfeleket és lett a Cosa Nostra egyedüli és megkérdőjelezhetetlen ura. Az olasz közvélemény újabb, minden eddiginél veszélyesebb bűnözőkkel (Salvatore Riina, Bernardo Provenzano) kezdett ismerkedni.

²⁷² Malgeri 2010, 145.

²⁷³ Uo. 146.

²⁷⁴ Lepre 2004, 249, illetőleg Andreides 2019³, 84.

²⁷⁵ Az első vérengzés (maffiaháború) időszaka a hatvanas évek elejére tehető. Az évtized elején viszonylag rövid küzdelemben csapott össze a „rég”i tradicionális és az új, az addigi „hagyományokat” már nem tisztelő „új” maffia. Generációs küzdelem volt ez, amely mögött természetesen hatalmas pénzüsszegek és komoly hatalom forgott kockán.

²⁷⁶ A „mattanza” a tonhalhalászat egy különlegesen kegyetlen változata, melynek során a halászok a tonhalakat egyre kisebb helyre terelik a hálókkaival, majd kegyetlenül, nagyon véres módon végeznek velük.

Majd pedig következett az 1981-ben kipattant – magyar vonatkozással is bíró – P(ropaganda) 2-botrány²⁷⁷ is, amely szintén súlyosan érintette az ólomévek küzdelmeiben megfáradt olasz társadalmat. Kiemelendő, hogy a korszakkal kapcsolatban ismert a „feszültség stratégiája” politikai teória. Eszerint a társadalom destabilizálása egy kellőképpen átgondolt folyamat – Andreotti és a feszültség stratégiájának vélelmezhető kapcsolatára a fejezet végén egy idézet erejéig még visszatérünk –, amelynek segítségével meg lehet akadályozni a második világháború végétől fönálló politikai struktúra megbomlását, az Olasz Kommunista Párt kormányra kerülését.²⁷⁸

A politikai-gazdasági viszonyok változatlansága miatt az olasz társadalom a fáradtság jeleit kezdte mutatni. A mozdulatlanság megszüntetésére sokan egy egyszer már bevált, régi-új politikának az alkalmazását javasolták. A második világháborút követően meghatározó kereszténydemokraták és az egyre erősebb és népszerűbb kommunisták összefogására ugyanis a második világháborút követően már volt példa. A hetvenes évek közepén, a megváltozott nemzetközi és hazai viszonyok mellett a politikai elit egyáltalán nem volt felkészülve az ismét előke-rülő javaslatra. Az egyszer már működő politikához való semleges hozzáállás nem létezett, ahhoz érzelemmentesen nem lehetett viszonyulni. Voltak, akiknek elnyerte a tetszését, és voltak olyanok, akik csapdát feltételeztek, és határozottan elutasították azt.²⁷⁹

A közbiztonság az új évtized elején megromlott. Megerősödtek a különböző újfasiszta parlamenten kívüli csoportok. Már 1969-ben 145 robbantásos merénylet történt az országban, amelyből 96 biztosan az úgynevezett „fekete terrorizmus” („terrorismo nero”) számlájára volt írható.²⁸⁰ De az olaszok biztonságérzetét nem kizárólag a terror okozta nyugtalanság csökkentette. 1970. december 7-ről 8-ra virradó éjjel ugyanis államcsínykíséret zajlott Rómában.²⁸¹

A szélsőjobb oldali eszmékkel szimpatizáló Junio Valerio Borghese herceg, egykori világháborús tengerész pa-rancsnok²⁸² irányítása alatt álló összeesküvőknek a tervek szerint meg kellett volna szállniuk a főváros stratégiaiailag fontos pontjait, majd elhangzott volna Borghese proklamációja. Tudjuk, hogy nem így történt. Az összeesküvőket a rendőrség letartóztatta.

A puccs gondolatát számos szélsőjobb oldali csoport támogatta. A demokratikus keretek között, a parlament-ben politizáló Olasz Szociális Mozgalom (Movimento Sociale Italiano / MSI) és vezetőjének, Giorgio Almiranténak viszonya a Borghese-tervvel kapcsolatban minden volt, csak nem egyértelmű. Andreotti egyenesen úgy gondolta

²⁷⁷ Korántsem a szabadkőműves páholy kavart indulatokat, hiszen annak létéről tudomással voltak. A belpolitikai feszültség inkább annak volt betudható, hogy e páholy elsősorban antikommunista funkciójú, pártok és bürokrácia feletti informális összekötő szervezetként, egyfajta párhuzamos valóságként működött. Tagjai magas rangú politikusok, vezető újságírók, bankárok, diplomaták voltak. Sokan nem értették, de a tagok között volt Száll József egykori magas rangú diplomata, Magyarország 1962–1970 közötti római nagykövete. Száll Józsefet 1970 nyarán hazarendelték. A magas rangú diplomata egyhónapos magyarországi tartózkodást követően 1970 októberében disszidált. és poli-tikai menedékjogot kért Olaszországban. A történetről lásd Andreides 2019.

²⁷⁸ Andreides 2019², 84.

²⁷⁹ Uo.

²⁸⁰ Uő. 85.

²⁸¹ Lepre 2004, 245, illetőleg Andreides 2019², 85.

²⁸² Andreides 2019², 85.

a pártról és Almirantéről, hogy „nem lehetetlen, hogy a rendőrséget Almirante értesítette. Az MSI távol tartotta magát ettől a bonyodalomtól, képviselői jól elvoltak a demokratikus rendszerben.”²⁸³ Andreotti egyébiránt visszautasított minden olyan feltételezést, miszerint ő állott minden politikai összeesküvés mögött. Oriana Fallaci 1974-ben riportot készített Andreottival (*Intervista con la Storia*, 1974) amelyben Fallaci feltette a római politikusnak a sokakat foglalkoztató kérdést: „Tudja, milyen hangok terjednek? Hogy ha Olaszországban bekövetkezne egy puccs, az első, aki tudna róla, Ön lenne.” Andreotti a tőle megszokott kissé cinikus, de nyugodt tónusban így felelt: „Én azt hiszem, hogy nem. Azt gondolom az első letartóztatottak között lennék.”²⁸⁴

1970. július 22-én szélsőjobboldali terroristák robbantottak pokolgépet a calabriai Gioia Tauro település közelében²⁸⁵, majd 1972. május 31-én a Gorizia megyei Peteano di Sagrado településen.²⁸⁶ A terrorcselekmények halálos áldozatokat és sebesülteket követeltek. Hozzáteesszük azt is, hogy a calabriai vonat fölrobbantása egyenes következménye volt azoknak a már háborús zavargásoknak, amelyek 1970 nyarán törtek ki Reggio városában és a település közvetlen környékén. A tartományi rendezések, a számtalan anyagi befektetéssel, infrastrukturális fejlesztéssel, valamint erkölcsi elismeréssel járó tartományi székhely címének kérdésében kipattant vita (Catanzaro²⁸⁷ vagy a tradicionális központ Reggio Calabria) komoly összetűzéseket és tiltakozásokat okozott. A tartományi székhely-probléma összetett módon jelentkezett, azzal mindenkinek foglalkoznia kellett. Egyetlen politikai párt sem tudta figyelmen kívül hagyni a kérdést, hiszen fejlesztési pénzekről, a politikai elit rivalizálásáról, a központi állam gyengeségéről volt szó. Az utcai megmozdulásokon párhovatartozás nélkül mindenki képviseltette magát. A baloldali pártok csak azután kezdtek kevesebb vehemenciával e kérdéssel foglalkozni, amikor az utcán és a tereken egyre esősödött a szélsőjobb hangja, ekkor az OKP mintegy kivonult a tüntetéssorozatból.

1972. február 5-én Giulio Andreotti újabb kormányalakítási megbízást kapott Giovanni Leone köztársasági elnöktől. Haladéktalan egyeztetések kezdődtek a koalíciós partnerekkel. Andreotti megbízatása tulajdonképpen egy egyszínű kormány alakítására szólt, végül azonban a kabinet munkájában a liberálisok és a szociáldemokraták is részt vettek, miközben a republikánusok kívülről támogatták az Andreotti-kabinetet.²⁸⁸ Kormányának parlamenti bemutatkozásakor, ha akart, sem tudott volna nem foglalkozni az egyre romló közbiztonsággal. Andreotti február 24-én jelent meg a szenátusban és a képviselőházban, hogy bizalmat nyerjen: megkapta.²⁸⁹

Közbevetőleg kell megjegyeznünk, hogy a kereszténydemokrata politikus mindeközben új politikai ellenfelet kapott, hiszen néhány nappal később, 1972. március 13-án új, karizmatikus vezető, Enrico Berlinguer került az Olasz Kommunista Párt élére. Érdekességképpen említjük, hogy a szárd származású Berlinguer unokatestvére, Francesco

²⁸³ Andreottit idézi Vespa 2005, 170. Vö Andreides 2019², 85.

²⁸⁴ <http://www.oriانا-fallaci.com/andreotti/intervista.html> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 20.), illetőleg *Corriere della Sera* 8 maggio 2013. 18.

²⁸⁵ http://www.memoria.san.beniculturali.it/web/memoria/approfondimenti/scheda-approfondimenti?p_p_id=56_INSTANCE_J1sq&articleId=13610&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&groupId=11601&viewMode=normal (Utolsó letöltés: 2018. május 24.)

²⁸⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=ckjDyh4oVA> (Utolsó letöltés: 2018. május 13.)

²⁸⁷ Calabria tartomány székhelye Catanzaro maradt és ma is az.

²⁸⁸ Cesaro 1978, 47.

²⁸⁹ Malgeri 2010, 149.

Cossiga szintén politikus lett, azonban a „másik oldalon”. A kereszténydemokrata Cossiga volt a Moro-válság belügyminisztere (lemondott), majd 1985 és 1992 között az Olasz Köztársaság nyolcadik elnöke.

Az első (egyszínű kereszténydemokrata) Andreotti-kormány megalakulásával a szocialisták közel tizenöt év után kiszorultak a kormányzásból. Moro úgy ítélte meg, hogy ez „nem hasznos, sőt perspektivikusan veszélyes megoldás az olasz demokrácia számára”,²⁹⁰ és nem helyeselte, hogy Andreotti kormányfői megbízatást vállalt. A kormányban először kapott helyett miniszteri szinten az ifjúság képviselője, rövid ideig, de foglalkoztak a fiatalok problémáival. Arra a miniszterelnöki bejelentésre, miszerint rövid időn belül jelentős erőfeszítéseket tesznek majd az ország belbiztonságának javítására, szükség is volt, mert 1972. május 17-én ismét gyilkosság történt. Milánóban meggyilkolták Luigi Calabresi rendőrfelügyelőt, aki *Giangiaco Feltrinelli* halála ügyében folytatott nyomozást.²⁹¹ A miniszterelnökre mindeközben nagy jelentőségű hivatalos találkozók sora várt. Július 27-én Georges Pompidou francia köztársasági elnökkel találkozott Pisában, majd ősszel, október 24–29. között hivatalos látogatást tett a Szovjetunióban.²⁹²

De ki is volt Giangiacomo „Giangi” Feltrinelli, a hatvanas évek szélsőbaloldali olasz politikájának titokzatos képviselője? A milliárdos könyvkiadót – a Giangiacomo Feltrinelli *Editore* ma is az egyik legnagyobb könyvkiadó Olaszországban – a kommunista mozgalomban „Osvaldo” néven ismerték. Feltrinelli a nemzetközi kommunista mozgalomban a marxista tradíció és az új, fegyveres forradalmi baloldali irányzatok között tapasztalható törés miatt egyre inkább azon a véleményen volt, hogy a fegyveres harc, a „revolúció” Olaszországban immáron elkerülhetetlen. Feltrinelli 1926-ban született, azt mondták róla, hogy túl fiatal volt ahhoz, hogy tevőlegesen részt vegyen a második világháború végén a fegyveres antifasiszta ellenállásban, és túl öreg, hogy forradalmár legyen. A fegyveres harc mítosza azonban nagy hatással volt rá. A hatvanas évek végétől formálódott véleménye, miszerint egy jobboldali államcsíny már csak idő kérdése, és egykori partizánok és fiatal forradalmárok toborzásával hozzálátott a világháborút követően szélnek eresztett fegyveres csoportok újjászervezésének.²⁹³ Kiváló kapcsolatokat ápolt az Olasz Kommunista Párttal, ám később sokakkal együtt ő is csalódott az OKP – megítélése szerint – nem eléggé radikális politikájában. Feltrinelli a továbbiakban a szélsőségesek felé fordulva politizált.²⁹⁴

A különöc milliárdos 1972. március 14-én tisztázatlan körülmények között halt meg, miközben saját kezűleg szeretett volna összeszerelni egy időzítő szerkezetet egy pokolgéppel végrehajtandó akcióhoz.²⁹⁵ A furcsa baleset helyett már a kortársak közül is nagyon sokan – nem minden alap nélkül – inkább politikai gyilkosságra gondoltak.²⁹⁶ Több mint négy évtized a halálát követően a mai napig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni, ki vagy mi

²⁹⁰ Uo. 152.

²⁹¹ Malgeri 2010, 152–153, illetőleg Andreides 2019², 86.

²⁹² Malgeri 2010, 154.

²⁹³ Bővebben Andreides 2019², 86.

²⁹⁴ Uo.

²⁹⁵ Uo.

²⁹⁶ Halálának körülményeiről, annak megítéléséről lásd özvegye határozott véleményét: politikai gyilkosság volt. In <http://www.rainews.it/dl/rainews/articoli/Inge-Feltrinelli-in-intervista-morte-mio-marito-fu-un-omicidio-politico-lui-sapeva-di-Gladio-bb10341e-7498-4139-b55e-723195612e34.html> (Utolsó letöltés: 2018. május 16.)

okozta a múlt század egyik legnagyobb olasz könyvkiadójának halálát. Véletlen baleset vagy esetleg gyilkosság áldozata lett-e Giangiacomo Feltrinelli? Már a haláleset körülményei is furcsának tűntek: a holttest mellett Vincenzo Maggioni névre kiállított dokumentumok heverték, az elhunyt személyazonosságát hitelt érdemlően csak a felesége, Inge Schöntal-Feltrinelli azonosította.²⁹⁷ A hivatalos magyarázat szerint Feltrinelli két társával és nagy értékű készpénzzel, háromszáz millió lírával érkezett a helyszínre, amelyet az *Il Manifesto* című, Valentino Parlato alapította szélsőbaloldali napilap számára kellett volna átadni, ezt az összeget azonban sohasem találták meg. Feltrinelli barátai, köztük az egykori partizán Giambattista Lazagna úgy tudták, Feltrinelli tartott tőle és hangoztatta, hogy az izraeli titkosszolgálat, a Moszad fogja őt meggyilkolni. Mások szerint halála a CIA és az olasz szolgálatok együttműködésének volt az egyértelmű eredménye.²⁹⁸

Az 1973-as év első időszakának egyik legnagyobb hatású belpolitikai eseménye a fémipari munkások sztrájkja volt Rómában, de a kormány és Andreotti helyzetét nem a külső, inkább a belső, párton belüli problémák és nézeteltérések tették igazán lehetetlenné. Ám még mielőtt ezeknek a problémáknak a részletes ismertetésére kitérnénk, idézzük föl azt a külpolitikai eseményt, amely érzékelhetően befolyásolta az olasz belpolitikát. A szóban forgó politikai esemény Dél-Amerikában, Chilében történt.

Enrico Berlinguer véleménye megegyezett Feltrinelli gondolataival a szélsőjobb megerősödése és egy jobboldali fordulat miatti nyugtalanság tekintetében. Berlinguer esetében mindehhez társult még az a riadalom, amelyet az Augusto Pinochet államcsínyét, majd a Salvador Allende baloldali elnök hatalmát megdőntő puccs utáni tisztogatásokat követően tisztán lehetett érezni az olasz politika baloldalán. Berlinguer tartott egy dél-amerikai típusú fordulattól, amelynek előkészítése és irányítása mögött az Egyesült Államokat sejtette. Attól félve, hogy Olaszországban is bekövetkezhet egy jobboldali, autoriter fordulat, Berlinguer az OKP politikai-kulturális lapjában, a *La Rinascita*-ban három jelentős cikkben hívta fel a figyelmet a szerinte az országra leselkedő veszélyre. Három írása közül az utolsó különösen fontos gondolatokat fogalmazott meg, hiszen kiállt a katolikusok és kommunisták közötti „új és nagy történelmi megegyezés (nuovo e grande compromesso storico)”²⁹⁹ mellett, szorgalmazta az olasz nemzet politikai erőinek megegyezését.³⁰⁰ Berlinguer lényegében minden egyeztetés, politikai előkészítés nélkül tette közzé javaslatát, ezzel nemcsak és kizárólag a politikai oldal másik oldalán találhatók lepté meg, hanem komoly fejtörést okozott saját párttársai (Luigi Longo) és a kommunista eszmékkel szimpatizálók körében is.³⁰¹

Ami mindeközben az Andreotti-kormány „belső ellenzékét” illeti, a helyzet a következőképpen alakult. A DC tanácsának (Consiglio Nazionale) 1973. február 8-án Rómában megnyílt kongresszusán Fanfani a szocialistákkal folytatandó párbeszéd „újratervezéséért” szállt síkra. A szocialisták régóta működtek közre az ország irányításában, ám egy ideje a kormányon kívül politizáltak. Moro is a baloldallal történő erőteljesebb együttműködés mellett érvelt, ugyanakkor legalább elismerte az Andreotti-kabinet jó szándékát. A DC balszárnyának egyik vezetője, Carlo Donat

²⁹⁷ <http://pochestorie.corriere.it/2018/03/14/la-misteriosa-morte-di-giangiacomo-feltrinelli-editore-borghese-innamorato-della-revolucion/>
(Utolsó letöltés: 2018. szeptember 28.)

²⁹⁸ Uo.

²⁹⁹ Berlinguer 1985, 75. Vö. Andreides 2019², 87.

³⁰⁰ Uo.

³⁰¹ Andreides 2019², 87.

Cattin – fia, Marco a „Prima Linea” szélsőbaloldali terrorszervezet aktivistája volt – sem kímélte a kormányfőt,³⁰² aki körül egyre jobban ritkulni kezdett a levegő. 1973 júniusában már a DC kongresszusán (Congresso Nazionale) is a „középbal” („centro-sinistra organico”) hívei kerültek fölénybe. A hónap elején Andreotti pártbéli örök riválisa, Amintore Fanfani szenátusi elnök dolgozószobájában azután döntés született (accordi di Palazzo Giustiniani): Fanfani a szenátusi elnöki posztot pártfőtitkárira cserélte, Moro a képviselőház elnöke lett. Nyilvánvalóvá vált, hogy a szocialistákkal történő újabb szoros együttműködés a centristák, így Andreotti bukását jelentette. A DC kongresszusa jóváhagyta a megegyezést. A párton belül senki sem kockáztatott egy nagyobb szakadást, július 12-én Andreotti összehívta kormánya tagjait, tájékoztatta őket a kialakult helyzetről, majd beadta lemondását.³⁰³

5.1 A TÖRTÉNELMI KOMPROMISSZUM MINT MEGOLDÁS?

A társadalmi-politikai fásultság problémájára sokak egyetlen orvosságot láttak: a kereszténydemokraták és a kommunisták koordinált együttműködését. A történelmi kompromisszum (compromesso storico) támogatást élvezett ugyan a kereszténydemokrata baloldalon, de egyáltalán nem aratott tetszést a párt – többek között Giulio Andreotti nevével fémjelzett – jobboldalán. Aldo Moro ezzel szemben úgy vélte, hogy a problémák súlyosak, az idő tehát éppen megérett arra, hogy megszűnjenek az OKP-t övező előítéletek.³⁰⁴

Ne feledjük, az OKP egészen 1947-ig kormányon volt, a hetvenes évekre pedig hihetetlenül növekvő népszerűséget könyvelhetett el magának. Andreotti közelről szemlélte az időszakot, a DC több vezető politikusával együtt ő is aggodalommal tekintett az OKP és karizmatikus vezetőjének erősödésére. A nehézségeket csak fokozta, hogy a DC egyre lassabban mozgott, nehezkesebben és „konzervatív” értetlenséggel reagált a társadalom igényeire. Az olasz választó pártszimpátiától függetlenül érezhette úgy, hogy a DC akkori állapotával összevetve az OKP egyértelműen a fejlődés, a haladás, a modernitás pártja. Ennek az összevetésnek volt szimbolikusnak is mondható pillanata a polgári válás lehetőségének hatályon kívül helyezése érdekében megtartott referendum (referendum abrogativo) 1974-ben.

1970. december 1-én ugyanis a parlament elfogadta a 898. számú, közismertebb nevén a Fortuna–Baslini-törvényt.³⁰⁵ A szocialista Loris Fortuna és a liberális Antonio Baslini képviselők által jegyzett törvény nem kevesebbről szólt, mint arról a történelmi tettről, amikor az olasz jogrendbe is bevezették a válás intézményét, vagyis Olaszországban is törvényesítették a házasság felbontását. A parlamentben nagy csata folyt: a törvényt támogatták a szocialisták, a kommunisták, a radikálisok, a liberálisok, az ellenzék között találhattuk a különböző monarchista formációkat, a dél-tiroli nemzetiségi pártot, az Olasz Nemzeti Szövetséget és természetesen a kereszténydemokratákat.³⁰⁶

³⁰² Malgeri 2010, 155.

³⁰³ Uo. 159. Vö. Cesaro 1978, 47.

³⁰⁴ Andreides 2019², 87.

³⁰⁵ Volantino di propaganda per le raccolte delle firme, 1971. Elérhető: <http://old.sturzo.it/files/percorsiarchivio/divorzio/16.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 20.)

³⁰⁶ Grassi–Santoro 2013, 35.

A népszavazási küzdelem hatalmas erőket mozgósított, a törvény ellenzői – köztük a DC és természetesen Andreotti is – az olasz családok egységének védelméről és arról beszéltek, hogy a válást pártolók ezt az eredményt csak a pornográfiával, az antiklerikalizmussal és a családok bomlasztásával tudták elérni. A törvény eltörlését ellenzők között olyan meghatározó művészek szerepeltek többek között, mint Dacia Maraini, Alberto Moravia, Ennio Morricone, Vasco Pratolini, Gianni Toti, Armando Trovajoli.³⁰⁷ Az 1974-es referendum tétje ennek a törvénynek az elvetése vagy megtartása volt. Az 1974. május 12-én megszületett eredmény a kereszténydemokraták és személy szerint Andreotti – maga is erőteljesen a válás intézménye ellenében foglalt állást – vereségét jelentette. Az urnák előtt megjelent olasz állampolgárok 59,3% : 40,3% arányban elutasították a törvény megsemmisítésének gondolatát.³⁰⁸

A néhai római politikusról eddig elmondottak is indokolták teszik, hogy feltegyük a kérdést: jobboldali politikus volt-e Andreotti? Saját magát sokkal inkább konzervatív, tulajdonképpen „megfontoltan” haladó politikusnak tartotta. A reformokat, a mindenáron való változtatás gondolatát nem támogatta, arról semmi jót nem gondolt: „...amikor meg akarják változtatni a dolgokat, az majdnem mindig úgy ér véget, hogy a dolgok rossz irányban változnak. Vagyis jobb úgy hagyni őket, amilyenek...”³⁰⁹

1. Giulio Andreotti számára a „történelmi kompromisszum” egy hibás gondolat, illuzórikus elképzelés volt csupán, amelyről úgy vélekedett, hogy az nem más, mint egy Berlinguer által szorgalmazott és használt politikai trójai faló.³¹⁰ Olyan tragikus útként tekintett a formálódni látszó megegyezésre, amely – ha végigmennek rajta – tönkreteszi a kereszténydemokrata Olaszországot.³¹¹ Véleménye szerint a „történelmi kompromisszum” egy ideológiai, kulturális, történelmi zűrzavar eredménye.³¹² Ettől függetlenül szuggesztívnek tartotta az elgondolást, de alapvetően hibásnak. Olyan ötletnek amely leginkább a kevésbé iskolázottaknak nyújt bizodalmat, mondván: így legalább rend és nyugalom lesz az országban.³¹³ Ki kell emelnünk azt is, hogy ekkor a kommunistákkal ápolt jó viszony ellenére a rendszerszintű együttműködés elképzelhetetlen volt Andreotti számára. Nem volt azonban eleve elutasító, római ravaszsága ez alkalommal sem engedte, hogy ne hagyjon nyitva egy kiskaput. 1974-ben arról beszélt, hogy „ötven év múlva talán a dolgok megváltoznak”.³¹⁴ Andreotti idővel, stratégiai és általános, az ország problémáit érintő kérdésekben, megfelelő feltételek mellett minden ellenkezés nélkül együtt tudott működni a kommunistákkal. Azonban nem volt mindig ilyen megengedő a kommunisták megítélésével kapcsolatban. Maga nyilatkozta Oriana Fallacinak, hogy már a háborút követő időszakban megszületett benne a meggyőződés, miszerint a demokrácia eszméje eredendően összeegyeztethetetlen a kom-

³⁰⁷ Appello degli intellettuali per il „No”, 1974 (pontos dátum nélkül). Elérhető: <http://old.sturzo.it/files/percorsiarchivio/divorzio/22.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 20.)

³⁰⁸ Lepre 2004, 226.

³⁰⁹ Oriana Fallacinak adott nyilatkozatát idézi Franco 2008, 105. Lásd még Andreides 2019², 87.

³¹⁰ Uo., lásd még Andreides 2019², 87.

³¹¹ Andreides 2019², 87.

³¹² Uo.

³¹³ Uo.

³¹⁴ Uo.

munizmussal. A személyes véleménye minden valószínűség szerint nagyban eltért politikusi értékítéletétől.³¹⁵ Az 1974-ben elkészült Andreotti-interjú fontos kordokumentum. Egyrészt érezhető, hogy a toszkán újságíró nem rettent meg a beszélgetőpartnerétől, és valódi kérdéseket tett fel a politikus számára. Másfelől Andreotti ezekre a kérdésekre érdemben igyekezett válaszolni. Beszélgetésük két, Berlinguerrel és a kommunistákkal foglalkozó részét az alábbiakban idézzük, nem minden célzat nélkül. Egy antikommunista politikus mondta el gondolatait az OKP vezetőjéről és parlamenti képviselőiről: „Őt [Berlinguer – A. G.] kevésbé ismerem. Az enyémnél fiatalabb generációhoz tartozik. Az akciópárti, majd szocialista édesapját jobban ismertem. Ám azt tudom, hogy rendkívül tartózkodó fiatalember, jó családapa, és ez sokat számít nekem.”³¹⁶ Majd így folytatta: „Nézze, az én kapcsolatam a kommunistákkal meglehetősen világos. Ugyanis meglehetősen tisztellem azt az áldozati örökséget, amit felhalmoztak, azt az önzetlen szolgálatot, amit a munkában felmutatnak, és magát azt, ahogyan dolgoznak. Igaz, hogy komolyak. A parlamentben soha nem találom felkészületlennek őket, jelenlétük a miénknél sokkal tevékenyebb, jól működő munkacsoportjaik vannak, és van hitük... ezenkívül mint ellenzék rendkívüliek. Nagyobb megelégedettség a számomra egy állandó és felkészült ellenzéki, mint az a támogató, aki odajön, hogy a szavazatát adja, és annyi. De mégis... igen, meg vagyok győződve arról, hogy a kommunizmus egy diktatúra. Ezért feltétlenül meg kell akadályozni, hogy sikere legyen.”³¹⁷ Világos és mindenki számára érthető gondolatok.

1975–76 fordulójára világossá vált, hogy a középbal (centrosinistra) politikai formáció nem működik tovább, a rendszer az elmúlás jeleit mutatja. A DC az „előzés”³¹⁸ rémétől szinte a teljes katonátia állapotába merevedett. Az 1975. június 15-i politikai földrengést³¹⁹ követően egyértelművé vált, hogy a DC nagyon rossz állapotban van. A kereszténydemokraták a pártjuk legfelsőbb vezetésében végrehajtott cserében vélték megtalálni a megoldást. A sikertelenség egyik legnagyobb felelősét sokan Amintore Fanfaniban látták. Fanfani védekezett, a hibákat nem a pártvezetés döntéseiben, hanem a változóban lévő olasz társadalmi szokásokban látta. Önkritikusan azt is hozzátette a sikertelenség okát kutatva, hogy véleménye szerint a Vatikán is hozzájárult a referendum bukásához, mert nem támogatta megfelelően a pártot.³²⁰ Andreotti úgy látta, hogy a DC „soha nem volt ilyen drámai helyzetben [...] Soha, 1947-ben sem voltunk a mostanihoz hasonló válaszút előtt.”³²¹ Fanfani védekezése sikertelennek bizonyult, a toszkán politikust Benigno Zaccagnini követte a főtítkári székben. A csere azonban korántsem bizonyult elegendőnek, mert az OKP és Berlinguer vérszesen növelte népszerűségét, a kommunisták ezekben az években történetük

³¹⁵ Pankovits 2013, 3. (Utolsó letöltés: 2017. február 23.) Lásd még Andreides 2019², 88.

³¹⁶ <http://www.oriانا-fallaci.com/andreotti/intervista.html> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 20.), valamint *Corriere della Sera*, 8 maggio 2013. 19.

³¹⁷ <http://www.oriانا-fallaci.com/andreotti/intervista.html> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 20.), illetve *Corriere della Sera*, 8 maggio 2013. 19.

³¹⁸ Előzés, vagyis „*sorpasso*”. Az olasz kifejezés a hetvenes évek politikai kontextusában a kereszténydemokraták és a kommunisták közötti helycserét – előzést – jelentette (volna).

³¹⁹ Franco 2008, 111.

³²⁰ Malgeri 2010, 161.

³²¹ Uo.

legjobb és legsikeresebb periódusát éltek. Ezt természetesen mások is érzékelték. Nem véletlen, hogy a szocialista Francesco De Martino a kommunisták kormányba emelését is javasolta, akikben egyre többen az ország megfelelő kormányzásának egyik garanciáját látták.³²²

Aldo Moro negyedik kormánya – a szocialisták kilépését követően – 1976 elején megbukott. A kabinet távozását követően néhány héttel újabb (korrupciós) botrány rázta meg az olasz belpolitikát. Olyan botrány, amelynek komoly személyi következményei lettek. Az amerikai Lockheed repülőgépgyártó társaság világszerte, így Olaszországban is hatalmas mennyiségű kenőpénzzel próbált hozzájárulni ahhoz, hogy gördülékenyebbé váljon termékeinek piaci értékesítése. Az 1976-ban kipattant óriási korrupciós ügynek az olasz politikai élet megszámlálhatatlan képviselője aktív részese volt. Érintett volt a botrányban többek között a szociáldemokrata Mario Tanassi képviselő, vagy a kereszténydemokrata Luigi Gui és Mariano Rumor. Ami az olasz politika igen súlyos érintettségét jelentette: az ügybe belebonyolódott maga az államfő, a kereszténydemokrata Giovanni Leone is.³²³ A köztársasági elnök, mivel 1975-től egyre nagyobb nyomás nehezedett rá, és miután gyermekeit is összefüggésbe hozták az amerikai repülőgépgyártó cég botrányával, néhány évvel később, 1978. június 15-én lemondott hivataláról, bár később kiderült, hogy az ellene felhozott vádak hamisak. Ilyen körülmények között Andreottinak jelentős nehézséget okozott a politikai megbízhatóság látszatának fenntartása, a politikai ellenfél pedig mindeközben egyáltalán nem tétlenkedett.

1976 februárjában a *The New York Times* első oldalán közölte azt a fényképet, amelyen az OKP főtitkára látható a Szovjetunió Kommunista Pártja XXV. kongresszusán, amikor éppen a brezsnyevizmussal történő szakításról és a „történelmi kompromisszum”, vagy „demokratikus alternatíva” programszintű kinyilvánításáról beszélt.³²⁴ Kitűnő alkalom kínálkozott arra, hogy az SZKP a novemberi forradalom hetvenedik évfordulójáról is megemlékezzen. Az olasz testvérpárt vezetője, Berlinguer nem fogta vissza magát, amikor a szovjet pártvezetők füle hallatára kijelentette, hogy a demokrácia egy olyan univerzális érték, amelyen a szocialista társadalom alapul: „[...] egy társadalom, amely biztosítja az összes egyéni és kollektív, polgári és vallási szabadságjogot, nem állami ideológiai karaktert.”³²⁵

A DC nehéz helyzetét csak fokozta, hogy egy parlamenti vizsgálóbizottság jelentéséből ekkortájt vált ismertté, hogy a CIA, az olaszországi amerikai nagykövet, Graham Martinon keresztül bőkezűen finanszírozta az 1972-es parlamenti választások idején a mérsékelt jobboldali pártok egyes képviselőjelöltjeit.³²⁶ Nincs mit csodálkozni azon, hogy az olasz belpolitikai folyamatok, a történések illetően történő alakulása egyre nagyobb nyugtalansággal töltötte el a „történelmi kompromisszum” lehetősége miatt aggódó, végső soron Olaszország „elvesztése” miatt egyre nyugtalanabb Egyesült Államokat.³²⁷

Andreotti és Henry Kissinger 1977. decemberi találkozásán az amerikai politikus a DC számára új politikai szereplőket („fresh faces”³²⁸) ajánlott.³²⁹ Az „előzés” rémálomként nehezedett az amerikai külpolitikára, hiszen a múlt

³²² Franco 2008, 111.

³²³ <http://www.raistoria.rai.it/articoli/le-dimissioni-del-presidente-leone/13348/default.aspx> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 13.)

³²⁴ Franco 2008, 111., illetőleg Andreides 2019², 88.

³²⁵ Napolitano 2005, 138.

³²⁶ Andreides 2019², 88.

³²⁷ Uo.

³²⁸ Uo. Vö. Andreotti 1981, 14.

³²⁹ Uo.

század ötvenes éveitől Itália egyre jobban felértékelődött az Egyesült Államok szemében. Itália politikai jelentősége a geopolitikai helyzeténél fogva egyre fontosabbá vált az egymást követő amerikai adminisztrációk számára. Egyáltalán nem másodlagos és véletlen Clare Boothe Lucének, az Egyesült Államok római nagykövetének még 1956 októberében tett nyilatkozata, miszerint Olaszország „a NATO legfőbb támasza Európában, erkölcsileg, politikailag és – akkor is, ha hihetetlenül hangzik – katonailag.”³³⁰ Az Olaszországból érkező egyre több „aggasztó hír” hallatán az amerikaiak azonban egyre többet fejezték ki határozott nemtetszésüket. Gondolni sem mertek, akartak arra, hogy az olasz szövetségesek belpolitikája megváltozzék, és szóba kerüljön a kommunisták kormányba emelésének gondolata. Egyre inkább gyarapodtak a nyílt és/vagy burkolt politikai figyelmeztetések az olasz politika számára.³³¹

1976 nyarán a G7, vagyis az iparilag legfejlettebb országok képviselőinek találkozóját Puerto Ricóban tartották, amelyen az Olasz Köztársaságot Aldo Moro kormányfő képviselte. Az olasz politika irányában az újbóli intést a szövetségesek (Egyesült Államok, Nagy Britannia, Franciaország) nevében a szociáldemokrata német kancellár, Helmut Schmidt kézbesítette. Schmidt emlékeztette Olaszországot arra, hogy országaik egyre növekvő aggodalommal tekintenek az olasz belpolitikára, fokozódó nyugtalansággal figyelik az OKP kormányközelbe kerülésének lehetőségét.³³² Szavaiból világossá vált, hogy veszélybe kerülhetnek az országnak addig biztosított pénzügyi segélyek és kölcsönök, így pedig nehéz helyzetbe kerülhetett volna a nemzeti valuta is. Az amerikaiak többször megfedték az olasz politikusokat. Andreotti – akit a *The New York Times* az olasz politika De Gasperi utáni legérdekesebb képviselőjének nevezett – úgy emlékezett, hogy az Egyesült Államok római nagykövete 1978-ban minden második hónapban jelezte, hogy most már igazán ne csússzanak tovább a kommunizmus irányába.³³³

Abból a szempontból is új korszak vette kezdetét, hogy új, határozott és eltökélt szocialista „ellenféllel” bukkant fel Andreotti számára. A milánói Bettino Craxi és a szocialisták „negyvenes” generációja számára 1976-os esztendő jelentette a fordulópontot. Az Olasz Szocialista Párt Központi Bizottságának július 15-ről 16-ra virradó éjszaka a római Hotel Midasban lezajlott tanácskozásán szinte a teljes szocialista vezérkar kicserélődött, Craxi pedig a párt főtitkára lett.³³⁴ Az új vezetőnek szembesülnie kellett azzal, hogy a szavazatok alig 10 százalékát begyűjtő volt nagy pártot a politikai marginalizálódás fenyegeti.³³⁵

Aldo Moro ötödik kormánya 1976. február 12-től 168 napig vezette az országot. A Moro-kabinet távozásával és az új választások kiírásával a DC kritikus helyzetbe került. Amitől mindenki félt, az évek óta rettegett „előzés” valóban reális veszéllyé vált. A választási előjelek semmi jót nem ígértek. Az apátiába süppedő választók aktivizálását a nagy tekintélyű konzervatív újságíró, Indro Montanelli vállalta. Montanelli, aki ebben az időben már je-

³³⁰ Az USA római nagykövétét idézi Pete 2007. <http://www.c3.hu/~klio/klio072/klio013.htm>

(Utolsó letöltés: 2018. augusztus 15.)

³³¹ Andreides 2019², 88.

³³² Vespa 2005. Vespa Cossiga 2004-es kijelentésére hivatkozva közli, hogy Schmidt támogatta Olaszország NATO-ból történő kiebrudalását egy számukra kedvezőtlen összetételű olasz kormány megalakulása esetén. Lásd még Andreides 2019², 89.

³³³ Franco 2008, 123., illetőleg Andreides 2019², 89.

³³⁴ Catania 2005, 53.

³³⁵ Andreides 2019², 89.

lentős véleményformáló szerepet is betöltött hazájában, az *Il Giornale* című lap hasábjain fordult a – kormány és a kereszténydemokraták politikájával döntően elégedetlen – választók felé: „Fogjátok be az orrotokat, és szavazzatok a kereszténydemokratákra!”³³⁶ Az előzetes esélylatolgatásoknak az sem kedvezett, hogy közben Enrico Berlinguer július 15-én, öt nappal a voksolás előtt, kiváló ütemérzékkel, ha lehet még jobban elbizonytalanította a választókat, amikor egy interjúban említésre méltó bejelentést tett: „Azt akarom, hogy Olaszország ne lépjen ki az Atlanti Szerződésből... Nagyobb biztonságban érzem magam itt...”³³⁷ Ám még mielőtt olaszok voksolhattak volna, a Vörös Brigádok elrabolta és 1976. június 8-án meggyilkolta Francesco Coco vizsgálóbíró.³³⁸ Sokak értékelése szerint – és ezt nincs okunk kétségbe vonni –, a szélsőbaloldali terroristák bírósági pereiben magát exponáló bíró elrablása és meggyilkolása a Moro-ügy főpróbájának is tekinthető.³³⁹

Az 1976-os parlamenti választásokat követően a – kétségtelenül – győztes kereszténydemokraták tulajdonképpen fölélegezhettek. 38,7%-os eredményükkel valóban megakadályozták, hogy az OKP – amely a szavazatok 34,4%-át szerezte meg³⁴⁰ – végrehajtsa az előzést, ám Andreotti – sem – lehetett maradéktalanul boldog. A római politikus így értékelt: „A kommunisták nem előztek, de jó okuk van az elégedettségre. 25 szenátori és 49 képviselői hellyel több olyan növekedés, amely nem jár majd következmények nélkül, azzal a megtoldással, hogy relatív többséget szereztek a Campidoglión.”³⁴¹

Mindezek után a fő kérdés az lett, hogy ki áll majd a kormány élén, ki irányítja majd az országot. Július 13-án a DC egy delegációja átnyújtotta az államfőnek a győztes párt javaslatait: Moro és Andreotti nevét, Moro elzárkózott, Andreotti viszont vállalta a feladatot.³⁴²

A belpolitikai krízis megoldása Andreotti és Berlinguer tárgyalásainak megindulásával vette kezdetét. Ezeket rendszerint Berlinguer titkára és bizalmasa, a gyakorló katolikus Antonio Tatò otthonában tartották. Az OKP a kormányalakítási tárgyalások alatt garanciákat szeretett volna Andreottitól, ő azonban, mielőtt bármire kötelezettséget vállalt volna, elérte Berlinguernél, hogy pártja továbbra is ismerje el és támogassa az olasz külpolitika két évtizedes fundamentumát: az Észak-atlanti Szerződést és az Európai Közösséget. Berlinguer pozitív választ adott, és arra kérte Andreottit, hogy a támogatás fejében abban a pillanatban, ha az OKP elállna a kabinet támogatásától, adja be lemondását. Erre Andreotti is igenlő választ adott. Igéretét 1979-ben be is váltotta, hiszen kormányával együtt lemondott, amikor az OKP megvonta bizalmát a kabinettól³⁴³

³³⁶ Uo.

³³⁷ Uo. Vö. Mammarella–Cacace 2006, 232.

³³⁸ Andreides 2019², 89.

³³⁹ Bővebben uo.

³⁴⁰ Uo.

³⁴¹ Andreotti 1981, 15.

³⁴² Malgeri 2010, 163., illetőleg Andreides 2019², 89.

³⁴³ Vespa 2005, 219. Illetőleg Andreides 2019², 89. Utóbbi idézi Vespát, aki közli, hogy Andreotti úgy ítélte meg, hogy Berlinguert befolyásolta, hogy az Olasz Szociális Mozgalom néhány tagja 1977. január 13-án a kereszténydemokrata Fanfani sugalmazására „disszidált” a pártból és szembe fordult Pino Rauti pártvezetővel. Az újonnan megalakított parlamenti formáció (Democrazia Nazionale Costituente di Destra) szorosan együttműködött a DC-vel.

5.2 ALDO MORO ELRABLÁSA

Kommunista, szocialista, szociáldemokrata, republikánus és liberális tartózkodás mellett született meg Giulio Andreotti harmadik, ez alkalommal egypárti (kereszténydemokrata) kormánya.³⁴⁴ A kabinetet Andreotti gazdasági tanácsadója, Luigi Cappugi megjegyzése után a „nem bizalmatlanság” (non sfiducia) kormányának nevezi az olasz politikatörténet. Cappugi megjegyzése találó, hiszen a kormány megalakulását övező konszenzus nem a kabinetet támogató szavazatokban, hanem némiképpen szokatlan módon a tartózkodó voksokban nyilvánult meg.³⁴⁵ Ezzel kezdetét vette az a három esztendeig tartó időszak, amelyet a „nemzeti szolidaritás” éveiként szokás említeni.³⁴⁶

Az OKP számára a hetvenes évek a „nagy menetelés”, a rendkívüli népszerűség időszaka volt. Az európai baloldal, a Szovjetunió Kommunista Pártja politikáját követő kelet-közép-európai kommunista pártok leginkább a berlingueri politika fejlődését követték szinte lélegzet-visszafojtva. Az „eurokommunizmus”,³⁴⁷ annak megítélése nem minden kommunista vezető számára volt magától értetődő. Andreotti az OKP politikájának megítélésében 1977. március 2-án, a francia *Le Monde* számára adott interjúban úgy értékelte, hogy az olasz kommunisták olyanok, akik a „NATO-ban az egyensúly biztosítékát látják, támogatják az európai gondolat fejlődését, elismerik a vállalatok számára a profit szükségességét”.³⁴⁸ De rutinos politikusként azt is hozzátette, hogy a bizalmatlanság és óvatosság megtartása szükséges még a kérdésben.³⁴⁹

A hetvenes évek olasz kormányai számára a legnagyobb belbiztonsági problémát kétséget kizáróan a terrorizmus eskalálódása okozta. 1977-ben 2128 terrorista merényletet követte el Olaszországban – átlagosan hatot naponta –, szemben a két évvel azelőtti 702 erőszakos cselekménnyel és az 1976-ban elkövetett 1198 merénylettel.³⁵⁰ Az „ólomévek” legsúlyosabb, legnagyobb nemzetközi visszhangot kiváltó terrorista akciójára 1978 tavaszán került sor. A terroristák ezzel a merénylettel valóban – ahogyan megfogalmazták – az állam szíve ellen intézhetek támadást („*colpire al cuore dello Stato*”). Március 16-án reggel, nem sokkal kilenc óra után Rómában a Vörös Brigádok elrabolta Aldo Morót, a DC elnökét. A politikus ötfős testőrsége az emberrablás során életét vesztette (strage di via Fani). Morónak aznap a parlamentben kellett megjelennie, a párttársa, Giulio Andreotti kormányának megalakulása miatti szavazáson. A hír hallatára egymás után érkeztek Andreottihoz az olasz politika irányítói.

A miniszterelnökségre érkezett többek között Ugo La Malfa, a republikánusok képviselőjében, a kommunista Enrico Berlinguer, Luciano Lama, a CGIL (Confederazione Generale Italiana del Lavoro) szakszervezeti konföderáció vezetője, a szocialista Bettino Craxi, a szociáldemokrata Pier Luigi Romita, Benigno Zaccagnini a kereszténydemokratáktól, Luigi Macario a másik nagy szakszervezeti szövetség, a CISL (Confederazione Italiana Sindacati Lavoratori) képviselőjében, valamint Sergio Benvenuto, a harmadik nagy szakszervezeti tömörülés, az UIL (Unione Italiana del

³⁴⁴ <http://giulioandreotti.org/it> (Utolsó letöltés: 2018. május 15.), illetőleg Andreides 2019², 90.

³⁴⁵ Uo.

³⁴⁶ Uo.

³⁴⁷ Az eurokommunizmusról bővebben Simon 2016, 45–83.

³⁴⁸ Malgeri 2010, 165.

³⁴⁹ Uo.

³⁵⁰ Vespa 2005, 184., illetőleg Andreides 2019², 90.

Lavoro) főtitkára. Mindannyian támogatásukról biztosították a leendő kormányfőt. Az Andreotti-kormány a parlament mindkét házában bizalmat kapott. A parlamenti vita érdekességeihez tartozik két momentum is: a szocialisták szerint az olasz állam, a politika nem fordított elég figyelmet rá, egészen egyszerűen alulértékelt a terrorizmus veszélyét; a másik mindenképpen említésre méltó politikai megmozdulás, hogy Giorgio Almirante, az újfasiszta Olasz Nemzeti Szövetség (Movimento Sociale Italiano) vezetője katona kinevezését javasolta Francesco Cossiga belügyminiszter helyére,³⁵¹ La Malfa pedig a halálbüntetés újbóli bevezetését szorgalmazta. Cossiga egyébiránt a terrorista akció alatt, pontosabban Moro holttestének megtalálásakor felajánlotta azonnali lemondását Andreotti számára, aki ezt akkor, arra hivatkozva nem fogadta el, mondván: „Így káoszba taszítanánk az országot, mert te most már közel egy éve a helyeden vagy, tudod, mit kell cselekedni.”³⁵² A belügyminiszter később azonban valóban lemondott, helyét június 13-tól a szintén kereszténydemokrata Virginio Rognoni vette át.

Moro elrablásának hírére az olasz állam, a fegyveres erők nagyon komoly erőket mozgósítottak, azonnal működésbe lépett a „Sala Gestione Crisi”, amely nem volt más, mint a vészhelyzetre megállapított protokoll központi egysége, amely folyamatos összeköttetésben volt a hadsereg, a csendőrség, a pénzügyőrség felső vezetőivel, a titkosszolgálatokkal, a légierő vezetésével. Folyamatos telefonvonalak felett diszponáltak, és azonnal kriminológusok, politológusok, pszichiáterek, szociológusok, írásszakértők álltak munkába, hogy segítsék az elrabolt kereszténydemokrata politikus megtalálását és kiszabadítását.³⁵³ De vajon miért Moro került a szélsőbaloldali terrorszervezet célkeresztjébe?

A kérdés valóban adódik, annál is inkább, mert eredetileg nem őt akarták elrabolni. A Kereszténydemokrata Párt elnöke azonban szinte a szokások rabja volt, e tulajdonsága pedig sokkal könnyebben megközelíthetővé tette őt a Vörös Brigádok számára, mint a többi lehetséges célpontot. A szélsőbaloldali terrorszervezet ugyanis ez idő tájt több más fontos politikus elrablását is mérlegelte. Célkeresztjükben szerepelt Amintore Fanfani szenátusi elnök, Francesco Cossiga belügyminiszter – a Vörös Brigádok számára csak „K” – vagy maga a kijelölt kormányfő, Giulio Andreotti.³⁵⁴

„K” azt írta visszaemlékezéseiben, hogy a terroristák igazi célja Andreotti volt, ám ő folyamatosan változtatta testőreivel a napi rutinfeladatokat. Nem volt állandó útvonala, hogy lakásából eljusson az irodájába, onnan pedig a parlament épületébe. Moro elrablása „technikailag” sokkal könnyebbnek mutatkozott, így végül a Vörös Brigádok terroristái őt választották.³⁵⁵ A terrorakció és a politikus testőrségének, Oreste Leonardi és Domenico Ricci csendőröknek, valamint a rendőrség kötelékében szolgálatot teljesítő Raffaele Iozzino, Giulio Rivera és Francesco Zizzi lemészárlása lélektanilag fontos pillanatban következett be – akkor, mikor Olaszország elmozdulni látszott a politikai bénultság állapotából.

³⁵¹ Andreotti 1981, 192.

³⁵² Cossiga 2009, 116–117.

³⁵³ Asils, Archivio Giulio Andreotti 1089 976.b Presidenza del Consiglio dei Ministri. Attività del gabinetto ministero interno durante il sequestro. Attività del gabinetto del Ministero dell’Interno per „l’emergenza MORO”.

³⁵⁴ Cossiga 2009, 113., illetőleg Andreides 2019², 91.

³⁵⁵ Uo. Lásd még Grassi–Santoro 2013, 46–47.

5.3 NÉHÁNY SZÓ A VÖRÖS BRIGÁDOKRÓL

Kik voltak a Vörös Brigádok terroristái, és milyen ideológia alapján szerveződtek? A kérdésfelvetés indokolt, hiszen ahogyan Alberto Franceschini, az egykori „brigadista” fogalmazott: „A Vörös Brigádok nem a semmiből született. Ennélfogva tehát gyökerei vannak az ország történelmében.”³⁵⁶ A Vörös Brigádok első csoportjai vegyes társadalmi háttérrel bírtak, és a terrorszervezetre ez az ideológiai heterogenitás – összességében – továbbra is jellemző maradt. Voltak, akik nagyvárosi munkásfelkelések, gyárfoglalások tapasztalataival (Sit-Siemens, Milánó) a hátuk mögött csatlakoztak, de olyanok is akadtak, akik egyetemistaként jutottak el arra a felismerésre, hogy az állam elleni fegyveres harc elkerülhetetlen. Utóbbi tekintetében kiemelendő a trentói egyetem, illetve magának az egyetemnek a szociológiai kara és az ott formálódó szárny, a Renato Curcio és Margherita Cagol nevével fémjelzett, az 1968-as diákmozgalmakhoz és a baloldali katolikus formációkhoz kötődő egyetemi csoport.³⁵⁷

A hetvenes évek első éveiben több parlamenten kívüli baloldali csoport is radikális utcai tiltakozásokkal, gyárfoglalásokkal, egyetemi blokádokkal próbálkozott, de ezek az akciók nem terjedtek egy bizonyos határon túl. A radikalizálódó baloldali csoportok és az egyre jobban magára találó Vörös Brigádok-sejtek között az alapvető különbség abban mutatkozott, hogy az utóbbiak pontosan a terrorizmust, az erőszakot és a fegyveres harcot választották mint végső eszközt a politikai céljaik elérése érdekében, vagyis minden tekintetben átlépték a „vörös vonalat”.

1970-től azután a Vörös Brigádok megkezdte a proletariátus felszabadítása érdekében végzett „fegyveres propagandáját”. A közel négy esztendeig tartó harcot követően a terrorszervezet 1974-ben már egy új, alapvető jelentőségű brosúrában – *Contro il neogollismo portare l’attacco al cuore dello Stato*³⁵⁸ (A neo-gaullizmus ellen az állam szívéig kell vinni a támadást) – definiálta újra magát, és pontosította így politikai célkitűzéseit. Deklarált célja lett ettől kezdve a gazdasági nehézségek és a társadalmi feszültségek következményeit kezelni és orvosolni nem tudó állam központja — láttuk, a „szíve” — elleni támadások előkészítése és végrehajtása. A rendszer elpusztítása. A legnagyobb rosszért felelős kereszténydemokraták, de a vele „kiegyező” baloldali pártok egyaránt a Vörös Brigádok célpontjaivá váltak. 1975 áprilisában azután újabb krédóját ismertette meg a Vörös Brigádok: multinacionális és imperialista államról beszélt és arról, hogy ez ellen most már a rendszer szívében, a városokban kell küzdeni, tehát tovább kell folytatni a városi gerillaharcokon keresztül az állam szíve elleni fegyveres támadásokat.³⁵⁹

Az állam határozott válaszlépésre szánta el magát: 1974 és 1977 között tömeges letartóztatásokat fogatosítottak. Carlo Alberto Dalla Chiesa³⁶⁰ tábornok vezetésével Róma egyre nagyobb csapásokat mért a Vörös Brigádokra. 1976-ban – többek között – rendőrkézre került a Vörös Brigádok alapítói közül Renato Curcio és Alberto Franceschini is. A terrorszervezet azonban mindezen ütések ellenére még tovább élt és létezett, sőt ebben az évben 2128 terrorista akciót hajtott végre a két évvel azelőtti 705-höz és az 1976-os 1198-hoz képest.

³⁵⁶ Andreides 2019², 91.

³⁵⁷ Lepre 2004, 278., lásd még Andreides 2019², 91.

³⁵⁸ Uő. 280., lásd még Andreides 2019², 92.

³⁵⁹ Uo.

³⁶⁰ Carlo Albergo Dalla Chiesa tábornok, miután az állam képviselőjében sikeresen harcolt a Vörös Brigádok ellen, sokak megalapozottnak tűnő véleménye szerint az állam és a maffia közötti megegyezés miatt az előbbi által magára hagyatottan 1982-ben a szicíliai maffia áldozata lett.

5.4 MORO FOGSÁGA ÉS KIVÉGZÉSE

A kereszténydemokrata politikus 55 napig volt a Vörös Brigádok foglya. Az Aldo Moro elleni „per” 1978. március 25-én kezdődött. Moro négy nappal később levélben fordult a belügyminiszterhez és a kormányhoz, amelyben kérte, hogy kezdjenek tárgyalásokat a Vörös Brigádokkal. A DC azon szárnya, amelyhez Andreotti is tartozott, ezt a stratégiát határozottan elutasította. Az erélyesség politikája szerint a kialakult helyzet megkövetelte, hogy terroristákkal ne tárgyaljanak. Ezt az állam érdekeit ellentmondást nem tűrően képviselő politikát hívták a „határozottság álláspontjának” (strategia della fermezza). Ezt az állásfoglalást osztotta még a DC Benigno Zaccagnini vezette szárnya, az OKP és a republikánusok. Alapvetően szemben állt az előbbivel mindaz, amit a másik oldal, az úgynevezett „tárgyalás” képviselői vallottak. Craxi szocialistái, valamint a radikálisok, illetőleg a kereszténydemokraták kisebbségi képviselői úgy gondolták (remélték), hogy Moro élete megmenthető, és éppen ezért mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a politikus kiszabaduljon fogságából. Az utóbbiakat nevezhetjük tehát a tárgyalásos megoldás, az alku-stratégia (strategia della trattativa) képviselőinek.³⁶¹

Andreotti április 28-án a televízió nyilvánossága előtt reagált arra, hogy a szélsőbaloldali terroristák az ország különböző börtönében fogva tartott tizenhárom terrorista szabadon bocsátását követelték: „Mi, amikor megkezdjük a kormányzati munkát, hűséget esküszünk a Köztársaság Alkotmányának, vagyis arra esküszünk, hogy megtartjuk és megtartatjuk a törvényeket. Ez az a határ, amelyet átlépnie közülünk egyikünknek sincs joga. Továbbá hozzáteszem: a követelés, miszerint tizenhárom fogva tartottat engedjünk el a törvényi eljárás alól, nyilvánvalóan arcátlan és abszurd. Gondolják meg csak, hogy mit jelentene ez a csendőrök és a közbiztonság nyomozóival, az őrséget biztosítókkal szemben, akik súlyos veszélyek és lemondások mellett állnak helyt és szolgálják az államot.”³⁶²

Andreotti a válság alatt tapasztalható politikáját, a szigorú és következetes elutasítást akkor és később is egyaránt nagyon sokan bírálták. A római politikus az ügyben elfoglalt véleménye két alapvető elgondoláson nyugodott. Az egyik, a politikai, az Olasz Kommunista Párthoz kapcsolódott. A Vörös Brigádok az OKP-val kapcsolatos alapvetése ugyanis az volt, hogy a kommunisták árulók. 1947-től egészen 1976-ig ugyan minden alkalommal az aktuális kormány ellenében szavaztak, de a hetvenes évek közepére választóikat elárulva elfogadták az Andreotti-kormány politikai célkitűzéseit, az atlanti és az európai politikát. Ezzel tehát ezt az irányvonalat kellett megvédeni. Az elutasítás másik oka pedig az volt, hogy rendkívül fenyegetett helyzetben találta magát az olasz állam, hiszen a szélsőbaloldali terror állami képviselők ellen intézett támadásokat. Giulio Andreotti szerint a via Fani és via Stresa kereszteződésénél történeteket követően, vagyis Moro testőrségének lemeszárlása után komoly közellenkezéssel kellett volna számolnia, ha engednek a zsarolásának.³⁶³ Véleményének alátámasztására Andreotti később a a testőrség egyik tagjának özvegyét idézte, aki be is telefonált a miniszterelnökségre: „Ha engednek, közölte velünk, egy buddhista szerzeteshez hasonlóan gyújtom fel magam a Piazza Colonnán. [A Miniszterelnökségnek otthont adó tér Rómában – A. G.]”³⁶⁴ Andreotti leszögezte, hogy nem az állam presztízsét védték, csupán arra ügyeltek, hogy az

³⁶¹ Andreides 2019², 92–93.

³⁶² Galli 2003, 157.

³⁶³ Andreides 2019², 93.

³⁶⁴ Uo.

intézmények működőképességét biztosítsák.³⁶⁵ Őrizni az állam méltóságának és cselekvőképességének látszatát: a terroristák egyszerű bűnözők, hogyan lehetne bűnözőkkel tárgyalni? Ráadásul tényleg nem látszott valószínűnek, hogy az OKP hajlandó önálló politikai entitásként elismerni a Vörös Brigádokat.

Két évtizeddel az eseményeket követően is úgy látta, hogy bármennyire tragikus volt a választása, illetve a párttársa fogva tartása idején képviselt álláspontja, egészen egyszerűen nem követhettek mást, csak a „strategia della fermezza” konzekvens elutasításon alapuló politikáját. Így tudták elkerülni, hogy a hetvenes évek leghíresebb olasz terrorszervezete célját elérve önálló politikai entitásként, az olasz állammal egy szintre kerülve tárgyaljon.³⁶⁶

Andreottinak abban igaza volt, hogy döntenie kellett. A döntését meghozta, amiért nagyon sokat bírálták. Annál is inkább szemrehányások érték, mert maga VI. Pál pápa több alkalommal személyesen fordult a terroristákhoz Moro szabadon bocsátása érdekében – sikertelenül. A terrorszervezet halálra ítélte a politikust. A terroristákkal történő tárgyalás kisebbségi véleményét többek között a szocialista Bettino Craxi képviselte, sőt egy 2006-ban megjelent életrajza egyenesen úgy fogalmazott, hogy rajta kívül „igazán még csak az kisujját sem mozdította senki”.³⁶⁷

A DC és az OKP nem támogatta a „strategia della fermezza” politikájától. Pedig Moro többször jelezte: a fogolycsere az egyetlen járható út, az olasz állam nem kezdte meg a tárgyalásokat a Vörös Brigádokkal. Április 23-i keltezésű az a levél, amelyet a fogságban lévő Moro a kereszténydemokraták parlamenti frakcióvezetőjének, Flaminio Piccolinak címzett. Ebben Andreotti politikáját bírálva így ír: „Ami fontos, meggyőzni Andreottit, hogy nem a győztes utat követi [...] Érdemes tárgyalni.”³⁶⁸

Aldo Moro holttestét 1978. május 9-én az olasz főváros egyik forgalmas utcájában (via Michelangelo Caetani) egy Renault 4-es személygépkocsi csomagtartójában találták meg, félúton a kommunista párt és a kereszténydemokraták székháza között. A politikus holttestéről a Vörös Brigádok Giuseppe Tritto professzort, Aldo Moro munkatársát értesítette, a DIGOS (Divisione Investigazioni Generali e Operazioni Speciali) egységei csak ezt követően zárták le az utcát és kezdték meg munkájukat.³⁶⁹ A kormányfővel Francesco Cossiga közölte a hírt délután kettőkor: „Cossiga hívott telefonon. Kettő óra. »Megtaláltuk Morót«. Egy pillanatig azt remélem, hogy él, de [Cossiga – A. G.] rögtön közli, hogy halott, és hogy egy Renaultban találták meg egy lépésnyire tőlünk, a via Caetanin, a Botteghe Oscure mögött.”³⁷⁰

Országos felháborodás és nemzeti gyász következett Olaszországban. Nagyon sokan már azelőtt utcára vonultak, mielőtt a szakszervezetek általános sztrájkot hirdettek volna. Andreotti később bevallotta, hogy komolyan aggodni kezdtek egy mindent elsöprő országos megmozdulás kirobbanásának lehetősége miatt.³⁷¹

³⁶⁵ Uo.

³⁶⁶ Andreotti 1999, 83.

³⁶⁷ Catania 2005, 9.3., illetőleg Andreides 2019², 93.

³⁶⁸ Moro Piccolinak szóló levele, 1978. április 23. In Michele Di Sivo (a cura di) (2013): *La lettere di Aldo Moro dalla prigionia alla storia*. Direzione Generale per gli Archivi, Archivio di Stato di Roma. Elérhető: <http://151.12.58.123/dgagaeta/dga/uploads/documents/FuoriCollana/539a-8ce3a0109.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. május 5.) Vö. Andreides 2019², 93.

³⁶⁹ Asils, Archivio Giulio Andreotti 1089 976. b(usta) Ministero dell'Interno. Gabinetto. Oggetto: Ordine di cattura e schede degli imputati.

³⁷⁰ Andreotti 1981, 222.

³⁷¹ Andreides 2019², 94.

Andreotti személyes helyzetét nem könnyítette meg az sem, hogy évtizedekig tartó vitába keveredett Eleonora Moro, a kivégzett kereszténydemokrata politikus özvegyével, aki folyamatosan támadta Andreottit, hogy nem tett meg mindent férje kiszabadítása érdekében. Első „összecsapásukra” május végén került sor, amikor is Moro özvegye azzal vádolta meg Andreottit, hogy annak ellenére, hogy férje merénylettől tartva megerősített személygépkocsit, páncélautót kért magának és testőrségének, kérését anyagi problémák miatt nem teljesítették. Andreotti tagadta ezt.³⁷²

Az évtized végére kialakult kritikus belbiztonsági helyzetet mi sem jellemzi jobban, mint hogy egy parlamenti vitára Andreotti számára készült háttéranyag 1978 szeptemberében számos, veszélyesnek tartott felforgató terrorcsoportot említett: „Nuova Sinistra, Brigate Rosse, Organizzazione comunista combattente-Prima Linea, Nuclei Armati Proletari, Destra Extraparlamentare, Ordine Nuovo, Avanguardia Nazionale, Lotta di Popolo, Gruppo „La Fenice”, Movimento tradizionale romano, Giunta esecutiva riscossa sociale italiana (GERSI) Rosa dei Venti, Movimento azione rivoluzionaria, Ordine Nuovo, Fronte Rivoluzionario, Alternativa studentesca, Fronte Nazionale.”³⁷³

5.5 ANDREOTTI ÉRINTETT AZ ESEMÉNYEK ALAKULÁSÁBAN?

Volt-e szerepe Giulio Andreottinak, és ha igen, milyen az úgynevezett Moro-ügyben? Andreottit már az események idején sokan támadták, hogy képtelen volt megfelelő erővel és hatékonysággal reagálni a történetek után kialakult helyzetre, hogy kormánya Aldo Moro elrablása majd fogsága alatt először a bénultság állapotába süllyedt, majd pedig hibát hibára halmozva kapkodni kezdett. Andreotti ezt akkor is, majd pedig később is visszautasította. Ellenkezőleg, hangsúlyozta kormányának gyors reagálását, majd azt, hogy a működőképesség megmaradt. Március 16-tól több mint 50 törvényjavaslatot terjesztettek elő, kormányülések voltak, jómaga is többször vett részt nemzetközi találkozókön, Olaszországban pedig külföldi vendégeket fogadtak.³⁷⁴

Az iménti kérdésre számtalanszor próbáltak már válaszolni. Sandro Provvisionato és Ferdinando Imposimato három évtizeddel Moro halálát követően megjelent könyvükben³⁷⁵ több fontos kérdést tesznek föl a mai napig megnyugtatóan nem lezárt ügyben. A szerzőpáros arra az akceptálható konklúzióra jutott, hogy Morónak „meg kellett halnia”,³⁷⁶ hiszen sorsa tulajdonképpen már fogsága idején megpecsélődött. Különben mivel magyarázható

³⁷² Asils, Inventarrio Moro „Lettere dalla prigionia e memoriale” b(usta) 1091. *Corriere della Sera*, il 26 maggio 1978. Enzo Marzo: *Moro richieste un'auto blindata? La vedova conferma, Andreotti nega*.

³⁷³ Asils, Archivio Giulio Andreotti b(usta) 1092. Ministro dell'Interno. Direzione generale della pubblica sicurezza. Relazione per il dibattito parlamentare su: l'ecidio di via Fani, il rapimento e l'assassinio dell'On. Aldo Moro e il terrorismo in Italia. Settembre 1978.

³⁷⁴ Tribuna politica. Intervista con il Presidente del Consiglio dei Ministri on. Giulio Andreotti 28 aprile 1978. Rete Due TV-ore 20,40 (da pubblicare il 29 aprile) p. 3. In: Istituto Luigi Sturzo Archivio Giulio Andreotti 1089 976. b.

³⁷⁵ A szóban forgó munka Sandro Provvisionato – Ferdinando Imposimato (2008): *Doveva morire. Chi ha ucciso Aldo Moro. Il giudice dell'inchiesta racconta*. Chiarelettere.

³⁷⁶ „Doveva morire” („Meg kellett halnia”) Adriano Botta interjúja a *L'Europeo* című hetilap 2009/11-es számában Sandro Provvisionatóval. *Andreides* 2019², 94.

a rendőrség vagy a különleges egységek – egyébként valóban tapasztalható – tehetetlensége? A történetekben közrejátszhatott tehát a DC legfelsőbb vezetésének (Andreotti, Cossiga) tudatos politikai döntése, amivel kapcsolatban – és ez kiemelkedően fontos – sem az Egyesült Államoknak, sem pedig a Szovjetunióknak nem volt érdemi kifogása.³⁷⁷ Könyvükben a szerzők egymás után teszik föl kérdéseiket a Moro-üggyel kapcsolatban. Közülük az egyik az 1978. január 31-én belügyminiszteri rendelettel létrehozott különleges belügyi egységre, az UCIGOS-ra (Ufficio Centrale Investigazioni Generali e Operazioni Speciali) vonatkozott. A titkosszolgálati egységként működő szervezet – vezetője jelentési kötelezettséggel nem a rendőrség vezetőjéhez, hanem közvetlenül a belügyminiszterhez tartozott³⁷⁸ – volt ugyanis az egyetlen, amely nyomozati munkát látott el a Moro-válság idején, míg például az említett Dalla Chiesa csendőrtábornok vagy Emilio Santillo – a terrorizmus elleni küzdelemben sikereket elérő egykori római rendőrkapitány – vizsgálóbíró a „kispadon várakoztak”.³⁷⁹

Az „ólomévek” legsúlyosabb terrorcselekményére – ahogyan erről már szóltunk –Bolognában került sor. A város vasúti főpályaudvara előtt 1980. augusztus 2-án 10 óra 25 perckor felrobbantott pokolgép miatti felelősség az újfasiszta Nuclei Armati Rivoluzionari (NAR) terroristáit illeti. 85 személy életét vesztette, 200 fő sebesült meg súlyosan. Az áldozatok temetésére szerte Olaszországból érkeztek a gyászolók, de megjelent többek között Sandro Pertini (baloldali) köztársasági elnök és természetesen a város polgármestere, Renato Zangheri is. Mindenki igazságot, a felelősök megbüntetését követelte. A bíróság azonban csak sokkal később, 1995. november 23-án hozott ítéletet, amelyben Valerio Fioravanti és Francesca Mambrot, a NAR terroristáit életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte.³⁸⁰

A fejezetnek a végén újra Sorrentino Andreottiról szóló filmjét idézzük, hiszen a filmbeli híres fiktív (!) Andreotti-monológ évtizedek sötét ügyeiről, hisszük, minden fikció ellenére magáért beszél:

„Livia, az élénk szemed megigézett egy délutánon a Verano temetőben. Én ezt a furcsa helyet választottam, hogy megkérjem a kezed. Emlékszel? Persze, hogy emlékszel. Az élénk, elbűvölő, ártatlan szemed nem tudta, fogalma sem volt arról, hogy a hatalom milyen kötelességekkel jár, hogy biztosítsa az ország jólétét és fejlődését. Sokáig ez a hatalom én voltam. A rémes és feloldhatatlan ellentmondás, lepaktálni a gonosszal, hogy biztosítsd a jót. Ez a rémes ellentmondás tett engem ilyen cinikus emberré, hogy még te sem tudsz megfejtetni. A te élénk, ártatlan szemed nem ismeri a felelősséget. A közvetlen és közvetett felelősséget az 1974 és 1984 közötti minden vérontásért, amibe pontosan 263-an haltak meg és 817-en megsebesültek. Az összes áldozat családjának megmondom, meggyónok. Meggyónom, hogy az én bűnöm volt, az én rettentő bűnöm. Ezt mondom majd, még ha nincs is értelme: a pusztulás, ami szétzilálta az országot és kiprovokálta a terrort, amire izolálni lehet a szélsőséges pártokat és megerősíteni a centristákat, mint amilyenek a kereszténydemokraták, ezt úgy jellemezték, hogy feszültségstratégiája, pedig helyesebben inkább túlélési stratégia. Roberto, Michele, Giorgio, Carlo Alberto, Giovanni, Mino, a drága Aldo munka miatt vagy szükségszerűségből mind az igazság hajthatatlan szerelmesei. Mindegyik bomba, amelyik csendre lett hatástalanítva, készen áll, hogy felrobbanjon. Mind azt hiszik, hogy az igazság a helyes dolog,

³⁷⁷ Uo.

³⁷⁸ Uo.

³⁷⁹ Uo.

³⁸⁰ <https://www.corriere.it/tecnologia/domande-google/notizie/cosa-successo-google-2-agosto-1980-strage-stazione-bologna-depistaggi-processi-56585ab6-76ef-11e7-891a-91d906aac00b.shtml> (Utolsó letöltés: 2018. május 17.) Lásd még Andreides 2019², 95.

pedig valójában az a világ vége, és nem engedhetjük meg, hogy vége legyen a világnak valami helyes dolognak a nevében. Feladatunk van, isteni feladatunk, nagyon kell szeretnünk Istent, hogy megértsük, hogyan szolgálja a jót a szükséges gonosz... Isten tudja ezt, és én is... én is tudom.”³⁸¹

³⁸¹ *Il Divo – A megfoghatatlan*. Paolo Sorrentino filmje, 2009. 1:12.00’ – 1:13.50’. Lásd még Andreides 2019², 95.

6. FEJEZET

SEJTÉSEK ÉS SEJTETÉSEK

*Az Evangéliumból tudjuk, hogy mikor Jézustól azt kérdezték, hogy mi az igazság, ő nem válaszolt.*³⁸²

Giulio Andreotti

6.1 A DC ÉS A SZICÍLIAI MAFFIA

Mindig is létezett kapcsolat³⁸³ a maffia és a politika között.³⁸⁴ Az pedig, hogy a második világháborútól kezdődően a Cosa Nostra és a DC helyi, szicíliai tartományi képviselői sok tekintetben hasonlóan gondolkodnak, a hatvanas évektől szintén közismert.

1943 nyarán a Szicíliában partra szálló angolszász erőket helyismeretével és kapcsolataival hatékonyan segítette egy bizonyos Salvatore Lucania nevű ember, aki frissen szabadult az egyesült államokbeli börtönbüntetéséből, majd véd- és dacszövetséget kötött az amerikai hatóságokkal. Az amerikai-olasz maffiózót később Lucky Luciano néven ismerhette meg a nagyvilág.³⁸⁵ A Szicíliából elszármazott Lucianónak büntetlenséget ígértek az amerikai hatóságok, ha közvetít a partra szálló szövetségesek és a szicíliaiak között. Két évtizedes fasiszta rendszert követően az új, demokratikus Szicília, illetve Olaszország megteremtése volt a cél, ehhez pedig olyan köztisztviselőben álló személyek kellettek, akik az elmúlt húsz év alatt nem exponáltak magukat Benito Mussolini mellett. Luciano erőfeszítéseit siker koronázta, hiszen jelöltjei biztosan nem tartoztak utóbbiak közé, így a sziget felszabadítását követően, 1943. július 27-én a szövetséges hatóságok don Calogero Vizzini maffiafőnököt Villalba, Giuseppe Genco Russo főnököt pedig Mussomeli települések polgármesterévé nevezték ki. Mindketten a DC-t képviselték. A Cosa Nostra nagyon tudatosan épült be az olasz politikai élet képviselőinek soraiba, és nem is szorítkozott kizárólag a politikai életre, hanem kapcsolatokat keresett és talált nagyvállalkozókkal, az állami bürokrácia vezető képviselőivel.

A szerepek világosan meghatározhatók voltak. A politikus elfogadta a szicíliai maffia hozzájárulását a választási küzdelmekhez; anyagi támogatást vagy szavazatok biztosítását. Mindezek fejében vállalta, hogy közbeszerzési

³⁸² Galli 2003, 5.

³⁸³ „Bonyolult kapcsolat – ahogyan fogalmazott Francesco Cossiga visszaemlékezéseiben –, amiről sokat beszéltek, de amihez még többet, talán túl sokat is hozzáképzelték.” Cossiga 2009, 55.

³⁸⁴ A második világháborút megelőző politikai összeköttetésekről és azok alapvető jelentőségéről bővebben lásd Katona 2016, 441–464.

³⁸⁵ A Cosa Nostra és az angolszász szövetséges haderő partraszállásáról bővebben lásd Stella 2010.

eljárásokban dönt a Cosa Nostra javára, és politikai védelmet biztosít. Ernesto Ruffini,³⁸⁶ a maffia-problematika jelentőségét számos helyen relativizáló egykori palermói érsek figyelmeztetette is a politikusokat: „Ha a szavazatokat akarjátok, meg kell keresnetek azokat ott.”³⁸⁷ A katolikus főpap megfogalmazásában az „azok ott” kitétel természetesen a Cosa Nostrára vonatkozott.

A szicíliai maffia a politikában igyekezett mindig a nyeresre esélyes jelöltre tenni a voksát, és nyugodt, kiegyensúlyozott kapcsolat tartani az állam helyi és központi képviselőivel. A béke és politikai nyugalom fejében választási háttérrel, a megfelelő szavazatok biztosítását ígérte a politika számára. Ez egyfajta paritásos helyzetet eredményezett, ám a múlt század nyolcvanas évtizedétől a Cosa Nostra nyilvánvalóvá tette, hogy ebben az érdekházasságban ő az, aki irányít.

A Cosa Nostrát ekkor már egyre inkább a corleonei klán irányította, amely, miután fokozatosan leszámolt a maffián belüli konkurenciával, gyilkos háborút indított az állam ellen. Az év elején végeztek Szicília tartomány elnökével, Piersanti Mattarellával.³⁸⁸ Mattarella 1980. január 6-án bekövetkezett halála jórészt annak köszönhető, hogy a kereszténydemokrata politikus igyekezett gátat szabni a korrupciónak, és megpróbálta megakadályozni, hogy a maffia nagyobb befolyást szerezzen a politikai életben.

6.2 A MAFFIAELLENES KÜZDELMEK SIKEREI

1980. augusztus 6-án meggyilkolták Gaetano Costa palermói főügyészt, 1982. áprilisában a maffia végzett a kommunista párt tartományi titkárával, Pio La Torrival, szeptemberben a Vörös Brigádokkal sikeresen harcba szálló Dalla Chiesa csendőrtábornokkal. Salvatore „Totò” Riina hadüzenetére az állam már reagált: a parlament 1982. szeptember 13-án elfogadta a 646/1982. számú törvényt, ismertebb nevén a Rognoni–La Torre-törvényt, amely a büntetőkönyv részévé tette a maffia típusú bűnszövetkezetben elkövetett bűncselekményt.³⁸⁹ Az 1982-es esztendő egy másik jelentős határozata az úgynevezett Alto Commisariato Antimafia, a szicíliai és a nápolyi maffiával (camorra) foglalkozó nyomozati csúcscsere létrehozása volt.³⁹⁰ Az úgynevezet „pool antimafia” – vagyis az a különleges nyomozócsoport, amelyben a vizsgálóbírók kizárólag a szicíliai maffia elleni nyomozással foglalkoztak – kigondolóját, Rocco Chinnici bírót 1983 nyarán lőtték le Szicíliában.

³⁸⁶ Ernesto Ruffini, az egyik „legtöbbet idézett és legkevésbé ismert” olasz bíboros, és akit a maffiával kapcsolatos megnyilatkozásai miatt tulajdonképpen tősgyökeres szicíliainak is gondolhatnánk, 1888-ban született a lombardiai San Benedetto Póban. 1947-től 1963-ig volt a szicíliai katolikusok prímása.

³⁸⁷ Cossiga 2009, 59.

³⁸⁸ Piersanti Mattarella testvérét, Sergio Mattarellát 2015-ben Olaszország tizenkettedik köztársasági elnökévé választották.

³⁸⁹ Iadaluca 2010, 362–363.

³⁹⁰ Uo.

A pool nyomozói munkájának köszönhetően, valamint a „superpentito”³⁹¹ Tommaso Buscetta információinak³⁹² hatására 1986. február 10-én 475 vádlottal szemben indult nagyszabású per Palermóban. Az úgynevezett „maxiprocesso” – vagyis gigaper – 1987. december 16-án, 19 tényleges életfogytiglani, több mint 2000 (!) évnyi börtönbüntetés kiszabásával és 114 felmentéssel zárult.³⁹³ Az elsőfokú ítélet a Tommaso Buscetta vallomásán alapuló elmélet alapján született (teorema Buscetta), miszerint az összes maffiás gyilkosságot az úgynevezett „Commissione” hagyta jóvá, ezért a szicíliai maffia jelentősebb pozícióban levő tagjait minden, a Cosa Nostra által elkövetett bűnökért felelősségre lehet vonni. A „maxiprocesso” a Cosa Nostra nagy veszteségeket szenvedett. 1991. január 31-én a Legfelsőbb Bíróság jóváhagyta a „maxiprocesso” elsőfokú ítéleteit, érvényesítve ezzel a Buscetta-elméletet, mire Riina, a Cosa Nostra megfellebezhetetlen főnöke még kegyetlenebb háborúba kezdett az állam ellen.³⁹⁴

6.3 FELMERÜL EGY NÉV: ANDREOTTI

1992. március 12-én a szicíliai fővároshoz közel eső Mondellóban meggyilkolták Salvo Lima kereszténydemokrata európai parlamenti képviselőt, akit a Falconéval és Borsellinóval együttműködő pentitók a szicíliai maffia politikai megbízottjának, egyenesen Giulio Andreotti megbízható emberének jelöltek meg. Salvo Lima szicíliai temetését követően a *La Repubblica* című baloldali olasz napilap a gyilkosság egyértelmű politikai összefüggéseire utalva beszédes karikatúrát jelentetett meg címlapján. A rajz egy sötét öltönyös férfit ábrázolt, akinek feltűnően görbe hátából reszelő állt ki. Amennyiben valakinek mindezek után kételyei támadtak volna a titokzatos alak kilétét illetően, annak csak rá kellett pillantania az alacsonyan ülő, denevéréhez hasonló jellegzetes fülekre: Giulio Andreotti volt a megrajzolt alak. A karikatúra poénját sem volt nehéz megfejteni; olaszul a reszelőt ugyanis „lima”-nak mondják.³⁹⁵ Andreottit megkérdezték, hogy veszélyben érzi-e magát, mire tettetett naivsággal így felelt: „Ha valaki engem akar eltalálni, akkor rám célozzon, ne másokra. A politikai harc elfajulásával állunk szemben. Éberem kell ügynünk, és meg kell tudnunk, kik azok, akik ilyen eszközökhöz folyamodnak.”³⁹⁶

Lima nem volt más, mint a biztos láncszem Szicília és Róma, vagyis a Cosa Nostra és Andreotti kormányfő között, Andreotti pedig jó lóra tett Lima személyében. A szicíliai politikus tehetségét és rátermettségét mi sem mutat-

³⁹¹ Pentirsi (olasz) = megbánja bűneit. Pentitónak nevezi az olasz nyelv azokat az egykori maffiózókat, akik letartóztatásukat követően úgy döntenek, hogy együttműködnek az igazságszolgáltatás szerveivel.

³⁹² Buscetta előtt az igazságszolgáltatás különböző részinformációkkal, féligazságokkal rendelkezett a Cosa Nostra szervezeti struktúrájával, hierarchiájával kapcsolatban. Miután Buscetta úgy döntött, megkezdte együttműködését Giovanni Falcone és Gianni De Gennaro vizsgálóbíróval, kezdett kibontakozni a szicíliai maffia teljes valója: története, szerkezete, kapcsolatai, politikai összeköttetései. A Cosa Nostra mélységében és összefüggéseiben kezdett feltárulkozni a maffiaellenes küzdelem képviselői előtt. Ezzel kapcsolatban lásd Falcone 1993.

³⁹³ Iadaluca 2010, 374.

³⁹⁴ Uő. 380.

³⁹⁵ Dickie 2012, 444.

³⁹⁶ A Magyar Távirati Iroda tudósítása 1992. március 15. Elérhető: <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

ja jobban, mint az, hogy hosszú ideig biztosította Andreotti számára Szicíliát, illetve a szicíliai szavazatokat. Nélküle és előtte Andreotti közvetlen politikai háttére jóformán megmaradt Lazio tartomány határain belül.

Salvo Lima halála egyértelmű figyelmeztetés volt. Azért kellett meghalnia, mert Róma nem tudta és nem is igen akarta fenntartani a kapcsolatot a régi formában. Nem volt többé lehetőség arra, hogy a legnagyobb perekben, a legsúlyosabb ítéletek előtt közbelépjenek, rendbe hozzák a dolgokat, elsimítsák a maffiaperek okozta hatalmas hullámokat. Ahogy ezt egy névtelenségét megtartó pentito magyarázta: „Lima megígérte, hogy Rómában mindent elintéznek... Azért ölték meg, mert nem tartotta be a Palermóban tett ígéreteit, nem intézte el, hogy betartsák őket. Egy darabig, mint hallottam, csitította is az embereket, hogy ne izguljanak.”³⁹⁷

Adódik a kérdés, vajon azok a fontos helyi (Lima) vagy kiemelkedő jelentőségű országos (Andreotti) politikusok tagjai-e a Cosa Nostrának? Nincs okunk vitába szállni Francesco Cossiga véleményével, aki meggyőződéssel vallotta: maffiózó politikusok, abban az értelemben, hogy bármelyikük is letette volna a klasszikus hűségesküt (az ujj megszúrása, kicsöppenő vér, szentkép) nem létezik. Nincs is erre szükség, hiszen léteznek a maffiához közel álló, a bűnszervezettel igen szoros kapcsolatot ápoló, azzal összejátszó politikusok.³⁹⁸ Ezzel összecsengő álláspontra helyezkedett Leonardo Messina, a Cosa Nostra egykori tagja, az igazságszolgáltatással együttműködő maffiózó, aki szerint példának okáért Lima tiszteletre méltó férfiú („uomo d'onore”) nem volt ugyan, de „nagyon közel állt a Cosa Nostra embereihez, akik számára összeköttetést teremtett Andreotti képviselőhöz a maffia szüksége érdekében”.³⁹⁹ Ám voltak olyanok is, akik ezzel ellentétes állítást fogalmaztak meg. Nardo Sebastiano, a lentini-klán feje mesélt arról, hogy szerinte Andreotti példának okáért „punciu”, vagyis a beavatási szertartáson átesett személy volt. Leonardo Messina, aki a beszélgetésnél jelen volt, már nem is csodálkozott. Ő ugyanis szintén többször hallotta a Cosa Nostra berkein belül, hogy van olyan politikus, aki nagyon közel áll a szicíliai maffiához, és akit majdnem hogy szeretetteljesen csak „lo zio”-nak, vagyis „bácsinak” neveztek.⁴⁰⁰

Ami pedig Lima halálát illeti, arról Giovanni Brusca, a Falcone-gyilkosság végrehajtója is egyértelműen kijelentette, hogy Limának azért kellett meghalnia, mert Andreotti szembefordulván a Cosa Nostrával tisztára akarta mosni magát.⁴⁰¹ Riina ugyanakkor továbbra is biztosítani próbálta a Cosa Nostrát a római politikai garanciák és a jelentős védelem létezéséről, ám ezek fokozatos gyöngülésekor nehéz helyzetbe került. Az 1992-es esztendő két, országos fölháborodást kiváltó, súlyos merényletét késő tavasszal és nyáron követte el a Cosa Nostra. Május 23-án, több sikertelen merényletkísérletet követően meggyilkolták a maffiaellenes küzdelmek jelképének számító Giovanni Falcone vizsgálóbíró, majd nem sokkal később, július 19-én kollégáját, a szintén elévülhetetlen érdemeket szerző Paolo Borsellinót.⁴⁰²

A halálos merénylet előtt néhány évvel, 1989. június 21-én Falconét a Palermóhoz közeli Addaura nyaralóhelyen megpróbálták meggyilkolni, de a pokolgépet felfedezték, a bombát nem tudták működésbe hozni. Maria

³⁹⁷ Dickie 2012, 444.

³⁹⁸ Cossiga 2009, 61.

³⁹⁹ Dossier Andreotti 1993, 19.

⁴⁰⁰ Uo. 20.

⁴⁰¹ Lodato 2006, 87.

⁴⁰² A gyilkosságok rövid összefoglalóját lásd Andreides 2017.

Falcone, Giovanni Falcone nővére úgy emlékezik, hogy a merénylet másnapján bátyja többek között attól a Giulio Andreottitól is telefonhívást kapott, aki hatodik kormányának megalakításán fáradozott. A leendő miniszterelnök rövid beszélgetésük során együttérzéséről biztosította Falconét. Figyelemre méltó, hogyan reagált erre a maffia egyik elsőszámú ellenfele: „Andreotti telefonált, de az első, aki a maffia áldozatainak temetésén a halotti koszorút hozza, maga a gyilkos megbízója...”⁴⁰³

És hogy először miért Lima és nem pedig Falcone, aki ellen addig is több sikertelen merényletet hajtott végre a szicíliai maffia? Buscetta szerint a válasz abban rejlett, hogy a vizsgálóbíró Olaszország legjobban őrzött és testőrséggel biztosított emberei közé tartozott, míg Lima európai parlamenti képviselőről ugyanez már nem volt elmondható, ráadásul éppen választási kampány zajlott, amelyben Lima igen sok követ megmozgatott a DC és azon belül az Andreotti-frakció érdekében.⁴⁰⁴

6.4 ANDREOTTI ALULMARAD AZ ÁLLAMFŐVÁLASZTÁSON

Az is egyértelmű, hogy a Lima elleni támadás valódi célpontja Giulio Andreotti kormányfő volt, aki azokban a hetekben ért miniszterelnöki mandátumának végére, de életművének megkoronázása, az államfői megbízás még hátravolt. Andreotti joggal és eséllyel aspirált e tisztségre. A szicíliai maffiának minden eddigieknél nagyobb szüksége volt arra, hogy érdemben befolyásolja az országos politikát. Ezt pedig egyetlen módon, az erőszak végleteleg tartó fokozásával tehetné, és tette is meg. A Giovanni Falcone elleni merénylet idején ugyanis már zajlott a felkészülés a köztársasági elnök megválasztására. Brusca vallomásaiból tudható, hogy az államfői posztra várományosokkal kapcsolatban Riina örjögve jegyezte meg: „Majd én megválasztatom a köztársaság elnökét!”⁴⁰⁵ És valóban. Az 1992. május 23-án, majd pedig július 19-én történt gyilkosságok Andreottit teljes mértékben diszkreditálták.⁴⁰⁶ A köztársaság elnökévé május 25-én Andreotti párttársát, a baloldallal szemben jóval nyitottabb Oscar Luigi Scalfarót választották.⁴⁰⁷

Elképzelhető, hogy az Andreotti személyével kapcsolatban egyre jobban terjedő felvetések és célozgatások valós alapokkal bírtak? Létezik, hogy a sejtések és sejtetések mégis többek egyszerű politikai pletykánál? Egy biztos, a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján, de különösen az 1992-es eseményeket követően egyre több pentito szolgált érdemi információkkal az igazságszolgáltatás számára, amelyekben rendszeresen fölbukkant Andreotti szenátor neve. Az első, Andreottira nézve terhelő vallomást tévő maffiózók egyike volt Francesco Marino Mannoia, aki az 1989-es letartóztatását követő vallomásainak egyikében beszélt arról, hogy személyesen látta Andreottit

⁴⁰³ Falcone 2012, 124. Amikor Falcone ebbéli véleményének adott hangot, alighanem mindazon vallomások és információk ismeretében tette, amelyeket a nyolcvanas évektől kezdődően egyre több „pentito” tett előtte, és amelyeknek a lényege az volt, hogy Andreotti vagy közvetlenül, vagy közvetve, de szoros kapcsolatban áll a Cosa Nostrával. Vö. Bolzoni 2012, 151.

⁴⁰⁴ Tescaroli 2000, 105–106.

⁴⁰⁵ Lodato 2006, 106.

⁴⁰⁶ Tescaroli 2000, 106.

⁴⁰⁷ Oscar Luigi Scalfaro (1918–2012) 1992. május 28-tól 1999. május 15-ig töltötte be az államfői posztot.

egyres maffiafőnökökkel beszélgetve. Az időpontról is említést tett, 1980-ban történt mindez, rögtön Mattarella tartományi elnök meggyilkolását követően.⁴⁰⁸

1993-ban különösen fontos események zajlottak le a maffiaellenes küzdelmekben és az olasz belpolitikában. Riinát 1993 januárjában letartóztatták, helyét sógora, Bernardo Provenzano, vagy ahogyan Szicíliában és a Cosa Nostra családjaiban ismerték, „don Binnu” vette át, aki 2006 tavaszáig irányította a szicíliai maffiát. A pentito Gaspare Mutolo Riina első meghallgatását, amelyen a letartóztatott maffiafőnök megjelent és beszélt, érdekes kiegészítésekkel látta el. Két, nyilvánvalóan *expressis verbis* kifejtett fontos üzenete a „pentitók” sürgős delegitimizálása, illetőleg annak bizonyítása, hogy ő „semmilyen politikust nem ismer”.⁴⁰⁹ Mutolo legérdekesebb észrevétele így szólt: „Miután nagyon jól ismerem, azonnal megértettem, hogy ezen szavainak más, pontos jelentése van. Ezekkel egyrészt a politikusokat (akiket kiválóan ismert) akarta biztosítani arról a tényről, hogy ebben a pillanatban, a letartóztatása ellenére sem ő, sem pedig emberei nem beszélnek majd. Másrészt viszont azonnal üzeni is akart, hogy ezeknek a politikusoknak újból „mozogniuk” kell a Cosa Nostra érdekeiben, máskülönben elsodorhatják őket a körülmények.”⁴¹⁰ Vagyis ideje visszatérni a vállalásokhoz, a Cosa Nostrával kötött „barátságot” nem érdemes elfelejteni.

6.5 POLITIKUS A BÍRÓSÁG ELŐTT

Andreotti számára rosszul kezdődött az 1993. március 27-i nap. Reggel Giovanni Spadolini, a szenátus elnöke telefonon arról értesítette, hogy a palermói ügyészség (Procura della Repubblica di Palermo) a szicíliai maffiával való szoros együttműködés vádja miatt kezdeményezte a köztársaság szenátusánál mentelmi jogának felfüggesztését.⁴¹¹ A hír „megrázta és meggyötörte”.⁴¹² Amilyen rosszul indult ez a nap, olyan rossz irányt vettek az elkövetkező történések.

A szenátus május 13-án hozzájárult a palermói ügyészség, illetve a vezetője, Giancarlo Caselli kéréséhez. A szenátusi szavazás érdekessége, hogy azon maga az érintett, tehát Andreotti is igennel szavazott, tehát hozzájárult ahhoz, hogy mentelmi jogának felfüggesztése után a vizsgálat megindulhasson ellene.⁴¹³ Az ügy csak két esztendővel később 1995. március 2-án terelődött jogi útra, a per pedig csak szeptember 26-án vette kezdetét.⁴¹⁴

Hatalmas sajtóvisszhangja lett az ügyészség képviselte vádnak. Csak fokozta a Giulio Andreotti körül kialakult megrökönyödést, hogy Baldassarre Di Maggio, a Cosa Nostra főnökének, Riinának sofőrje 1993-as letartóztatását követően szintén együttműködésre törekedett az olasz állammal. Vallomásainak egyik nagy port kavarázó, ám sokak által megkérdőjelezett részlete arról szólt, hogy a nyolcvanas évek végén Andreotti Palermóban személyesen is

⁴⁰⁸ Bolzoni 2012, 151.

⁴⁰⁹ Dossier Andreotti 1993, 28–29.

⁴¹⁰ Uo. 30.

⁴¹¹ Iadeluca 2010, 387–388. Vö. Andreotti 1996, 425.

⁴¹² Vespa 2005, 720.

⁴¹³ Biagi 2008, 415.

⁴¹⁴ Iadeluca 2010, 393–394.

találkozott Totò Riinával, akivel régi maffiaszokás szerint, a kölcsönös tisztelet és együttműködés jegyében csókot váltott.⁴¹⁵ Amennyire nagy port vert fel Di Maggio kijelentése, olyan sokan kételkedtek igazságtartalmában. Mert a szenáció és a politikai pletyka tekintetében kétségtelenül nagy ereje volt a kijelentésnek, de nem is olyan sokkal ezt követően egyre többen kezdtek rájönni, hogy Andreotti személyében egy hihetetlenül visszafogott és az önkontrolljára kifejezetten ügyelő politikusról van szó, aki – és ez köztudott volt róla – sem az édesanyját, sem pedig a gyermekeit nem csókolta meg soha. Montanelli is kijelentette: „Andreotti a gyermekeit sem csókolná meg soha.”⁴¹⁶ Di Maggio szavahihetősége az Andreotti-per utolsó heteiben omlottak össze, mikor beismerte, hogy állami védelem alatt gyilkolt meg egy embert.⁴¹⁷ És valóban. Az igazságszolgáltatással már együttműködő (collaboratore della giustizia) Di Maggiót 1997. október 4-én valóban letartóztatták,⁴¹⁸ ami Andreotti védőinek szinte tálcán kínálta: a szenátorra nézve terhelő vallomásoknak nincs bizonyító erejük, mert a koronatanúk, így az előbbi Di Maggio sem szavahihető személyek. Olaszország második világháborút követő történelmének egyik, ha nem a legjelentősebb politikusa állt szemben egy (nem is annyira) bűnbánó maffiózóval, Riina egykori sofőrével a bíróság előtt. Érdekes, hogy Giovanni Brusca sem tudott pontosat a feltételezett csókról és arról, hogy Andreotti és Riina valójában találkoztak-e.⁴¹⁹ 1999. október 23-án Andreotti szenátort első fokon fölmentették a vádak alól. A másodfokú felmentő ítélet csak 2003. május 2-án született meg Palermóban, amelyet csak helybenhagytak 2004. október 15-én.

1999. áprilisban az ügyészség egy másik, nem kevésbé jelentéktelen ügyben ismét eljárás alá vonta Andreottit. Sőt, április 30-án életfogytiglan tartó szabadságvesztés kiszabását kezdeményezte a szenátorral szemben. Ekkor az Andreottival szembeni vád ebben az volt, hogy megbízást adott egy újságíró meggyilkolására. Carmine „Mino” Pecorelli oknyomozó újságíró a jogi pályát hagyta ott az újságírásért. Ügyvédként elsősorban olyan csődeljárási és fiktív csődeljárási ügyekkel foglalkozott, amelyek szinte predesztinálták arra, hogy újságíróként mindent megtegyen a politika és az illegális pénzfiranszírozás, a korrupció közötti összefüggések feltárására, azok nyilvánosságra hozatala érdekében.⁴²⁰ *Osservatore Politico* című lapjában rendszeresen támadta a kormányfőt, és nehéz helyzetek és kényes szituációk sorát teremtette a számára. Pecorelli többek között számon kérte a miniszterelnök Moro-ügyben játszott szerepét, valamint firtatta kapcsolatát a vatikáni pénzmosásokkal és illegális üzletekkel. 1979. március 20-án gyilkolták meg Rómában.⁴²¹

És hogy mindez hogyan kapcsolódik a Cosa Nostrához? 1993-ban Tommaso Buscetta vallomásainak egyikében mintegy mellékesen szólt arról, hogy Gaetano Badalamenti, az Egyesült Államokban 1987-ben 45 esztendőös börtönbüntetésre ítélt maffiafőnök, az Olaszország és az USA közötti kábítószercsempészet, az úgynevezett „Pizza Connection” emblematikus figurája említette: a Pecorelli-gyilkosság a Cosa Nostra Andreottinak tett szívessége

⁴¹⁵ <http://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/1996/12/13/di-maggio-grida-io-ve-lo.html> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 1.)

⁴¹⁶ <https://www.progettoitalianews.net/news/quelle-accuse-di-concorso-con-la-mafia-il-bacio-con-riina-e-lomicidio-pecorelli/> (Utolsó letöltés: 2018. május 8.)

⁴¹⁷ Uo.

⁴¹⁸ Iadeluca 2010, 398.

⁴¹⁹ Lodato 2006, 89.

⁴²⁰ <http://win.storiainet.arret/num145/artic3.asp> (Utolsó letöltés: 2018. május 12.)

⁴²¹ Uo.

volt, amire azok a Salvo unokatestvérek (Ignazio és Nino) ügyeltek, akik Salvo Lima összekötői voltak a Cosa Nostra irányában. A per során Andreotti egyértelműen tagadta a gyilkosságra való felbujtás vádját, valamint azt, hogy valaha is találkozott volna akár az újságíró Pecorellivel, akár a Salvo unokatestvérekkel, valamint cáfolta Buscetta állítását is.⁴²² Sőt azt is hozzátette, hogy mikor Buscetta 1993-as, Pecorelli-gyilkossággal kapcsolatos állításai hatására vizsgálatot indítottak, saját maga, önként jelentkezett a római ügyészségen.⁴²³ Egy évvel később Buscetta Andreotti vélelmezett érintettségét tekintve ismételt egyértelműen kimondta: „Az idő most már megérett arra, hogy kimondjam ezt a nevet. Ma úgy vélem, végre beszélhetek arról a legmagasabb szintű politikai bűnrészességről, amely lehetővé tette, hogy a Cosa Nostra a nyolcvanas évekig szinte zavartalanul gyarapodjék.”⁴²⁴

A vád Lima szerepét is igyekezett ismételt hangsúlyozni: 1968-tól, amikor a szicíliai politikus csatlakozott Andreotti DC-n belüli politikai platformjához, a „Tavaszi” (Primavera) jelentősége látványosan megnövekedett. A párton belüli kétszázalékos súly országos szinten tíz százalékra emelkedett. A védelem természetesen ezt kétségbe vonta: Lima nem befolyásolta Andreotti DC-belüli helyzetét.⁴²⁵ Nemcsak Andreotti, de védői is hangsúlyozták: Andreotti nem is ismerte a Salvo unokatestvéreket, akik ráadásul a DC doroteánus (dorotei)⁴²⁶ szárnyával szimpatizáltak.⁴²⁷ A per során szóba került Vito Ciancimino egykori palermói polgármester is, akinek neve nem volt teljesen ismeretlen az olasz hatóságok előtt. Ciancimino a DC szicíliai politikusként évtizedekig felügyelte a palermói közmunkákat, irányította az építkezéseket, városrészek szanálását, felújítását. Ebbéli minőségében elévülhetetlen segítséggel volt a Cosa Nostra számára a szicíliai főváros teljes meghódításában. A vád szerint még 1976-ban Andreotti egyezséget kötött Cianciminoval, aki többek között Andreotti politikai frakciójának finanszírozásában is exponálta magát.⁴²⁸ Sőt, az előbbi kapcsolatok csak erősödtek 1978–79-során, amikor a politikai nehézségek miatt Andreotti a Cosa Nostra más fontos képviselőivel is kapcsolatokat keresett. Abban az időben – érvelt a védelem – ezek normális politikai megegyezések voltak, az említettek egyike sem állt rendőrségi vagy bírósági eljárás alatt, és sokadszor megismételte: Giulio Andreotti soha semmilyen alkalommal nem találkozott a szicíliai szervezett bűnözés egyetlen képviselőjével sem. Nem is lett volna erre alkalma – folytatták érvelésüket Andreotti védői –, hiszen abban az időben ő volt Olaszország egyik legjobban őrzött politikusa.⁴²⁹ Az sem felel meg a valóságnak – hangsúly-

⁴²² Andreotti 1999, 97., 109.

⁴²³ Uo. 97.

⁴²⁴ Arlacchi 1994, 206.

⁴²⁵ <https://www.repubblica.it/online/dossier/andreotti/andreottiuno/andreottiuno.html> (Utolsó letöltés: 2018. május 13.)

⁴²⁶ A doroteánus frakció (az elnevezés onnan származik, hogy a frakciót alkotó kereszténydemokrata politikusok a római Convento di Santa Dorotea épületében gyűltek össze) párton belüli megalakulása 1959-re tehető, amikor az akkor már létező „Demokratikus Kezdeményezés” (Iniziativa Democratica) politikusai az olasz baloldal (szocialisták) irányában történő nyitáshoz (apertura alla sinistra) megfelelően a szocialistákkal szembeni „barátabb” politizálásra tettek javaslatot. A doroteánusok egyik szimbóluma Andreotti párton belüli nagy ellenfele, Amintore Fanfani toszkán politikus volt, de a párt ezen frakciójához tartozott Aldo Moro, Mariano Rumor, Antonio Segni vagy akár Paolo Emilio Taviani is.

⁴²⁷ Uo.

⁴²⁸ <https://www.repubblica.it/online/dossier/andreotti/andreottiuno/andreottiuno.html> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 5.)

⁴²⁹ <https://www.repubblica.it/online/dossier/andreotti/andreottiuno/andreottiuno.html> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 5.)

lyozták a védők –, miszerint Claudio Vitalone megpróbálta meggyőzni Pecorellit – sőt Andreotti jobbkeze, Franco Evangelisti,⁴³⁰ aki ebben az időben miniszterelnökségi államtitkár volt, pénzt is följánlott – annak érdekében, hogy az OP ne foglalkozzon többet az Andreotti kormányfőt érintő pénzügyi manőverekkel („assegni del Presidente”⁴³¹). Sőt, ennek ellenkezője történt, maga Pecorelli volt az, aki anyagi támogatásért folyamodott a lapja számára.⁴³²

6.6 A P2 SZABADKŐMŰVES PÁHOLY

A továbbiak ismertetése előtt érdemes egy rövid kitérőt tennünk, mert az események megfelelő rekonstruálása szükségessé tesz egy rövid visszautalást. 1981 tavaszán a pénzügyőrség (Guardia di Finanza) nyomozói hosszú nyomozati munka után, szinte véletlenül jutottak tudomására annak a szabadkőműves páholynak, amelynek tagjai komoly politikai változásokban reménykedtek Olaszországban. A későbbiekben a „Tiszta Kezek/Mani pulite” vizsgálatsorozat következtében ismertté vált, hogy Giuliano Turone és Gherardo Colombo milánói vizsgálóbírók ekkor már hosszabb ideje folytattak nyomozást számos olyan ügyben, amelyek részben vagy egészében Michele Sindona bankár és üzletember személyével és üzleti kapcsolataival foglalkoztak. A szicíliai Sindona kiterjedt kapcsolatokat ápolt a Cosa Nostrával, s banktulajdonosként (Banca Privata Finanziaria) pénzmosással, illegális pénzügyi manőverekkel, azok megfelelő koordinálásával-lebonyolításával foglalkozott. Pénzintézete körül többször bukkantak fel különféle titkos szervezetek nevei, sőt magának a Szentszéknek is híre kelt a szicíliai pénzember közvetlen közelében. Turone és Colombo azonban felfigyelt még valakire, egy bizonyos Licio Gelli nevű arezzói vállalkozóra, akivel kapcsolatban szintén egyre több információt gyűjtöttek össze a szövevényes ügyben nyomozók.

Az 1919-ben született Gelli a huszadik századi Olaszország egyik legtitokzatosabb alakja volt. A fasiszta meggyőződését soha meg nem tagadó – „Sono fascista e morirò fascista”⁴³³ –, Európa, sőt a világ különböző titkosszolgálatával hírbe hozott üzletembert Itália legnagyobb hatalmú polgárainak egyikeként tartották számon. Gelli, a P2 szabadkőműves páholy nagymestereként komoly hatalmat biztosító kapcsolatrendszer fölött diszponált. Amikor a P2-botrány kirobbant,⁴³⁴ és a páholy tagjainak névsora nyilvánosságra került, mindenki izgatottan vizsgálta a tagok hosszú sorát. A páholy elsősorban és hangsúlyozottan antikommunista funkciójú, pártok és bürokrácia feletti informális összekötő szervezatként működött, és mint ilyen nem nélkülözte az Egyesült Államok hírszerzésének jóindulatú beleegyezését sem. De kik is voltak a páholy tagjai?

Kereszténydemokrata, republikánus, liberális, szocialista, szociáldemokrata és szélsőjobboldali politikusok, államtitkárok, tartományi elnökök, magas rangú képviselők, újságírók, bankárok, diplomaták. Mellettük az olasz kémelhárítás, a hadsereg különböző fegyvernemeinek igen magas rangú prominensei is feltűntek még. Andreotti

⁴³⁰ Uo. (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 5.)

⁴³¹ Uo. (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 5.)

⁴³² Uo. (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 5.)

⁴³³ Televíziós interjúban jelentette ki: „A faszizmus alatt születtem, a faszizmussal tanultam, a faszizmusért harcoltam, fasiszta vagyok és fasiszta-ként fogok meghalni.” https://www.youtube.com/watch?v=nezOs_V4nNs (Utolsó letöltés: 2018. június 3.)

⁴³⁴ A botrányról magyarul lásd Magyar 2011, 101–110., illetve Faragó 1985.

abból sem csinált titkot, hogy az ilyen és ehhez hasonló tagságokról tudomása volt: „Amikor védelmi miniszter voltam, eljött hozzám egy vezérezredes. Egyenességből – mondta nekem – közölnöm kell önnel, hogy szabadkőműves vagyok. Azt feleltem neki, hogy ez az ön ügye, feltéve, hogy odatarozása nem gyakorol hatást a kinevezésekre. Úgy válaszolt, hogy mi, katolikusok nem szeretjük a szabadkőművességet, én arra kértem, ne tegyen lépéseket a katolikus katonákkal szemben.”⁴³⁵

Olyan, akkor fontos közéleti emberek vagy később kiemelkedő pályát befutó politikusok, közszereplők voltak a tagok között, mint a későbbi többszörös miniszterelnök, pártvezető Silvio Berlusconi, az újságíró Maurizio Costanzo, maga Michele Sindona, illetőleg Mino Pecorelli oknyomozó újságíró. De „Isten bankára”, a szintén gyilkosság áldozatává vált Roberto Calvi, Franco Foschi munkaügyi miniszter, a római argentin nagykövet vagy az utolsó olasz király II. Umberto fia, a botrányairól elhíresült Vittorio Emanuele is ennek a páholynak volt tagja. Az Olaszország politikai és gazdasági élete felett nem kis befolyással bíró tagokról méltán mondhatta a nagymester: „A P2-vel a kezünkben volt Olaszország. Velünk volt a hadsereg, a pénzügyőrség, a rendőrség, mindegyiket egyértelműen a tagok irányították.”⁴³⁶ A botrány kirobbanásakor a szocialistákhoz közel álló *Critica Sociale* című milánói folyóirat Andreotti és Gelli közös, Juan Domingo Perón argentin elnök beiktatásakor készült,⁴³⁷ addig azonban nem publikált fényképét közölte. A fotográfia országszerte hatalmas felháborodást váltott ki. Bettino Craxi, aki az akció mögött állt, nyilvánvalóvá tette: az ellenszenv közte és Andreotti között nem enyhült. Andreotti, aki akkor a képviselőház külügyi bizottságát vezette, a rá jellemző iróniával válaszolt: „Egész életemben számos kísértés ért. Ám az, hogy szabadkőműves legyek, soha nem fordult meg a fejemben...”⁴³⁸ Leonardo Messina szerint viszont éppen a szabadkőművességet jelölte meg mint azon „csatornák” egyikét, amellyel Andreotti elérte a Cosa Nostrát.⁴³⁹ A kapcsolatot tehát akkor és később is cáfolta. Azt viszont természetesen nem, hogy a fénykép valódi. Ismeretségükről a kilencvenes évek végén a palermói bíróság előtt is azt mondta, hogy a toszkán vállalkozót ismerte ugyan, de nem álltak kapcsolatban. Amikor pedig az Olasz Képviselőház parlamenti vizsgálóbizottsága (Commissione parlamentare d’inchiesta sulla loggia massonica P2) előtt hallgatták meg, még azt is hozzátette: „Az újságokon keresztül fantáziálásokat olvastam arról, hogy Gelli, mikor akart, a Palazzo Chigiben található és a magánirodámiba is beléphetett, hogy szabadon jöhetett, és hogy keresztneveemen szólított. Ez az igazság még egy százalékának sem felel meg.”⁴⁴⁰ A Palazzo Chigi 16. századi palotája az olasz miniszterelnök székhelye. Nem volt mindig így. 1878-tól például ez az épület adott otthont az Osztrák–Magyar Monarchia római diplomáciai képviseletének. És nem is működött mindig kizárólagosan miniszterelnöki rezidenciaként. A második világháborút követően kényszerűen, de több kormányzati intézmény osztozott az épületen. Természetesen Andreottit idézzük: „A Palazzo Chigiben volt a külügy, és mi a belüggyel a Viminalén osztoztunk. Milyen épületeink voltak? Hadd gondolkodjam... Talán egy sem volt.”⁴⁴¹

⁴³⁵ Vespa 2005, 245.

⁴³⁶ <http://www.repubblica.it/2008/10/sezioni/politica/gelli-rinascita/gelli-intervista/gelli-intervista.html> (Utolsó letöltés: 2018. június 4.)

⁴³⁷ Franco 2008-as, Andreottiról szóló munkája arról nem tesz említést, hogy ez pontosan melyik beiktatása.

⁴³⁸ Franco 2008, 145–146.

⁴³⁹ Dossier Andreotti 1993, 21.

⁴⁴⁰ Galli 2003, 196.

⁴⁴¹ Rizzo–Stella, 2007, 46.

A szocialista pártvezér a P2-botrány kapcsán azonban egyáltalán nem adta föl a küzdelmet, és a párt *Avanti!* című napilapjában a *Belfegor és Belzebub* címet viselő vezércikkével válaszolt. Az 1981. május 31-én megjelent cikk néven nevezte Belfegort (Licio Gelli), de korántsem tekintette az olasz társadalmi folyamatokat, sőt a mindennapokat is befolyásolni képes korlátlan hatalmú személynek. Másokat mozgató bábjátékosnak (*burattinaio*) és ugyanakkor bábnak (*burattino*) tartotta: „Gelli nagyon tehetséges ember, egy róka, de nem vezető”,⁴⁴² majd így folytatta: „Belfegor megmarad Belzebub egyfajta főtitkárának.”⁴⁴³ A cikk további részében nem hangzottak el nevek, de mondanunk sem kell, Craxi Belzebub-vonásaiban egyértelműen a római politikus láttatta. A kereszténydemokrata és szocialista ellenfelek a sajtó és televízió hasábjain évekig háborúztak, egészen 1980 őszéig. Október 5-én jelent meg a *Corriere della Sera* hasábjain az az interjú, amelyet Maurizio Costanzo újságíró, a P2 páholy tagja készített Gellivel. Licio Gelli ebben a beszélgetésben érdekes észrevételt tett. A toszkán vállalkozó úgy látta, hogy az Andreotti–Craxi páros az egyetlen, amely képes lehet Olaszországot a nagyobb bajoktól megóvni. És a munka megosztására is javaslatot tett: Andreotti köztársasági elnökként a Quirinale, Craxi miniszterelnökként pedig a Chigi palotában folytassa a munkát.⁴⁴⁴

Ettől a pillanattól kezdődően, Massimo Franco szavaival, egyfajta „nem hadban álló” („*non belligeranza*”) egyezményt kötött egymással a kereszténydemokrata és a szocialista politikus, vagyis a sajtó nyilvánossága előtt fegyverszünetet kötöttek. Sőt, 1981-től, miközben az *Avanti!* hasábjai továbbra is az ördögi Andreottiról szóltak, a két politikus lassan közeledni kezdett egymáshoz. Franco úgy fogalmazott, míg Craxi az intézményes „nagy reform” embereként, a Második Köztársaság magabiztos teoretikusaként mutatkozott, addig Andreotti azt ismételte, hogy a reformokat nagy körültekintéssel kell kidolgozni és fokozatosan kell bevezetni. Abban a pillanatban, ha újból szóba került a Moro-ügy, Craxi a „parlament hülyeségét”⁴⁴⁵ ostorozta, míg Andreotti folyamatosan a nyelvi mértékletességre figyelmeztetett, és önmérsékletre intett.⁴⁴⁶ A szocialista pártvezető számára eminens érdek fűződött pártja elfogadottságának növelésére, erre Andreotti sohasem felejtette el megjegyezni: „Nekünk van negyven százalékunk, nektek ugye tíz...”⁴⁴⁷

6.7 AZ ÉVSZÁZAD PEREI LEZÁRULNAK

Térjünk most vissza a per főbb vádpontjaihoz és az azokra adott válaszokhoz, a vád és a védelem megfogalmazta „kérdés-felelek” kiskatéhoz. A vád egyik jellemző állítása az volt, hogy Andreotti 1978 végén többször is az akkor miniszterelnökségi államtitkár Evangelistin keresztül gyakorolt nyomást az Olasz Nemzeti Bankra (*Banca d'Italia*) Sindona érdekében. A védők azt hangsúlyozták, hogy Andreotti soha nem volt érdekelt Sindona sorsának alaku-

⁴⁴² Uo. 146.

⁴⁴³ Uo.

⁴⁴⁴ Uo.

⁴⁴⁵ Uo. 147.

⁴⁴⁶ Uo.

⁴⁴⁷ Uo.

lásában. A megfogalmazottakkal ellentétben Sindona ügyvédeknek egyike volt az, aki felvázolt egy bankmentő sémát Evangelisti előtt. A kormány ekkor a volt pénzügyminisztert bízta meg az ügygel, de amikor a továbblépés lehetősége elillant, az ügyet félretették.⁴⁴⁸

A vád egyik legérdekesebb állítása arra vonatkozott, hogy miután Andreotti politikai céljainak elérése és az eredmények megtartása érdekében a Cosa Nostra szövetségét választotta Moro elrablására és meggyilkolása, a Sindona- és Pecorelli-ügyek után visszavonulni nem tudott, de kénytelen volt konszolidálni a viszonyát a maffiával, ugyanakkor a kapcsolatai Salvo Limával és a Salvo unokatestvérekkel ugyanolyan intenzív maradt. A kapcsolat Andreotti és a Salvo unokatestvérek, valamint Claudio Vitalone között fényképekkel bizonyítható. A corleonei klán hatalomátvételét követően Andreotti és a Cosa Nostra között bonyolultabbá váltak a kapcsolatok, és miután az Andreotti-frakció nem volt elég ügyes és tevékeny az úgynevezett „maxiprocesso” kárainak elrendezésében, de legfőképpen azután, amikor elfogadták a Mancino–Violante-törvényt (1987), amely gyakorlatilag megtiltotta a bebörtönzött maffiózók szabadon bocsátását, a Cosa Nostra az 1987 júniusi választások alkalmával a szocialistákat támogatta.⁴⁴⁹

Az idős politikus elleni monstre perek lassan a végükhöz közeledtek. 1999-ben Perugiában és Palermóban is a bíróság első fokon felmentette a szenátort a vele szemben megfogalmazott súlyos vádpontok alól. Másodfokon azután 2002-ben a perugiai fellebbviteli bíróság huszonnégy esztendőös börtönre ítélte Andreottit, valamint az amerikai börtönben ülő Badalamentit. A szenátor a tárgyalást követően – amelyen személyesen nem vett részt, védői képviselték őt – a sajtó nyilvánosságának is elismételte: „Mindig hittem az igazságszolgáltatásban, továbbra is hiszek benne, még akkor is, ha ebben a pillanatban nehezen tudom elfogadni ezt a képtelenséget.”⁴⁵⁰ Ahogyan arról a világsajtó mellett a hazai média is beszámolt, Franco Coppi, a szenátort védő ügyvédek egyike „lehangoló-nak” nevezte az ítéletet, megjegyezte, hogy különös ügy tárgyalása fejeződött be az imént, amelynek a tárgya egy olyan gyilkosság, amelynek nincsenek elkövetői, csak megrendelői.⁴⁵¹

A másodfokú bíróság döntését a politikai élet szereplői, az egyes politikusok véleményük, elkötelezettségük szerint kommentálták, értékelték. Sokkal érdekesebb volt a szentszéki reakció. Joaquin Navarro Valls szóvivő nem volt hajlandó kommentálni az ítéletet. Hivatalos vélemény híján jobbára csak kiszivárgó információk, név nélküli értesülések álltak Valls rendelkezésére. Két, Andreottit jól ismerő egykori kuriális tisztségviselő a megdöbbenését hangoztatta. Achille Silvestrini bíboros hihetetlennek nevezte az ítéletet. Elmondta, hogy hosszú ideje ismeri az

⁴⁴⁸ <https://www.repubblica.it/online/dossier/andreotti/andreottiuno/andreottiuno.html> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 25.)

⁴⁴⁹ Uo. A „nem” támogatás nem látszott meg a DC eredményén, vagy kevésbé volt a jelentős az ilyenformán összeszedett veszteség, ugyanis mindkét választóközvetben, tehát a Catania-Messina-Siracusa-Enna (38,48%), illetőleg a Palermo-Trapani-Agrigento-Caltanissetta (39,12%) közvetekben is az első helyen végzett. A választási eredményekről a részleteket lásd <https://elezionistorico.interno.gov.it/index.php?tpel=C&dtel=14/06/1987&tpa=I&tpel=I&lev0=0&levsut0=0&lev1=29&levsut1=1&ne1=29&es0=S&es1=S&ms=S> honlapon. (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 25.)

⁴⁵⁰ Lásd a Magyar Távirati Iroda tudósítását, 2002. november 17. Elérhető: <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

⁴⁵¹ Utalás arra, hogy a vádlottak közül csak a nevezetteket, vagyis Andreottit és Badalamentit ítélték el, a Pecorelli-gyilkosság addig megvádolt elkövetőit fölmentették. Lásd uo.

egykori kormányfőt és családját, illetve –folytatta – sokakhoz hasonlóan tisztában van azzal, hogy mennyit tett a politikai Olaszországért. Nem volt ennyire diplomatikus Fiorenzo Angelini bíboros, aki egyszerűen politikai célokat vélt felfedezni az ítélet mögött.⁴⁵²

Hátravolt még a fellebbviteli szint, amely megmásította az addigi ítéleteket. 2003. május 2-án Palermóban a fellebbviteli bíróság (Corte di Appello di Palermo) kimondta, hogy elévülés miatt az Andreotti szenátor elleni maffiás vádak nem bizonyíthatók, a vádak alól felmentették. Egy évvel később az Olasz Legfelsőbb Bíróság megerősítette az ítéletet. Andreotti első nyilatkozataiban örömét fejezte ki, hogy egyáltalán megélte hosszan elhúzódó perének pozitív lezárását és azt, hogy tisztázta személyét a vádak alól. A legfelsőbb bírói fórum döntését „optimálisnak” nevezte, ennek kivárását – ahogyan fogalmazott – „állampolgári kötelességének” tekintette.⁴⁵³

Ezzel hivatalosan a kérdés – sokak számára – eldőlt: Giulio Andreotti semmilyen kapcsolatban nem állt a szicíliai maffiával, és nem „rendelte” meg Carmine Pecorelli újságírónak a meggyilkolását. Amilyen sokan fellélegeztek ekkor a szenátor hívei közül, legalább annyian gondolták, hogy Andreotti ismét megúsza.

⁴⁵² *Új Ember*, 2002. december 1. 5.

⁴⁵³ Természetesen az olasz sajtó által az évszázad pereinek nevezett bírósági eljárásokról a világsajtó, így a Magyar Távirati Iroda is folyamatosan beszámolt. Lásd MTI 2004. október 15. Elérhető: <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

ÖSSZEKÖZLÉS

*Tisztában vagyok azzal, hogy közepes termetű vagyok,
de ha körbenézek, nem látok óriásokat.*⁴⁵⁴

Giulio Andreotti

A második világháború után új, demokratikus politikai rendszer és államforma született Olaszországban. A 19. században megindult egyesítési folyamatok élére állt Savoia-dinasztiával elválaszthatatlanul összekapcsolódó monarchia megbukott, az olaszok a republika mellett döntöttek. Döntésükben minden bizonnyal az is közrejátszott, hogy valóban sokan voltak olyanok, akik a két évtizedes fasiszta rendszer bűneiért a királyság intézményét, azon belül is a Mussolinivel „szövetséget kötő”, őt a hatalomba hívó és a rendszer fennállásához asszisztáló uralkodót, III. Viktor Emánuel tettek felelőssé. A fasizmus évtizedei alatt elkövetett bűnök felelőseit az új köztársaság hatóságai, az igazságszolgáltatás természetesen felelősségre vonta, de tabula rasára nem került sor. A pártok szabad működése 1945 után újra biztosítottá vált. A politikai élet sokszínűvé lett. Új formációk alakultak, vagy a régi politikai pártok próbáltak kisebb-nagyobb sikerrel újjászerveződni. Köztük is a legsikeresebb az 1943-ban megalakított és az országot hosszú évtizedekig irányító kereszténydemokrata párt lett.

A baloldal is rendezte sorait. Ezen a téren a két legnagyobb politikai erő a szocialisták és a kommunisták voltak. Utóbbiak politikai súlyát, erkölcsi tekintélyét az ellenállás küzdelmeiben játszott szerepe is növelte. Sokáig – kissé leegyszerűsítve ugyan, de – a választás lehetőségét Don Camillo és Peppone⁴⁵⁵ folyamatos csatározása közötti állásfoglalás jelentette. Ennek egyik legmarkánsabb és az előbbi híres ellentétnél élesebb példáját az 1948-as parlamenti választások jelentették. A kérdés ekkor valóban az volt: kommunista párt vagy kereszténydemokrácia? Moszkva vagy az Egyesült Államok? Egyszerű, de sorsdöntő kérdések. A küzdelemből a kereszténydemokraták kerültek ki győztesen, 48,51 százalékos eredményük, a baloldali pártok közös listáján (Fronte Democratico Popolare) elért 30,98 százalékhoz képest önmagáért beszélt.⁴⁵⁶ Természetesen az elmúlt hat évtized politikai palettája által-

⁴⁵⁴ <http://giulioandreotti.org/it> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 24.)

⁴⁵⁵ Giovannino Guareschi (1908–1968) író, újságíró nagy sikerű alakjai, az emíliai kisváros nagylelkű és jóakarató papja, Don Camillo és a kommunista párt helyi, mindenre elszánt, eltökélt, a mozgalomért élő-haló vezetője, Peppone állandóan háborúztak egymással. Guareschi regénye 1948-ban jelent meg először, minek után véget nem érő sikerséria következett. A közkedveltség egyik oka alighanem az volt, hogy a főszereplők véget nem érő háborúzásuk ellenére szeretetre méltó figurák voltak, akik talán titkon, de ezt a nagypolitika miatt nem merték kimondani, még szimpatizáltak is egymással. A történetből rádiós, televíziós és filmfeldolgozások tucatjai készültek. Közülük is a leghíresebbek a Fernandel francia színész főszereplésével készült Don Camillo-filmek az ötvenes évek elején.

⁴⁵⁶ <https://elezionistorico.interno.gov.it/index.php?tpel=C&dtel=18/04/1948&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 22.)

ban sokkal színesebb volt. A középbal megjelenése éppen úgy, mint a pentapartito⁴⁵⁷ árnyalták a képet. Az alapvetően azonban igaz, hogy a két nagy súlya évtizedekig érezhető volt az olasz politikai közéletben.

Hat évtized olasz politikai botrányai, valamint az első köztársaság végét okozó „Tiszta Kezek” vizsgálatsorozat (és az azokat követő ítéletek) számos regionális vagy országos politikus pályájának végét jelentették. Lemondásra kényszerültek, háttérbe vonultak, felhagytak a politizálással, de arra is akadt példa, hogy külföldre menekültek.

Giovanni Leone köztársasági elnök 1978-ban lemondani kényszerült a Lockheed-botrány következtében, Bettino Craxi és az olasz szocialistákat elsöpörte a kilencvenes évek korrupciós botránysorozata. Mario Chiesa szocialista városi tanácsost Milánóban letartóztatták, a rendszer megbukott, Craxi külföldre menekült, a tunéziai Hammametben halt meg az ezredfordulón. A „Tiszta Kezek” vizsgálóbírói ezt követően pontot tettek a DC működésére is, ezt a pártot is maga alá temette az első köztársaság összeomlása. Sokakat jogerős ítéletekkel hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre ítélték a korrupciós botrányban való érintettségük miatt. Néhányan börtönbe is kerültek. A kilencvenes évek első negyedében visszafordíthatatlanul átalakult az olasz politikai rendszer. Szinte a semmiből, de új pártok alakultak, amelyek vezetői azt hangoztatták, hogy képtelen már olyan országban élni, amelyet a politikai és gazdasági csődért felelős erők kormányoznak.⁴⁵⁸

Az egyetlen, akit a változások nem érintettek, az Giulio Andreotti volt. Pártja átalakulását (megszűnését) követően is megőrizte integritását. Nem keresett új politikai pártot magának, ez minden bizonnyal ízlésével is ellenkezett volna. „Hivatalos” életrajzírójának, Massimo Franco újságírónak mindezt úgy fogalmazat meg, hogy először életében szembesült a politikai pártokkal szembeni közömbösség érzésével. A DC központja közel öt évtizeden keresztül a római Palazzo Cenci-Bolognetti épületében működött. Amikor a kereszténydemokraták 1993-ban nevet változtattak (Democrazia Cristiana Partito Popolare) Andreotti döntött: soha többé be nem tette lábát az egykori pártszékházba. A DC után a szavazás is nehezebben ment. Volt, mikor az őt védő Giulia Bongiorno ügyvédnőre való tekintettel – aki közben a politikával kezdett kacérkodni – a Nemzeti Szövetségre (Alleanza Nazionale), az Olasz Szociális Mozgalom jelentősen „megszelidült” utódpartjára voksolt. Ám az előbb említett indifferencia okán az esetek döntő többségében kisebb pártokat választott. Silvio Berlusconi soha sem szavazott.⁴⁵⁹

Andreotti szenátor a kilencvenes évektől továbbra is jelen volt az olasz politikában, bár ez az időszak megcáfolhatatlanul politikai pályájának alkonyát jelentette. Olaszország megváltozott körülötte, de a nagy „túlélő”⁴⁶⁰ árnyéka gyakran rávetült még egy-egy kipattant skandalumra vagy politikai történésre. Vitán felüli tehetségét az is bizonyította, hogy politikai kollégáival ellentétben neki a végén soha, semmilyen problémája nem akadt az igazságszolgáltatással, ő valóban mindig, minden alkalommal „érinthetetlen” maradt, nem lehetett „elérni” hozzá.

⁴⁵⁷ Az 1981 és 1991 közötti évtizedet irányító ötpárti koalíció (kereszténydemokraták, szocialisták, szociáldemokraták, republikánusok, liberálisok) közkeletű olasz elnevezése.

⁴⁵⁸ Bővebben lásd Silvio Berlusconi: L'Italia è il paese che amo. Elérhető: <https://www.repubblica.it/2004/a/sezioni/politica/festaforza/discesa/discesa.html> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 20.)

⁴⁵⁹ Franco 2008, 6.

⁴⁶⁰ A vonatkozó összesítések a következőket szokták példának hozni: két világháború, hét pápa, a királyság intézménye, a fasizmus és az úgynevezett első köztársaság. In Franco 2019, 13.

Nem örvendett általános népszerűségnek hazájában. Ezt ő is tudta. A hetvenes évek közepén egy televíziós műsorújság riportot közölt az új kormány tagjairól. A politikusokat bemutató írás – a lap profiljának megfelelően – könnyed és kötetlen stílusban ábrázolta azokat, akik az országot irányítani fogják majd.⁴⁶¹ Andreotti – akit ez idő tájt már igazán nem kellett ismertetni – tökéletesen tudatában volt a média erejének. Tisztán látta, hogy az ilyen apró információk alapvető jelentőségűek a választó számára abban a tekintetben, hogy kialakítsa politikusokkal kapcsolatos preferenciáikat, véleményüket. Nos, a következő apró titkokra derült fény Giulio Andreottival kapcsolatban. „Autentikus konzervatívként”, fegyelmezetten, szigorú napirend szerint él: minden napját egy nagyon korai misével kezdi, és ugyanúgy mindennapos rutinjához tartozik a reggeli, munkakezdést megelőző borbély. Igyekszik minden nap, amennyire csak teheti, korán visszavonulni, az egyetlen kivétel ez alól az év utolsó napja, amelynek utolsó óráit szentmisén tölti.⁴⁶² Ezt a hihetetlen fegyelmezettséget és önkontrollt híres történetek is alátámasztják. E tekintetben tehát elég csak Alberto Franceschinit, a Vörös Brigádok egykori terroristáját idézni, aki önéletrajzában elmesélte, hogy a terrrorszervezetnek egy alkalommal sikerült megszereznie Andreotti lakásának telefonszámát, azt a privát számot, amit nagyon kevesen ismertek Olaszországban. Föl is hívták a politikusot, akinek neve szerepelt a Vörös Brigádok „halállistáján”. Nem ilyen beszélgetésre számítottak, Andreotti ugyanis akkor is megőrizte hidegvérét, amikor egy női hang fenyegetően azt közölte vele:

„– December 26-án halott leszel – így válaszolt:

– Kedves, köszönöm Önnek, hogy a Karácsonyt békében tölthetem.”⁴⁶³

Andreotti tökéletesen tisztában volt azzal, hogy megosztó személyiség, akivel kapcsolatban az ellenséges érvelmek és vélemények csak növekedtek a monstre perek idején, a kilencvenes évektől kezdődően. Voltak olyanok, akik rajongtak érte, számukra az előbbi tulajdonságok fontosak voltak, a szigorú napirend mellett élő és dolgozó családfő képe bizonyára megnyerő volt. Andreottiról egy időben több kialakult sztereotípiája is létezett. Ő volt az „egy közülünk”, a szimpatikus, vallásos, a családjáért és az országért dolgozó politikus. Ugyanakkor voltak, még hozzá nem is kevesen, akik nem szimpatizáltak személyével, kifejezetten ellenszenves politikusnak tartották. Azt a Riinával váltott feltételezett csókot és a maffiaközelséget sokan nem bocsátották meg neki.

Milyenek voltak kapcsolatai a politikán belül? A kortársak kiemelték, hogy nem voltak igazán politikai barátai, a pártján belül meg bizonyosan nem. Cossiga, akivel gyakorlatilag 17–18 éves korától kezdődően ismerték egymást, úgy látta, hogy Andreotti személyes kapcsolataiban tudatosan tartott egy bizonyos távolságot. Ez az olyan fontos római gyermekkorból eredeztethető, abból a neveltetésből, amit a számára fontos személyektől, édesanyjától és nagynénjétől megtanult. Egykori belügyminisztere, Cossiga így emlékezett: „17 éves voltam. Mindig tegeztem és Giuliónak hívtam, ő engem mindig Francescónak. Összejártunk, de soha nem volt bizalmas a viszonyunk. De nem voltam egyedül, Giuliónak nem voltak barátai a DC-belül. Az igazi barátai mindannyian a politikán kívül voltak. Nem tudom, hogy akaratlanul vagy nem, de mindig tartott „távolságot”, testit is, önmaga és a többi kereszténydemokrata között.”⁴⁶⁴ Barátai nem, közeli bizalmi emberei viszont voltak a kereszténydemokrácia soraiban. És mint

⁴⁶¹ „Impariamo a conoscere meglio chi ci governa” In: *Sorrisi e canzoni TV*, 7 aprile 1974. 95.

⁴⁶² Uo.

⁴⁶³ Franco 2008, 2009.

⁴⁶⁴ Grassi–Santoro 2013, 121–122.

ahogy Andreottinak is számtalan beceneve volt, az Andreotti-frakció tagjait is olyan nevekkel illette a politizáló közvélemény és a sajtó, amelyekről az országban mindenki azonnal tudta, miről és kiről van szó. Lássuk, hogy közülük is kik voltak a legjelentősebbek!

Mindjárt az elején Vittorio Sbardella. A „cápa/lo squalo” becenevet viselő politikus nagy szolgálatot tett Andreottinak, amikor a nyolcvanas évek közepére szinte a semmiből biztosította politikailag Rómát Giulio Andreotti és a DC számára. A kereszténydemokraták ugyanis 1976-ban elvesztették a főváros irányítását. Igaz, ekkor az a Giulio Carlo Argan lett a város első embere, aki ugyan nem volt az OKP tagja, de pártonkívüliként és a baloldal iránt elkötelezett politikusként az olasz kommunisták természetesen támogatták. Argant már „valódi” párttagok, Luigi Petroselli, majd Ugo Vetere követték. 1985-ben a DC Nicola Signorellót jelölve viszont már nem talált legyőzőre. Sbardella azután Salvo Lima meggyilkolását követően összekülönbözött Andreottival, és elhagyta őt és a DC frakcióját. Giuseppe Ciarrapico, „Ciarra” politikus és vállalkozó (a Fiuggi környéki fürdők vezetője) gondoskodott az Andreotti számára olyan kedves „Ciociaría” választási körzetről, és osztrozott vele az AS Roma iránti szenvedélyben, mivel Ciarrapico 1991 és 1993 között a fővárosi csapat elnöki tisztét is betöltötte. Franco Evangelista volt a „camerlengo”, vagyis a bíboros kamarás. Mindenképpen hangsúlyozni szeretnénk, hogy a bíboros kamarás feladata a Szentszék vagyonának gondozása. Szerepe és felelőssége különösen megnő akkor, ha a pápai hivatal betöltetlen. Nagyon fontos tisztségről volt szó tehát, ez a „camerlengo” rögtön Andreotti után következett. Evangelisti volt Andreotti legszorosabb és leghűségesebb munkatársa. De sokan ismerték a „Pomicin-cin” becenevet. Mindenki tudta, hogy e beszédes név a nápolyi Paolo Cirino Pomicinót takarta, aki a véget nem érő multságok és összejövetel miatt kapta ezt a nevet. Pomicino is az Andreotti-frakció és utolsó kormányának tagja volt. Az „Öegészsége”/”Sua Sanità” becenev pedig Fiorenzo Angelini bíborost, a Szentszék „egészségügyi miniszterét” takarta. A bíboros évekig felügyelte ugyanis a Pontificium consilium de apostolatu pro valetudinis administris tanácsát, amely alatt valóban a Szentszék Egészségügyi Minisztériuma értendő.

Angelini bíboros, aki római születésüként igazán jó és szoros kapcsolatban volt Giulio Andreottival.⁴⁶⁵ Ők voltak a legbizalmasabb munkatársak, azok, akik csak a Napkirály udvarában szokásos előjogoknak megfelelően „különös kegyben” részesülhettek, amikor naponta részt vehettek Andreotti reggeli, szinte már szakrális jelentőségű borotválkozásain. Ez volt az úgynevezett „club della barba”, vagyis a „szakáll klub”. Andreotti ugyanis soha nem borotválkozott egyedül, néhány kedvtelésének egyike az volt, hogy évtizedekig minden reggel a képviselőházi mitikus borbélya, Saverio Lai⁴⁶⁶ jött hozzá a parlamenti dolgozószobájába vagy irodájába, és ott, amíg a mester megborotválta, a munkatársaival megbeszélte a történéseket, és vázolta az aznapi politikai feladatokat.⁴⁶⁷

Ha a választ is keressük arra, hogy mindez miért alakulhatott így, alighanem indokolt a régi ellenféllel, Fanfával való összehasonlítás. A toszkán politikus inkább volt lendületes néptribun, impulzív, hallgatóságát magával ragadó szónok, míg Andreotti nagyon ravasz, agyafúrt képviselője volt az olasz politikának. Andreotti szenátor türelmét és kitartását mindenképpen meg kell említenünk, ezek segítették, hogy eligazodjon a Palazzo Cenci-Bolognetti útvesztőjében, de az ő természetes közege mégis inkább a kormányzati politika, az országos politizálás

⁴⁶⁵ Az Andreotti-frakció további tagjairól bővebben lásd Grassi–Santoro 2013, 25. Illetőleg Franco 2019, 243.

⁴⁶⁶ Franco 2019, 242.

⁴⁶⁷ Grassi–Santoro 2013, 26.

volt. Míg Fanfani egy „keresztény forradalmár” volt, addig a másik egy briliáns konzervatív, „aki anélkül, hogy tanulmányozná az okokat és a hatásokat, nem tud továbbs menni”.⁴⁶⁸ Ahogyan ezt már a hetvenes évek elején megfogalmazták: egymás antitézisei voltak: míg az egyik a mások lekicsinyléséig biztos volt magában, a másik gondolkodó, a különféle megoldásokra és lehetőségekre nyitott, ironikus, ravaszabb ember volt.⁴⁶⁹

Baráti kapcsolatokat nemigen ápolt, ha mégis, akkor e tekintetben tradicionálisan a színén kereszténydemokrata Giovanni Leone, az Olasz Köztársaság hatodik – és mint láttuk, hivataláról lemondani kényszerült – elnökének nevét szokták említeni mint olyasvalakit, akihez „baráti” kapcsolat vagy szorosabbnak nevezhető nexus fűzte.⁴⁷⁰ Ha másért nem, azért, mert mindketten szenvedélyes gyűjtötték az ortodox ikonosztázokat, igaz, Andreotti – mivel költséges hobbinak találta – a hetvenes évekre szakított ezzel a passzióval.⁴⁷¹

Kismonográfiánk végére érve, összefoglalva az elhangzottakat megállapítjuk, hogy a leggyakrabban elhangzott nevek minden bizonnyal kereszténydemokrata politikusoké: Alcide De Gasperi, Amintore Fanfani, Aldo Moro és természetesen Giulio Andreotti. Számos tekintetben hasonló, még több tekintetben viszont különböző személyes sorsuk, politikusi pályájuk. Giorgio Galli politológus igen érdekes „negatív” hasonlóságra emlékeztetett négyükkel kapcsolatban. Pályájuk során egyik politikus sem lett a köztársaság elnöke. De Gasperi és Moro azért nem, mert néhány hónappal egy esetleges jelölésüket megelőzően elhunytak. Amintore Fanfani 1964-ben és azt követően 1971-ben erős jelölt volt, de végül soha nem lett államelnök, ugyanez mondható el Andreottiról, aki politikusi pályája lezárásaként joggal bízott abban, hogy ő lesz a köztársaság elnöke, de amint láttuk, csatlakoznia kellett.⁴⁷² Am négyük közül bizonyosan Andreotti volt a legkiismeretlenebb, a legjobban informált. Andreottiról mindenkinek markáns véleménye volt. Giorgio Ambrosolinak, a Sindona-ügyben felszámolóbiztosként közreműködő, majd éppen ezért 1979-ben meggyilkolt⁴⁷³ ügyvédnek álláspontja Oriana Fallaci nézetéhez állt közel. Ambrosoli messze az egyik legtehetségesebb kereszténydemokratát látta benne, azt mondta, hogy „a DC legintelligensebbje”.⁴⁷⁴ Igaz, azt is hozzátette: „de a legveszélyesebb is”.⁴⁷⁵

A bevezető fejezet utolsó soraiban megfogalmaztuk: arra teszünk kísérletet, hogy a jelenleg rendelkezésre álló források segítségével megrajzoljuk Giulio Andreotti, a második világháborút követő Olaszország története kiemelkedő politikusának politikai portréját. Andreotti igen ellentmondásos személyisége, politikájának összetettsége, a már életében őt körülvevő sejtések és sejtetések mellett arra a kérdésre is kerestük a választ: ki is volt valójában Giulio Andreotti? Ha a „semmi sem fekete, vagy fehér” mondásnak van igazsága, az Andreotti pályájára, emberi és politikusi teljesítményére határozottan elmondható. Konzervatív volt – inkább ezt a definíciót használta –, ugyanakkor modern és újító. Nagyon jelentős tapasztalat: öt esztendővel halálát követően értékelését még mindig befo-

⁴⁶⁸ Zullino 1972, 26.

⁴⁶⁹ Uo.

⁴⁷⁰ Uő. 24.

⁴⁷¹ Uo.

⁴⁷² Galli 2003, 11.

⁴⁷³ Rövid összefoglalását lásd Coletti 2006, 34–38., 40–42.

⁴⁷⁴ Galli 2003, 149.

⁴⁷⁵ Uo.

lyásolja a szubjektum, megítélésére még mindig erős hatással van a napi politika, amelynek – talán ez is paradoxon – Andreotti még mindig része. Hiszen túlélte mindent és mindenkit. Saját magáról mondta: „1919-ben születtem, mint az Olasz Néppárt és a faszizmus. E három közül csak én maradtam.”⁴⁷⁶ Az érzelemmentes állásfoglalás, értékelés a személyével kapcsolatban még várat magára.

Az bizonyos, hogy Giulio Andreotti hétszer állt az olasz kormány élén. Többszörös miniszter volt, és számos más politikai és társadalmi funkcióban szolgálta az olasz államot. Kormányfőségei közül öt, 1972 és 1979 között az úgynevezett hosszú hetvenes évek, az „ólomévek” idejére esett. Andreotti ekkor a legaktívabb, politikai pályájának – a nyolcvanas évek külügyminiszteri feladatai mellett – kétségtelenül ez az egyik csúcspontja. Sokat bírált és esetenként joggal vitatott politikája azonban alapvető mértékben járult hozzá ahhoz, hogy Olaszország kikecmeredjék a hetvenes évek problematikus éveiből. A terrorral szembeni ellentmondást nem tűrő állásfoglalása – amely szintén számtalanszor állt a politikai támadások célkeresztjében – eminens módon meghatározta azt, hogy az olasz társadalom, a még olyan súlyos megrázkodtatások ellenére is, de alapvetően épségben eljusson a kilencvenes évekig. Az ország jövőjéről alkotott víziója segítette az olasz társadalomnak, hogy sikerrel megbirkózzék a hetvenes évekkel, és az ország szinte változatlanul jusson el az „első köztársaság” végéig. Ennek összeomlását már nem tudta megakadályozni. A folyamatosan változó állandóságához Andreotti a maga kormányzati és politikai tehetségével nem csekély mértékben járult hozzá. A Révész szerepe elvitathatatlan. Massimo Franco fogalmazott úgy, hogy a nevével fémjelzett korszak már 2013. május 6-án bekövetkezett halálával véget ért. Ehhez csak annyit teszünk hozzá, hogy egyúttal végérvényesen befejeződött az első köztársaság története, és valami új, valami más kezdődött.

⁴⁷⁶ <http://www.polisblog.it/post/84485/gli-aforismi-e-le-frasi-celebri-di-giulio-andreotti> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 22.)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Archivio Storico dell'Istituto Luigi Sturzo (Asils) Archivio Andreotti:

Asils Archivio Giulio Andreotti „Aldo Moro” (b)usta 1089 976.ba

Asils Archivio Giulio Andreotti b 1089 „Aldo Moro/Rapimento e morte” Atteggiamento del governo e del presidente della Repubblica /03.17. 1978-09.30/976.b

Asils Archivio Giulio Andreotti „Parlamento” b 1092

Asils Archivio Giulio Andreotti „DC” b 1096

Asils Archivio Giulio Andreotti Personale 1 dati biografici b 89

Asils Archivio Giulio Andreotti Personale 2 attività extrapolitica b 4

Asils Sturzo Archivio Giulio Andreotti Personale Biografie (1) 1953-1972 b 104

Asils Archivio Giulio Andreotti Personale Biografie 1973-1978 b 105

Asils Luigi Sturzo Archivio Giulio Andreotti Personale Biografie 2000-20016 b 108

Asils Archivio Giulio Andreotti URSS 327 Viaggio Giulio Andreotti ottobre 1972 Comunicati-Appunti-dati-questioni economiche

FELHASZNÁLT ÉS HIVATKOZOTT IRODALOM

Andreatta–Pace 1981 = Andreatta, Giampaolo – Pace, Silvio: *La Provincia Autonoma di Trento. Itinerario nell'autonomia. II. volume.* Trento, 1981.

Andreides 2008 = Andreides Gábor: *A magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok története 1956–1989.* (Doktori disszertáció, 2008.) Budapest, ELTE BTK. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/andreides/diss.pdf>

Andreides 2017 = Andreides Gábor: Ketten a maffia ellen. *BBC History: A világtörténelmi magazin*, 2017/VII. 82–86.

Andreides 2019 = Andreides Gábor: *A külügyminisztériumtól a P2 szabadkőműves páholyig. Száll József politikai pályája.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2019.

Andreides 2019² = A terrorizmus hatása és kezelése Olaszországban az „ólomévek” alatt. In *Szakmai Szemle* Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat XVII. évfolyam 1. szám 2019. március 83–96.

Andreotti 1975 = Andreotti, Giulio: *La D.C. 1943–1948.* Roma, Edizioni Cinque Lune, 1975.

Andreotti 1981 = Andreotti, Giulio: *Diari 1976–1979. Gli anni della solidarietà.* Milano, Rizzoli, 1981.

Andreotti 1983 = Andreotti, Giulio: *Visti da vicino, seconda serie. Una nuova galleria di profili di personaggi e protagonisti del nostro tempo.* Milano, Rizzoli, 1983.

Andreotti 1986 = Andreotti, Giulio: *De Gasperi visto da vicino.* Milano, Rizzoli, 1986.

Andreotti 1992 = Andreotti, Giulio: *Onorevole, stia zitto.* Milano, Rizzoli, 1992.

Andreotti 1996 = Andreotti, Giulio: *De (prima) Re Publica. Ricordi.* Milano, Rizzoli, 1996.

Andreotti 1999 = Andreotti, Giulio: *A non domanda rispondo. Le mie deposizioni davanti al Tribunale di Palermo.* Milano, Rizzoli, 1999.

Andreotti 2005 = Andreotti, Giulio: *1947, l'anno delle grandi svolte nel diario di un protagonista.* Milano, Rizzoli, 2005.

Andreotti 2005² = Andreotti, Giulio: *1948, l'anno dello scampato pericolo.* Milano, Rizzoli, 2005.

Andreotti 2006 = Andreotti, Giulio: *De Gasperi.* Palermo, Sellerio, 2006.

- Andreotti 2006² = Andreotti, Giulio: *1949, l'anno del Patto Atlantico*. Milano, Rizzoli, 2006.
- Andreotti 2007 = Andreotti, Giulio: *Concerto a sei voci*. Milano, Boroli, 2007.
- Andreotti 2008 = Andreotti, Giulio: *Zia Mariannina e il Papa Re*. http://www.30giorni.it/articoli_id_17112_11.htm
- Andreotti 2008² = Andreotti, Giulio: *Il potere logora... ma è meglio non perderlo. La storia, la politica, la vita in 330 battute*. Milano, BUR, 2008.
- Andreotti 2008³ = Andreotti, Giulio: *Laicità*. http://www.30giorni.it/articoli_id_18552_11.htm
- Andreotti 2017 = Andreotti, Giulio: *Il buono cattivo*. Milano, La Nave di Teseo, 2017.
- Arlacchi 1994 = Arlacchi, Pino: *Addio Cosa Nostra. La vita di Tommaso Buscetta*. Milano, Rizzoli, 1994.
- Berlinguer 1985 = Berlinguer, Enrico: *La crisi italiana. Scritti su Rinascita*. Trento, Editrice „L'Unità” – Cles, 1985.
- Biagi 1974 = Biagi, Enzo: *Dicono di Lei*. Torino, Società Editrice Internazionale, 1974.
- Biagi 1993 = Biagi, Enzo: *I come italiani*. Milano, Rizzoli, 1993.
- Biagi 2008 = Biagi, Enzo: *Io c'ero. Un grande giornalista racconta l'Italia del dopoguerra*. Milano, Rizzoli, 2008.
- Bocca 2010 = Bocca, Giorgio: *Fratelli coltelli 1943–2010. L'Italia che ho conosciuto*. Milano, Feltrinelli, 2010.
- Bolzoni 2012 = Bolzoni, Attilio: *Uomini soli. Pio La Torre e Carlo Alberto Dalla Chiesa, Giovanni Falcone e Paolo Borsellino*. Milano, Melampo, 2012.
- Bolzon 2015 = Bolzon, Irene: Italiana a tutti i costi. I finanziamenti del governo italiano a sostegno della propaganda nazionale nella zona B del Territorio Libero di Trieste. *Società e Storia*, n. 148, 2015. pp. 295–326 https://www.academia.edu/23337241/Italiana_a_tutti_i_costi._I_finanziamenti_del_governo_italiano_a_sostegno_della_propaganda_nazionale_nella_Zona_B_del_Territorio_Libero_di_Trieste_1945-1954
- Bongiorno 2010 = Bongiorno, Giulia: Visto da vicinissimo. In: Barone, Mario – Di Nolfo, Ennio (a cura di): *Giulio Andreotti. L'uomo, il cattolico, lo statista*. Soveria Mannelli, Rubbettino, 2010. 15–27.
- Bottoni 2011 = Bottoni, Stefano: *Un altro novecento. L'Europa orientale dal 1919 ad oggi*. Roma, Carocci, 2011.
- Capurso 2008 = Capurso, Antonello (a cura di): *I discorsi che hanno cambiato l'Italia Da Garibaldi e Cavour a Berlusconi e Veltroni*. Milano, Oscar Storia Mondadori, 2008.
- Catania 2005 = Catania, Enzo: *Bettino Craxi. Una storia tutta italiana*. Milano, Boroli, 2005.
- Cesaro 1978 = Cesaro, Giacomo (a cura di): *La D. C. al governo del Paese: il centro-sinistra*. Roma, Democrazia Cristiana, Ufficio Centrale formazione, 1978.
- Colletti 2006 = Colletti, Lina:⁴⁷⁷ Morte di un avvocato. *L'Europeo*, 2006 n. 4. pp 34–38.; illetőelg uő.: L'eroismo del dovere. Uo. pp. 40–42.
- Cossiga 2009 = Cossiga, Francesco: *La versione di K. Sessant'anni di controscoria*. Milano, Rai-Eri – Rizzoli, 2009.
- Dabis 2013 = Dabis Attila: *Dél-Tirol autonómia-statútuma*. Magyar Kisebbség kisebbségpolitikai folyóirat 2013. 43–95. https://www.academia.edu/6829401/D%C3%A9l-Tirol_auton%C3%B3mia-stat%C3%BAtuma
- Dagrada 2016 = Dagrada, Elena: Un inizio contro. Censura e scrittura in Gioventù perduta. In Luca Malavasi – Emiliano Morreale (a cura di): *Il cinema di Pietro Germi*. Centro Sperimentale di Cinematografia. Cineteca Nazionale – Edizioni Sabianae, Roma, 2016, pp. 91–103.
- Dickie 2012 = Dickie, John: *Az olasz maffia története*. Budapest, Gabó Könyvkiadó, 2012.

⁴⁷⁷ A szerző írásai egymás után jelentek meg a folyóirat 2006-os negyedik számában, ezért azokat nem jelöltük külön az irodalomjegyzékben.

- Di Michele 2003 = Di Michele, Andrea: *L'italianizzazione imperfetta. L'amministrazione pubblica dell'Alto Adige tra Italia liberale e fascismo*. Prefazione di Nicola Tranfaglia. Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2003.
- Di Michele–Palermo–Pallaver 2003 = Di Michele, Andrea – Palermo, Francesco – Pallaver Günther (a cura di): *1992. Fine di un conflitto. Dieci anni dalla chiusura della questione sudtirolese*. Bologna, il Mulino, 2003.
- Di Nolfo 2010 = Di Nolfo, Ennio: Giulio Andreotti e la politica estera italiana: alcuni aspetti. In Barone, Mario – Di Nolfo, Ennio (a cura di): *Giulio Andreotti. L'uomo, il cattolico, lo statista*. Soveria Mannelli, Rubbettino, 2010. pp 207–242.
- Faragó 1985 = Faragó Jenő: *A P-2 páholy titkai*. Budapest, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1985.
- Fava 1985 = Fava, Giuseppe: *Szicíliai maffia*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985.
- Franco 1989 = Franco, Massimo: *Andreotti, visto da vicino*. Milano, Mondadori, 1989.
- Franco 2008 = Franco, Massimo: *Andreotti. La vita di un uomo politico, la storia di un'epoca*. Milano, Le Scie – Mondadori, 2008.
- Falcone 1993 = Falcone, Giovanni (in collaborazione con Marcelle Padovani): *Cose di Cosa Nostra*. Milano, BUR Saggi, 1993.
- Falcone 2012 = Falcone, Maria: *Giovanni Falcone un eroe solo. Il tuo lavoro, il nostro presente. I tuoi sogni, il tuo futuro*. Milano, Rizzoli, 2012.
- Follini 2010 = Follini, Marco: Andreotti e la gioventù democristiana. In Barone, Mario – Di Nolfo, Ennio (a cura di): *Giulio Andreotti. L'uomo, il cattolico, lo statista*. Soveria Mannelli, Rubbettino, 2010. 29–56.
- Földes 2015 = Földes György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai I–II*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2015.
- Franco 2010 = Franco, Massimo: *Andreotti. La vita di un uomo politico, la storia di un'epoca*. Milano, Oscar Mondadori, 2010.
- Franco 2019 = Franco, Massimo: *C'era una volta Andreotti. Ritratto di un uomo, di un'epoca e di un Paese*. Milano, Solferino, 2019.
- Földesi–Stella 2006 = Földesi Margit – Stella Szonja: *Egy másik vesztes – Olaszország 1943–1947*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2006.
- Galli 2003 = Galli, Giorgio: *Il prezzo della democrazia. La carriera politica di Giulio Andreotti*. Milano, KAOS Edizioni, 2003.
- Galli 2004 = Galli, Giorgio: *I partiti politici italiani (1943–2004)*. Milano, BUR, 2004.
- Grassi–Santoro 2013 = Grassi, Antonello – Santoro, Gianpaolo: *Giulio. La storia di Andreotti dalla A alla Z*. Villaricca (Na), Edizioni CentoAutori, 2013.
- Gulyás 2006 = Gulyás László: *A kisebbségi kérdés megoldásának egy pozitív példája: Dél-Tirol esete I*. <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00120/2175.html>
- Horváth 2000 = Horváth Jenő: Az olasz kapitulációtól a békeszerződésig. In Erdődy Gábor – Pók Attila szerk.: *Nemzeteken innen és túl. Tanulmányok Diószegi István 70. születésnapjára*. Budapest, Korona Kiadó, 2000. 335–369.
- Horváth 2011 = Horváth Jenő: Az Olasz Köztársaság kikiáltása (1946). http://www.grotius.hu/doc/pub/LEZ-CXC/2011_179_horvath_jeno_az_olasz_koztarsasag_kikialtasa.pdf
- Katona 2016 = Katona Brigitta: *Maffia, az olasz Dél keresztje*. Budapest, magánkiadás az Underground Kiadó és Terjesztő Kft. támogatásával, 2016
- Kezich 2006 = Kezich, Tullio: *Federico, avagy Fellini élete és filmjei*. Budapest, Európa, 2006.

- Iadeluca 2010 = Iadeluca, Fabio: *Cosa Nostra. Uomini d'onore*. Roma, Armando Curcio Editore, 2010.
- Lepre 2004 = Lepre, Aurelio: *Storia della prima repubblica. L'Italia dal 1943 al 2003*. Bologna, Società editrice il Mulino, 2004.
- Lodato 2006 = Lodato, Saverio: „*Ho ucciso Giovanni Falcone.*” *La confessione di Giovanni Brusca*. Milano, Oscar Storia Mondadori, 2006.
- Loren 2015 = Loren, Sophia: *Tegnap, ma, holnap*. Budapest, Helikon, 2015.
- Malgeri 2010 = Malgeri, Francesco: *I governi di Andreotti e la difficile democrazia degli anni Settanta*. In Barone, Mario – Di Nolfo, Ennio (a cura di): *Giulio Andreotti. L'uomo, il cattolico, lo statista*. Soveria Mannelli, Rubbettino, 2010. 145–205.
- Mammarella–Cacace 2006 = Mammarella, Giuseppe – Cacace, Paolo: *La politica estera dell'Italia. Dallo Stato unitario ai nostri giorni*. Roma–Bari, Laterza, 2006.
- Marletti 2006 = Marletti, Carlo: *Uccidere in nome delle idee*. http://www.fondazioneveranocentini.it/allegati/articoli/Uccidere_in_nome_delle_idee.pdf
- Mazzetti 2008 = Mazzetti, Loris (a cura di): *Biagi, Enzo, io c'ero. Un grande giornalista racconta l'Italia del dopoguerra*. Milano, Rizzoli, 2008.
- Mola 2008 = Mola, Aldo A.: *Declino e crollo della monarchia in Italia. I Savoia dall'unità al referendum del 2 giugno 1946*. Milano, Oscar Storia Mondadori, 2008.
- M. Szebeni 2009 = M. Szebeni Géza: *A golyósórótól a pápai emlékéremig: Kádár János és VI. Pál találkozója*. http://www.grotius.hu/doc/pub/GLOMOT/2009_20_m.szebeni_geza.pdf
- M. Szebeni 2010 = M. Szebeni Géza: *Kádár Rómában (1977)*. http://www.grotius.hu/doc/pub/DNUYDW/2010_18_m.szebeni_geza_kadar_romaban.pdf
- Napolitano 2005 = Napolitano, Giorgio: *Dal Pci al socialismo europeo. Un'autobiografia politica*. Roma–Bari, Laterza, 2005.
- Oppe 2014 = Oppe Orsolya: *Kettős identitás Dél-Tirolban*. In Végh Andor szerk.: *A kisebbségek geopolitikája*. VIII. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia, Pécs, 2014. 136–141.
- Pankovits 2013 József: *Giulio Andreotti (1919–2013)*. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=APKQRJ>
- Pankovits 2005 = Pankovits József: *Fejezetek a magyar-olasz politikai kapcsolatok történetéből*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.
- Pete 2007 = Pete László: *Olaszország és hadserege. A katonák története a risorgimentótól napjainkig*. <http://www.c3.hu/~klio/klio072/klio013.htm>
- Polzovics 1934 = Polzovics Iván, dr: *A lateráni szerződés. A Szentszék nemzetközi jogi helyzete*. Budapest, Szent István Társulat, 1934. www.ppek.hu/konyvek/Polzovics_Ivan_A_laterani_szerzodes_1.pdf
- Pupo 1989 = Pupo, Raoul: *Fra Italia e Jugoslavia. Saggi sulla questione di Trieste (1945–1954)*. Udine, Del Bianco Editore.
- Pupo 2016 = Pupo, Raoul: *La catastrofe dell'italianità adriatica. Quale storia Rivista di storia contemporanea 2. Miscelanea adriatica*, Anno XLIV, N.ro 2, Dicembre 2016. 107–124. https://www.academia.edu/30837923/La_catastrofe_dellitalianit%C3%A0_adriatica
- Ricciardi 2010 = Ricciardi, Andrea: *Il „cardinale esterno”: Giulio Andreotti e la Roma dei papi*. In Barone, Mario – Di Nolfo, Ennio (a cura di): *Giulio Andreotti. L'uomo, il cattolico, lo statista*. Soveria Mannelli, Rubbettino, 2010. 305–339.

Rizzo 1990 = Rizzo, Franco: *Andreotti, Moro... e gli altri*. Roma, Editrice lanua, 1990.

Rizzo–Stella 2007: Rizzo, Sergio – Stella, Gian Antonio: *La casta. Così politici italiani sono diventati intoccabili*. Milano, Rizzoli, 2007.

Romano 2000 = Romano, Sergio: *I luoghi della storia. Un bilancio del '900*. Milano, Biblioteca Universale Rizzoli, 2000.

Magyar 2011 = Magyar Péter: *Berlusconi. Pénz, hatalom, botrányok*. Budapest, HVG Könyvek, 2011.

M. Szebeni 2007=Szebeni Géza, M.: *Alcide De Gasperi, egy kereszténydemokrata a 20. században*. Budapest, Magyar Szemle Könyvek, 2007.

Sapienza-Rotondo 2018 = Sapienza, Leonardo – Rotondo, Roberto: *I miei santi in Paradiso. L'amicizia di Giulio Andreotti con le figure più note del Cattolicesimo del Novecento*. Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2018

Simon 2016 = Simon István: *Balegyenes. Az MSZMP és az eurokommunizmus-kérdés*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2016.

Stella 2010 = Stella Szonja: *Gli alleati e la Cosa Nostra*. In Endre Szkárosi – József Nagy (a cura di): *Dal testo alla rete. Atti e documenti del convegno internazionale per dottorandi*. Budapest, 22–24 aprile 2010, organizzato dall'Atelier ITADOKT, Università degli Studi Eötvös Loránd, Budapest. 281–289.

Tavani 2010 = Tavani, Sara: *L'Ostpolitik italiana nella politica estera di Andreotti*. In Barone, Mario – Di Nolfo, Ennio (a cura di): *Giulio Andreotti. L'uomo, il cattolico, lo statista*. Soveria Mannelli, Rubbettino, 2010. 243–304.

Tescaroli 2000 = Tescaroli, Luca: *Perché fu ucciso Giovanni Falcone*. Soveria Mannelli, Rubbettino, 2000.

Tomasi Di Lampedusa 1975 = Tomasi Di Lampedusa, Giuseppe: *A párdúc*. Budapest, Európa Könyvkiadó, (fordította Füsi József), 1975.

Vespa 2005 = Vespa, Bruno: *Storia d'Italia da Mussolini a Berlusconi, con le testimonianze di Giulio Andreotti*. Milano–Roma, Mondadori Rai-Eri, 2005.

Violante 1997 = Violante, Luciano (a cura di): *12: La criminalità*. Storia d'Italia. Annali 12, Torino, Giulio Einaudi, 1997.

Lexikonok, adattárak:

I deputati e i senatori del settimo parlamento repubblicano. Roma, La Navicella, 1976.

Újságcikkek, napilapok, újságok:

Andreotti 1954 = Andreotti Giulio: De Gasperi. *Oggi*. 21 agosto 1954. [http:// old.sturzo.it/files/percorsiarchivio/degasperi/25.pdf](http://old.sturzo.it/files/percorsiarchivio/degasperi/25.pdf)

Basile, Enrico: „Il potere logora chi non ce l'ha”. *Gazzetta del Popolo*, 12 luglio 1970. 5.

Besozzi 2006 = Besozzi, Tommaso: La triste odissea dei monfalconesi. *L'Europeo*, n. 24.-1946.⁴⁷⁸ *L'Europeo*, n. 1. 2006/anno V. 74–81.

⁴⁷⁸ Az 1946-ban született cikket 2006-ban közölte újra az újság visszatekintő száma.

Botta, Adriano: Doveva morire. *L'Europeo*, N. 11 novembre 2009 Anno VIII. 104–112.

de Feo 2006 = de Feo, Enrico: Quando al re arrivò la conta dei voti. *L'Europeo*, n. 24. 1946.⁴⁷⁹ *L'Europeo*, n. 1. 2006/anno V. 40–44.

Quaranta, Guido: Andreotti compromesso. *Panorama*, 27 luglio 1976. 24–26.

Rizzi, Lino: Il jolly della DC. *Il Mondo*, 18. febbraio 1972. 3.

Zullino 1972 = Zullino, Pietro: Andreotti e il potere. *Epoca*, 18-giugno-1972. 24–27.

Dossier Andreotti 1993 = Dossier Andreotti. Il testo completo delle accuse dei giudici di Palermo. *Panorama documenti*, 1993.

Liberò, 5 agosto 2007.

Il Messaggero, 24 giugno 2007.

La Finestra (periodico gratuito d'informazione), settembre 2006 Anno XVIII N. 9.

Sorrisi e canzoni TV, 7 aprile 1974.

Il Popolo, 12 febbraio 1972.

Corriere della Sera, 8 maggio 2013.

Il Mondo, 30. gennaio, 1984.

Internet:

<http://www.mek.hu>

<http://www.mti.hu>

<http://www.grotius.hu>

<http://www.katolikus.hu>

<http://www.osservatoreromano.va/>

<http://www.giulioandreotti.org.it>

<http://www.orianafallaci.com>

<http://www.storiadc.it>

<http://www.governo.it>

<http://www.ilsussidiario.net>

<http://www.treccani.it>

<http://mappeditmemoria.it/stragi/gli-anni-delle-stragi/>

<http://www.memoria.san.beniculturali.it>

<http://www.vatican.va>

<http://www.progettoitalianews.net>

<http://www.rainews.it>

<http://www.storiain.net>

⁴⁷⁹ Az előzőhöz hasonlóan ezt az 1946-ban született cikket is a 2006-ban megjelent válogatás-album közölte újra.

<http://www.occhidellaguerra.it>

<http://www.sturzo.it>

<http://www.lastampa.it>

<http://www.blitzquotidiano.it>

<http://www.corriere.it>

<http://www.youtube.com>

<http://www.nascitacostituzione.it>

<http://www.polisblog.it>

<http://www.provinz.bz.it>

<http://www.mole24.it>

<http://www.archiviola stampa.it>

<http://www.ilpiccolo.it>

<http://www.academia.edu>

A Nemzeti Közzolgálati Egyetem kiadványa



Kiadó:

Nemzeti Közzolgálati Egyetem
Közigazgatási Továbbképzési Intézet

www.uni-nke.hu

Felelős kiadó:

Prof. Dr. Kis Norbert rektorhelyettes

Címe: 1083 Budapest, Üllői út 82.

Kiadói szerkesztő:

Dorogi Katalin

Tördelőszerkesztő:

Mikes Vivien

ISBN 978-963-498-164-0 (elektronikus)